

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ABU ALI IBN SINO NOMIDAGI BUXORO DAVLAT
TIBBIYOT INSTITUTI**

D.H.QUDRATOVA

**INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA
INDIVIDUAL YONDASHUV
STRATEGIYALARI VA PEDAGOGIK
QO‘LLAB-QUVVATLASH MODELII
*(monografiya)***

BUXORO - 2025

INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA INDIVIDUAL YONDASHUV STRATEGIYALARI VA PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH MODELI: monografiya. /Muallif – D.H.Qudratova. - Buxoro: Buxoro davlat tibbiyot instituti, 2025 y.

Taqrizchilar:

I.A.Xajiyeva

Urganch RANCH texnologiya universiteti professori, p.f.d. (Dsc)

Z.A.Axmedova

*Buxoro davlat tibbiyot instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri,
f.f.n., dotsent*

Mazkur monografiyada inklyuziv ta'lim muhitida individual yondashuv strategiyalarining nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, pedagogik qo'llab-quvvatlash modelining mazmuni, tuzilmasi va samaradorlik mezonlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, psixologik-pedagogik integratsiya, inklyuzivlik tamoyillari asosida ta'lim ishtirokchilarining ehtiyoj va imkoniyatlarini inobatga oluvchi pedagogik tizim ishlab chiqilgan.

Tadqiqot natijalari individual rivojlanishni rag'batlantirish, o'qituvchi va psixolog hamkorligini takomillashtirish, hamda inklyuziv muhitda kognitiv, emotsional va faoliyat kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Monografiya oliy va umumta'lim muassasalari, pedagogik kadrlar tayyorlash hamda qayta tayyorlash jarayonlarida foydalanish uchun mo'ljallangan.

Mazkur monografiya Buxoro davlat tibbiyot instituti Ilmiy kengashining 2025-yil dekabr oyidagi №5-sonli bayonnomasi bilan chop etishga tavsiya etilgan.

KIRISH

XXI asrda ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri — har bir shaxsning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga qaratilgan inklyuziv ta'limni rivojlantirish hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim — bu nogironligi, ijtimoiy, madaniy yoki intellektual farqlari mavjud bo'lgan barcha bolalar va yoshlarning ta'lim olish huquqini teng asosda ta'minlovchi pedagogik jarayondir. Bunday muhitda o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularni hisobga olgan holda samarali ta'lim berish strategiyalarini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yangi O'zbekiston – uchinchi Renessans sari" konsepsiyasi hamda Prezident farmonlari va qarorlarida barcha bolalar uchun sifatli ta'limni ta'minlash, ularning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish vazifalari belgilab berilgan. Shu bois inklyuziv ta'lim muhitida individual yondashuv strategiyalarini ishlab chiqish va pedagogik qo'llab-quvvatlash modelini yaratish zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Zamonaviy pedagogika fanida individual yondashuv tushunchasi shaxsning kognitiv, emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini chuqur o'rganishga, ta'lim jarayonini shaxsiy imkoniyatlar va ehtiyojlarga moslashtirishga asoslanadi. Bu esa inklyuziv ta'limda ayniqsa muhimdir, chunki turli rivojlanish darajasiga ega o'quvchilarning muvaffaqiyati ularning o'ziga xosliklarini inobatga olgan holda tashkil etilgan o'qitish jarayoniga bevosita bog'liqdir.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Amaliyotda ko'plab muammolar — o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, metodik vositalarning cheklanganligi, shaxsiy yondashuvni ta'minlovchi strategiyalar

tizimining yetishmasligi kuzatilmoqda. Shu sababli ilmiy asoslangan modelni yaratish zarurati mavjud.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda inklyuziv ta'lim muhitida individual yondashuvni amalga oshirishning nazariy asoslari aniqlanadi, pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli ishlab chiqiladi va uning samaradorligi amaliy jihatdan tasdiqlanadi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati — individual yondashuv va inklyuziv ta'lim o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy asoslashda; amaliy ahamiyati esa — o'qituvchilar, psixologlar va defektologlar faoliyatida foydalanish mumkin bo'lgan amaliy metodik tavsiyalarni ishlab chiqishda namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, ushbu monografiya inklyuziv ta'limni insonparvarlik, shaxsiylashtirish va hamkorlik tamoyillari asosida rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi, psixologik qulayligi va muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlaydigan samarali pedagogik modelni yaratishga xizmat qiladi.

I BOB. INKLYUZIV TA'LIMNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

1.1. Inklyuziv ta'lim tushunchasi, mohiyati va rivojlanish bosqichlari

Inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'lim falsafasi va pedagogika fanining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u har bir shaxsning o'z imkoniyatlariga ko'ra ta'lim olish huquqini ta'minlash, ijtimoiy tenglikni qaror toptirish hamda insonparvarlik g'oyalarini amalda ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. "Inklyuziya" (lotincha *inclusio* — "kiritish", "qamrab olish", "jalb etish") tushunchasi avvalo ijtimoiy falsafa doirasida paydo bo'lgan bo'lib, u turli jismoniy, intellektual, madaniy yoki ijtimoiy farqlarga ega insonlarning jamiyat hayotiga to'laqonli qo'shilishini anglatadi. Pedagogik ma'noda esa, inklyuziv ta'lim — bu barcha o'quvchilar, shu jumladan alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning yagona ta'lim tizimida, bir xil sharoitda, teng imkoniyatlar asosida o'qitilishi va tarbiyalanishidir. Inklyuziv ta'lim g'oyasi insonning tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga, uning shaxs sifatida ijtimoiylashuvi, o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish ehtiyojiga tayangan holda shakllanadi. Bu yondashuvning falsafiy asosi insonparvarlik, demokratiya, ijtimoiy adolat va tenglik g'oyalaridan iborat bo'lib, u jamiyatning barcha a'zolari uchun ta'lim olish huquqini kafolatlaydi. Shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini hurmat qilish, turli tafovutlarni ijobiy qadriyat sifatida qabul qilish inklyuziv ta'limning asosiy mezonidir.

Inklyuziv ta'limning mohiyati — ta'lim jarayonini barcha o'quvchilar uchun ochiq, moslashuvchan va shaxsiy ehtiyojlarga javob beradigan shaklda tashkil etishdan iborat. U faqatgina nogironligi bo'lgan yoki maxsus ehtiyojli bolalarni o'qitish bilan cheklanmaydi, balki har bir o'quvchining individual rivojlanish sur'ati, qobiliyati, ijtimoiy holati va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'limni insoniylashtirishni ko'zda tutadi.

Inklyuziv ta'lim — bu har bir insonning ta'lim olish huquqini kafolatlovchi, teng imkoniyatlar asosida bilim olish jarayonini tashkil etuvchi insonparvar pedagogik tizimdir. Uning mohiyati jamiyatdagi barcha bolalar, shu jumladan jismoniy, aqliy, sensor yoki ijtimoiy rivojlanishida cheklolarga ega bo'lgan

shaxslar uchun ta'lim muhitini moslashtirish va ularni umumiy o'quv jarayoniga to'liq integratsiya qilishdan iboratdir.

Inklyuziv ta'lim g'oyasi shundan iboratki, har bir bola — qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'i nazar — birgalikda o'qish, rivojlanish va ijtimoiylashish huquqiga ega. U “ajratish emas, birlashtirish” tamoyiliga tayanadi va o'quvchilar o'rtasidagi farqlarni muammo emas, balki rivojlanish resursi sifatida ko'radi.

Inklyuziv ta'limning falsafiy poydevori insonparvarlik, adolat va tenglik tamoyillariga asoslanadi. U insonning qadr-qimmati, erkinligi va individualligini hurmat qilish g'oyalariga tayangan holda shakllanadi.

- Gumanistik yondashuv (A. Maslow, K. Rogers) – har bir inson o'z imkoniyatlarini amalga oshirishga intiladi va bunga mos sharoit yaratish ta'limning vazifasidir.
- Sotsial integratsiya nazariyasi (E. Dyurkgeym, J. Habermas) – jamiyatning barqarorligi barcha a'zolarining faol ishtirokini ta'minlash orqali yuzaga keladi.
- Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi (L. Vygotskiy, A. Leontyev) – bola rivojlanishida hamkorlik, ijtimoiy muloqot va qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynaydi.

Demak, inklyuziv ta'lim — bu nafaqat didaktik, balki falsafiy-sotsiokulturologik hodisa bo'lib, u insonni o'z shaxsiy imkoniyatlarini jamiyatda ro'yobga chiqarish uchun tayyorlaydi.

Inklyuziv ta'limning mohiyati bir qator konseptual g'oyalar orqali ifodalanadi:

1. Har bir bolaning qadr-qimmati tengdir. Hech kim jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy farqlari sababli ta'lim jarayonidan chetlashtirilmasligi kerak.
2. Farqlilik tabiiy hodisa. O'quvchilarning qobiliyat, ehtiyoj, o'rganish uslublari farqlanishi ta'lim tizimini boyitadi.
3. Moslashtirilgan ta'lim muhiti. O'qitish jarayoni o'quvchiga moslashtiriladi, nafaqat o'quvchi tizimga moslashishga majbur bo'ladi.
4. Hamkorlik asosida o'rganish. O'qituvchi, ota-ona, psixolog, defektolog va jamiyat o'rtasidagi hamkorlik o'quvchining muvaffaqiyatini belgilaydi.
5. Ijtimoiy inklyuziya. Ta'lim faqat bilim berish emas, balki jamiyatda faol ishtirok eta oladigan shaxsni shakllantirish jarayonidir.

Pedagogik nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim — bu shaxsga yo'naltirilgan, farqlangan va moslashtirilgan ta'lim strategiyalariga asoslangan tizimdir.

- U individual yondashuv tamoyiliga tayanadi: har bir o'quvchi o'z qobiliyati va ehtiyojlariga ko'ra o'qitiladi.
- Differensial ta'lim metodlari orqali har bir bola o'z tezligida o'rganish imkoniga ega bo'ladi.
- Qo'llab-quvvatlovchi muhit o'quvchining o'ziga ishonchini va o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilishini ta'minlaydi.

Bunda o'qituvchining roli o'zgaradi: u faqat bilim manbai emas, balki motivator, fasilitator va shaxsiy rivojlanish yo'l boshchisi sifatida faoliyat yuritadi.

Inklyuziv ta'lim jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptirishning muhim vositasi sifatida quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Ta'lim tizimida teng imkoniyatlarni yaratish;
2. Maxsus ehtiyojli bolalarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash;
3. Ijtimoiy diskriminatsiyani kamaytirish va tolerantlik madaniyatini rivojlantirish;
4. O'quvchilar o'rtasida o'zaro yordam va empatiya muhitini shakllantirish;
5. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini kengaytirish, innovatsion yondashuvni rag'batlantirish.

Inklyuziv ta'lim nafaqat nogironligi yoki maxsus ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun, balki barcha o'quvchilar uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

- O'quvchilar o'zaro hurmat, sabr-toqat, hamkorlik va empatiyani o'rganadilar;
- Jamoada ishlash, muloqot va murosa madaniyati shakllanadi;
- O'qituvchi o'z metodikasini yangilaydi, interfaol va differensial yondashuvlardan foydalanadi;
- Ta'lim tizimi insonparvar, ochiq va moslashuvchan tus oladi.

Inklyuziv ta'limning mohiyatini ifodalovchi tamoyillar

1. Insonparvarlik – har bir shaxsning qadr-qimmatini tan olish va hurmat qilish;
2. Moslashuvchanlik – ta'lim dasturlarini o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirish;
3. Hamkorlik – o'qituvchi, psixolog, ota-ona va o'quvchi o'rtasida o'zaro ishonchli muloqot;

4. Individual rivojlanish – har bir o‘quvchining potentsialini to‘liq ochish;
5. Tenglik va adolat – barcha uchun bir xil imkoniyatlarni yaratish.

Inklyuziv ta’limning mohiyati — insonning qadr-qimmatini tan olish, uning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish huquqini ta’minlash, har bir o‘quvchining o‘ziga xos imkoniyatlarini rivojlantirish va jamiyatda **“hech kim chetda qolmasin”** tamoyilini hayotga tatbiq etishdan iboratdir.

Bu yondashuv orqali ta’lim tizimi bilim berishdan ko‘ra tarbiyalovchi, ijtimoiylashtiruvchi va integratsiyalovchi institutga aylanadi. Shunday qilib, inklyuziv ta’lim — bu shunchaki maxsus ehtiyojli bolalarni o‘qitish emas, balki har bir inson uchun ochiq, adolatli va rivojlantiruvchi ta’lim makonini yaratish falsafasidir.

Shu ma’noda inklyuziv ta’limning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlariga ko‘ra muvaffaqiyatga erishishlarini ta’minlash;
- ta’lim muhitida ijtimoiy adolat va hamkorlik tamoyillarini qaror toptirish;
- turli qobiliyat va ehtiyojdagi o‘quvchilarni birgalikda o‘qitish orqali o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va hamdardlikni rivojlantirish;
- pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini inklyuziv tamoyillar asosida kengaytirish;
- har bir o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini, ijtimoiy integratsiyasini va o‘zini anglashini ta’minlash.

Inklyuziv ta’lim — bu tizimning tashkiliy o‘zgarishi emas, balki pedagogik tafakkurning transformatsiyasidir. U o‘qituvchidan shaxsga yo‘naltirilgan, refleksiv va hamkorlikka asoslangan ta’lim metodlarini qo‘llashni talab etadi.

Inklyuziv ta’limning xalqaro asoslari

Dunyo miqyosida inklyuziv ta’lim g‘oyasi bosqichma-bosqich shakllangan.

- 1948-yil BMTning “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”da har bir inson ta’lim olish huquqiga egaligi e’tirof etilgan.
- 1989-yil “Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”da esa, barcha bolalar, ularning jismoniy yoki ijtimoiy holatidan qat’i nazar, ta’lim olish uchun teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi kerakligi belgilandi.

- 1994-yilgi Salamanka deklaratsiyasi (UNESCO) inklyuziv ta'lim konsepsiyasining asosiy hujjati hisoblanadi. Unda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimiga qo'shish, moslashtirilgan o'qitish uslublarini joriy etish va pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish zarurligi ta'kidlangan.
- 2006-yil BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi"da esa davlatlardan barcha ta'lim darajalarida inklyuziv yondashuvni joriy etish talab etiladi.

Mazkur hujjatlar global miqyosda ta'limda inson huquqlariga asoslangan yondashuvni shakllantirdi va inklyuziv pedagogika rivoji uchun normativ-huquqiy asos yaratdi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi. 2020-yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda hamda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi" qonunlarda barcha fuqarolarning ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Shuningdek, "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (2021–2030-yillar)"da umumta'lim muassasalarida inklyuziv pedagogik muhitni yaratish, o'qituvchilarni qayta tayyorlash, metodik resurslarni kengaytirish va psixologik xizmatni kuchaytirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan.

Mazkur islohotlar inklyuziv ta'limni nafaqat ijtimoiy, balki pedagogik innovatsiya sifatida ham e'tirof etish imkonini bermoqda.

Inklyuziv ta'limning shakllanishi va rivojlanishi — bu insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy adolat g'oyalari asosida taraqqiy etgan uzluksiz pedagogik jarayondir. U tarixan maxsus (segregatsiyalashgan) ta'lim tizimidan umumiy (integratsiyalashgan), so'ng esa to'liq inklyuziv modelga o'tish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichlar jamiyatda nogironligi yoki maxsus ehtiyoji bo'lgan shaxslarning ijtimoiy maqomini tan olish, ularni ta'lim tizimiga integratsiya qilish va har bir bola uchun mos ta'lim imkoniyatlarini yaratish yo'lida amalga oshirilgan bosqichma-bosqich islohotlar bilan chambarchas bog'liqdir.

1. Boshlang'ich bosqich: Segregatsiyalashgan (ajratilgan) ta'lim tizimi

Inklyuziv ta'lim g'oyasi paydo bo'lishidan avval dunyo mamlakatlarida nogironligi bo'lgan bolalar uchun maxsus, alohida maktablar tashkil etilgan edi. Bu bosqich XIX asr oxiri – XX asr boshlariga to'g'ri keladi.

- Maxsus ehtiyojli bolalar “alohida” deb qaralib, ularning ta'limi jamiyatdan ajratilgan muassasalarda olib borilgan.
- Bunday tizim “himoya” vazifasini bajargan bo'lsa-da, u bolalarni ijtimoiy izolyatsiyada saqlab qolgan.
- Pedagogik modelda asosiy maqsad – defektni tuzatish, emas, balki shaxsni ijtimoiylashtirish bo'lmagan.

Bu davrda ta'limning asosiy shiori “maxsus bola – maxsus maktab” tamoyiliga asoslangan edi.

2. Integratsiyalashgan ta'lim bosqichi (1950–1980-yillar). Ikkinchi bosqichda nogironligi bo'lgan bolalarni jamiyat hayotiga yaqinlashtirish g'oyasi shakllandi. Ta'lim jarayonida ularni umumta'lim maktablariga qisman integratsiya qilish amaliyoti paydo bo'ldi.

- Ayrim bolalar maxsus sinflar yoki maxsus o'quv dasturlari orqali umumta'lim tizimiga jalb etildi.
- Ular o'qituvchi va psixolog nazorati ostida individual dasturlar asosida o'qitila boshlandi.
- Pedagogik yondashuv “ijtimoiy moslashuv” konsepsiyasiga asoslandi.

Bu davrda o'qituvchining roli o'zgara boshladi: u endi faqat bilim beruvchi emas, balki moslashtiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida qaralgan.

Integratsion modelning afzalligi shundaki, u nogironligi bo'lgan o'quvchilarni jamiyatga yaqinlashtirdi. Biroq bu tizim hali ham “asosiy” va “maxsus” o'quvchilar o'rtasida farqni to'liq yo'qota olmagan.

3. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasining shakllanish bosqichi (1980–2000-yillar)/ XX asrning oxiriga kelib, inson huquqlari, ijtimoiy tenglik va adolat tamoyillari asosida inklyuziv ta'lim falsafasi shakllandi. Bu bosqichda ta'lim siyosati “barcha uchun ta'lim” tamoyiliga asoslandi.

Muhim tarixiy voqealar:

- 1975 y. – AQShda “Individuals with Disabilities Education Act (IDEA)” qabul qilinib, nogiron bolalar uchun ta’limning huquqiy asoslari mustahkamlandi.
- 1990 y. – Jahon Sog’liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) va UNESCO tomonidan integratsion ta’lim global konsepsiya darajasiga ko’tarildi.
- 1994 y. – Salamanka deklaratsiyasi (Ispaniya) qabul qilindi. Unda “ta’lim tizimi barcha bolalar uchun ochiq bo’lishi kerak” degan prinsip rasman e’lon qilindi.
- 2000 y. – Dakar Forumi (Education for All) – butun dunyo bo’yicha inklyuziv ta’limni rivojlantirishning strategik yo’nalishlarini belgiladi.

Bu bosqichda inklyuziv ta’lim shunchaki “maxsus bolalar uchun imkoniyat” emas, balki umumiy ta’lim tizimini isloh qilish g’oyasi sifatida qaraldi.

4. Zamonaviy bosqich: Inklyuziv ta’limni tizimli rivojlantirish (2000-yillardan hozirgacha). Bugungi kunda inklyuziv ta’lim — bu davlat siyosatining ajralmas qismi, global ta’lim paradigmasining markaziy yo’nalishidir. Bu bosqichning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Normativ-huquqiy asoslarning mustahkamlanishi – Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to’g’risidagi konvensiyasi (2006 y.) ta’limda tenglikni konstitutsion darajada kafolatlaydi. UNESCO, UNICEF, OECD kabi tashkilotlar inklyuziv ta’limni barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG-4) bilan bog’lab, global miqyosda targ’ib etmoqda.

Raqamli va texnologik integratsiya – Zamonaviy inklyuziv ta’limda elektron platformalar, virtual laboratoriyalar, audiovizual vositalar, AR/VR texnologiyalar qo’llanilmoqda. – Masalan, raqamli yordamchi vositalar (screen reader, voice assistant, tactile displays) maxsus ehtiyojli o’quvchilarga ta’lim olishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Pedagogik modelning insonparvarlashuvi – O’qituvchi endi “ta’lim beruvchi” emas, balki “shaxsiy rivojlanishni boshqaruvchi” hamkor sifatida qaraladi. – Ta’lim jarayonida differensial, konstruktivistik va refleksiv yondashuvlar qo’llaniladi.

Ko’p tomonlama hamkorlik tizimi – O’qituvchi, psixolog, ota-ona, tibbiy mutaxassislar va jamiyat institutlari o’rtasida faol muloqot yo’lga qo’yilgan.

– “Hamkorlikda o‘qitish” (co-teaching) va “mentoring” tizimlari keng joriy etilmoqda.

5. O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’lim rivojlanish bosqichlari.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim konsepsiyasi mustaqillikdan so‘ng bosqichma-bosqich shakllanib bordi:

- 1997 y. — “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da barcha fuqarolarning teng ta’lim olish huquqi belgilandi.
- 2019 y. — Prezidentning “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi farmoni bilan inklyuziv ta’lim davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.
- 2020–2023 yillar — “Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” ishlab chiqilib, maktabgacha, umumiy o‘rta va oliy ta’lim tizimlarida bosqichma-bosqich joriy etila boshlandi.
- Bugungi kunda — maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlari, “inclusive class”, “resource center” va “support team”lar faoliyat yuritmoqda.

Natijada O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim endi ijtimoiy tashabbus emas, balki milliy pedagogik siyosatning strategik yo‘nalishiga aylangan.

Inklyuziv ta’lim rivojlanishining umumiy tendensiyalari

1. Global miqyosda inklyuziv ta’lim universal qadriyatga aylandi;
2. Ta’lim muassasalari moslashuvchan, ochiq va raqamli integratsiyalashgan tizimga o‘tmoqda;
3. O‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida inklyuziv kompetensiyalar ajralmas qismga aylangan;
4. Pedagogik diagnostika va individual rivojlanish xaritalari ta’limni individuallashtirishning asosiy vositasiga aylandi;
5. Inklyuziv madaniyat va ijtimoiy empatiya ta’limning yangi etik paradigmasi sifatida shakllanmoqda.

Inklyuziv ta’lim rivojlanishining bosqichlari — bu insonni “ta’lim ob’ekti”dan “ta’lim sub’ekti”ga aylantirish tarixidir. Agar dastlabki bosqichlarda maqsad faqat maxsus ehtiyojli bolalarni himoya qilish bo‘lgan bo‘lsa, bugungi

kunda inklyuziv ta'limning vazifasi jamiyatning barcha a'zolarini birgalikda o'rganish va rivojlanish jarayoniga jalb etishdir.

Demak, inklyuziv ta'limning rivojlanish bosqichlari insoniyatning ma'naviy va madaniy evolyutsiyasini aks ettiradi — ajratishdan birlashtirishga, yordamdan hamkorlikka, nazoratdan erkinlikka tomon bo'lgan tarixiy harakatdir.

Inklyuziv ta'lim tizimi o'z mohiyatiga ko'ra insonparvarlik, adolat, tenglik va hamkorlik g'oyalariga tayanadi. U nafaqat pedagogik yondashuv, balki ijtimoiy-falsafiy konsepsiya sifatida ham qaraladi. Inklyuziv ta'limning tamoyillari ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari — o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona va jamiyat uchun yagona qadriyatlar tizimini shakllantiradi.

Bu tamoyillar har bir o'quvchi shaxsining imkoniyatlarini tan olish, uni rivojlantirish, himoya qilish va ijtimoiy hayotga faol jalb etish uchun zarur pedagogik asosni belgilaydi.

Insonparvarlik tamoyili. Insonparvarlik — inklyuziv ta'limning poydevoridir. U har bir insonning qadr-qimmati, erkinligi va o'ziga xosligini tan olishni nazarda tutadi. O'qituvchi o'quvchini faqat bilim oluvchi subyekt emas, balki o'z his-tuyg'ulari, orzu-intilishlari va imkoniyatlariga ega shaxs sifatida ko'radi.

Bu tamoyilga ko'ra, ta'limning asosiy vazifasi — “hammani bir xil qilish” emas, balki har bir o'quvchini o'z imkoniyatlari doirasida rivojlantirishdir.

Asosiy g'oya: *ta'limda markazda tizim emas, inson turadi.*

Teng imkoniyatlar tamoyili. Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarga — jinsidan, millatidan, sog'lig'idan yoki ijtimoiy holatidan qat'i nazar — ta'lim olishda teng imkoniyatlarni yaratishni nazarda tutadi.

- Har bir bola ta'lim jarayonida to'siqlarsiz ishtirok etishi kerak;
- O'quv muhitida diskriminatsiya va ajratish holatlariga yo'l qo'yilmaydi;
- Ta'lim resurslari (darsliklar, texnologiyalar, vositalar) hamma uchun ochiq bo'lishi lozim.

Bu tamoyil **BMT Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (2006)** va Salamanka deklaratsiyasi (1994)da mustahkamlab qo'yilgan.

Mazmuni: ta'limdagi adolat — farqlilikni bartaraf etish emas, mos sharoit yaratish orqali teng natijaga erishishdir.

3. Individual yondashuv tamoyili. Inklyuziv ta'limning eng muhim jihati — har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari va o'rganish uslublarini inobatga olishdir.

- Ta'lim mazmuni, metodlari va baholash mezonlari o'quvchining psixologik, intellektual va jismoniy xususiyatlariga moslashtiriladi;
- Individual ta'lim rejalari (ITR) asosida o'quvchi uchun shaxsiy rivojlanish trayektoriyasi belgilanadi;
- Differensial o'qitish va refleksiv monitoring asosiy vositalar sifatida qo'llaniladi.

Bu tamoyil L.S.Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga asoslanadi: o'qituvchi o'quvchining hozirgi darajasini emas, uning imkoniyat doirasini rivojlantirishi kerak.

4. Moslashuvchanlik tamoyili. Moslashuvchanlik — ta'lim tizimining turli ehtiyojlarga moslashish qobiliyatidir. Inklyuziv muhitda bu tamoyil quyidagicha namoyon bo'ladi:

- o'quv dasturlari, metodlar va baholash tizimi shaxsning imkoniyatiga qarab o'zgartiriladi;
- ta'lim muhiti (sinf xonasi, texnik vositalar, kommunikatsiya shakllari) har bir o'quvchiga qulay bo'lishi uchun qayta loyihalanadi;
- o'qituvchi pedagogik qarorlarini vaziyatga mos ravishda yangilab turadi.

Mazmuni: inklyuziv ta'lim – “bir tizimga moslashish” emas, balki tizimning o'quvchiga moslashuvidir.

5. Hamkorlik va ijtimoiy sheriklik tamoyili. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagog, psixolog, ota-ona, defektolog, jamiyat va mahalla institutlarining hamkorligiga bog'liq.

- O'qituvchi va psixolog o'quvchining rivojlanish xaritasini birgalikda ishlab chiqadi;
- Ota-onalar ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi;
- Jamiyat a'zolari (nodavlat tashkilotlar, volontyorlar, media) ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Bu tamoyil “ta'lim – jamoaviy mas'uliyat” degan g'oyani ifodalaydi.

6. Empatiya va ijobiy psixologik muhit tamoyili. Inklyuziv muhitda o'qituvchi o'quvchilarga nafaqat bilim, balki emosional qo'llab-quvvatlash beradi. Empatiya tamoyili — boshqani tushunish, his etish va qabul qilish qobiliyatiga asoslanadi.

- O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot ishonch, iliqlik va o'zaro hurmat asosida quriladi;
- Sinfda “tanqid emas, yordam” muhitini yaratish muhimdir;
- Har bir o'quvchining muvaffaqiyati qadrlanadi, kichik natijalar ham e'tirof etiladi. Bu tamoyil G. O. Ball, D. Kolb va K. Rodjersning “refleksiv-emotsional ta'lim” nazariyasiga tayanadi.

7. Rivojlantiruvchi ta'lim tamoyili. Inklyuziv ta'limning maqsadi — o'quvchiga tayyor bilimni berish emas, balki uni mustaqil o'rganish, fikrlash va o'zini rivojlantirishga yo'naltirishdir.

- Ta'lim jarayonida faol, interfaol va tajriba asosidagi metodlar qo'llaniladi;
- O'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalari birgalikda rivojlanadi;
- Baholash jarayoni raqobat emas, shaxsiy o'sish mezoniga asoslanadi.

Mazmuni: inklyuziv ta'lim — bu “o'rgatish” emas, “rivojlantirish” jarayonidir.

8. Tolerantlik va ijtimoiy integratsiya tamoyili. Inklyuziv ta'lim jamiyatda ijtimoiy birdamlik va bag'rikenglikni shakllantirishga xizmat qiladi. Tolerantlik tamoyili:

- farqlilikni tabiiy qadriyat sifatida qabul qilish;
- turli ehtiyojli bolalar bilan birgalikda o'rganishni ijobiy tajriba sifatida ko'rish;
- o'quvchilarni insonlar o'rtasidagi farqlarni hurmat qilishga o'rgatish.

Bu tamoyil orqali inklyuziv ta'lim shaxsiy darajadagi hamdardlikni ijtimoiy darajadagi solidarlikka aylantiradi.

9. Raqamli ochiqlik va innovatsionlik tamoyili. Zamonaviy inklyuziv ta'lim raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etilmaydi.

- Elektron resurslar, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar orqali ta'lim imkoniyatlari kengayadi;

- Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun sun’iy intellekt asosida moslashtirilgan dasturlar qo‘llaniladi;
- Ta’lim muhitida “ochiqlik” – ma’lumot va resurslarning barcha uchun teng taqsimlanishini anglatadi.

Bu tamoyil “Digital Inclusion” konsepsiyasiga asoslanadi — ya’ni raqamli texnologiyalar yordamida ijtimoiy tenglikni ta’minlash.

10. Uzlüksizlik va barqarorlik tamoyili. Inklyuziv ta’lim bir martalik loyiha emas, balki **uzlüksiz rivojlanish jarayonidir.**

- Ta’limning barcha bosqichlarida (maktabgacha, umumiy, oliy, kasbiy) inklyuzivlik prinsiplari davomiy bo‘lishi kerak;
- O‘qituvchilar malakasini oshirish, o‘quv dasturlarini yangilash jarayoni muntazam amalga oshiriladi;
- Davlat siyosatida inklyuziv ta’limni barqaror qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Inklyuziv ta’limning tamoyillari — bu insonni markazga qo‘ygan, tenglik va hamkorlikka asoslangan yangi pedagogik madaniyatdir. U ta’limni nafaqat bilish, balki insoniylik, bag‘rikenglik va empatiyani tarbiyalovchi tizimga aylantiradi.

Demak, inklyuziv ta’lim tamoyillari quyidagi umumiy g‘oyani ifodalaydi:

“Hech kim chetda qolmasin, har bir inson o‘z imkoniyatiga ko‘ra o‘rganish va rivojlanish huquqiga ega.”

1.2. Inklyuziv ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning falsafiy-pedagogik mohiyati

Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (individualizatsiya) — bu o‘qitish jarayonini insonning shaxsiy ehtiyojlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi va hayotiy tajribasiga mos holda tashkil etishga qaratilgan metodologik konsepsiyadir. Bu yondashuvning falsafiy mohiyati insonni ta’lim jarayonining markaziga qo‘yish, uni faol sub’yekt sifatida tan olish va uning ichki salohiyatini to‘liq ochib berishga sharoit yaratishdan iboratdir.

Inklyuziv ta'lim sharoitida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv yanada chuqurroq ma'no kasb etadi. Chunki bu yondashuv nafaqat o'quvchilarning individual farqlarini tan oladi, balki ularni ta'lim jarayonining boyituvchi omili sifatida qabul qiladi. Inklyuziv yondashuvning asosida insonparvarlik falsafasi, ya'ni har bir shaxsning qadr-qimmati, erkinligi va o'z-o'zini ro'yobga chiqarish huquqini tan olish tamoyili yotadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zamonaviy pedagogikaning asosiy paradigmasi sifatida ta'lim jarayonida insonni markazga qo'yadi. Bu yondashuvning falsafiy mohiyati — insonni passiv bilim oluvchi emas, balki faol, ongli, ijodkor va o'zini rivojlantirishga qodir mavjudot sifatida tushunishga asoslanadi.

Ta'lim jarayonida shaxsni markazga qo'yish g'oyasi insoniyat tafakkuri tarixida qadimdan mavjud bo'lib, u Sharq mutafakkirlari merosida ham, G'arb falsafiy an'alarida ham o'z ifodasini topgan. Shu bois shaxsga yo'naltirilgan yondashuv — bu nafaqat didaktik tamoyil, balki inson haqidagi falsafiy tushunchadir.

Insonparvarlik (gumanizm) falsafasi insonning qadr-qimmati, erkinligi va ijodiy tabiatini e'tirof etadi. Unga ko'ra, ta'limning asosiy maqsadi — insonni hayotga tayyorlash emas, balki uning ichki salohiyatini ochishdir.

Gumanistik falsafa vakillari – Sokrat, Kant, Monten, Pestalozzi, Dewey, Maslow, Rogers – insonni “maqsad” sifatida talqin qilgan. Ayniqsa, A. Maslowning “o'zini ro'yobga chiqarish” (self-actualization) nazariyasi va K. Rogersning “inson markazli ta'lim” modeli shaxsga yo'naltirilgan ta'limning nazariy poydevorini yaratdi.

- Maslow fikricha, insonning o'qish va rivojlanish jarayoni ichki ehtiyoj — o'z imkoniyatlarini amalga oshirish zarurati — bilan belgilanadi.
- Rogers esa, o'qituvchini “facilitator” — ya'ni o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga yo'l ochuvchi hamkor sifatida talqin qiladi.

Shunday qilib, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosiy falsafiy g'oyasi — insonni erkin, ijodkor va mas'uliyatli mavjudot sifatida tan olishdir.

Sharq mutafakkirlari — Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy va boshqalar — shaxsni komil inson sifatida shakllantirishni ta’limning eng oliy maqsadi deb bilganlar.

- Farobiy “Fozil shahar ahlining nazariyasi” asarida inson kamolotini aqliy va axloqiy tarbiya orqali shakllanishi bilan bog‘laydi.
- Ibn Sino ta’limni shaxsning ruhiy, aqliy va jismoniy jihatdan uyg‘un rivojlanish jarayoni sifatida ko‘radi.
- Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarida insonni “ezgulik manbai” deb ta’riflab, ta’limning ma’nosi — insonning qalbini tarbiyalash, uni ma’naviy barkamollikka eltishdir.
- Abdulla Avloniy esa, “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot masalasidir” deya ta’kidlab, shaxsni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib kamol toptirish g‘oyasini ilgari surgan.

Sharq falsafasida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning asosi — axloqiy yetuklik va ma’naviy poklik orqali intellektual kamolotga erishish tamoyilidir.

G‘arb falsafasida shaxs konsepsiyasi uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o‘tgan.

- Antik davr (Sokrat, Aristotel) – insonni bilish va o‘zini bilish markaziga qo‘ygan (“O‘zingni bil” shiori).
- Uyg‘onish davri (Erazm, Monten) – insonning erkinligi, individual fikri va ijodkorligini qadrlash.
- Yangi davr (Kant, Hegel) – shaxsning ong, iroda va axloqiy mas’uliyat orqali o‘zini shakllantirishi.
- XX asr ekzistensializmi (Sartre, Heidegger) – insonning mavjudligi, tanlov erkinligi va mas’uliyati g‘oyasiga tayanadi.

Masalan, I. Kant ta’limda insonni “maqsad sifatida” ko‘radi: “Insonni hech qachon vosita sifatida emas, doimo maqsad sifatida ko‘rish lozim”. Bu shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning falsafiy mohiyatini ifodalaydi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv — bu o'quvchi shaxsining faoliyatini, tajribasini va ehtiyojlarini asosiy nuqtaga qo'yuvchi metodologiya. Uning asosiy falsafiy manbalari quyidagilardir:

1. Fenomenologiya (E. Gusserl, M. Merlo-Ponti) – inson tajribasi subyektivdir; demak, ta'lim har bir o'quvchining ichki dunyosini tushunishga asoslanishi kerak.
2. Ekzistensializm (K. Yaspers, J.-P. Sartre) – insonning o'z hayot yo'lini tanlash erkinligi va mas'uliyatini tarbiyalash.
3. Konstruktivizm (J. Piaget, D. Bruner) – bilim inson tomonidan faol ravishda “quriladi”, o'qituvchi esa bu jarayonni boshqaruvchi emas, yo'lboshchidir.
4. Pragmatizm (J. Dewey) – ta'lim hayot bilan bog'liq bo'lishi, o'quvchi tajriba asosida o'rganishi kerak.

Bu nazariy asoslar shaxsga yo'naltirilgan ta'limni interfaol, refleksiv va ijodiy faoliyatga asoslangan pedagogik model sifatida shakllantiradi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosiy falsafiy tamoyillari:

1. Inson markazda (antroposentrizm) – ta'lim jarayoni tizim emas, shaxs manfaatlariga xizmat qilishi kerak.
2. Erkinlik va mas'uliyat birligi – o'quvchi o'z tanlovi uchun javobgarlikni his etadi.
3. Subyektiv tajriba qadriyati – har bir insonning hayotiy tajribasi o'qitish resursidir.
4. O'zini ro'yobga chiqarish (self-actualization) – o'quvchi o'z ichki salohiyatini bilib, uni amalga oshirish imkoniga ega bo'lishi kerak.
5. Dialogik o'zaro ta'sir – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot gorizontal (hamkorlik) asosida tashkil etiladi.

Bu tamoyillar ta'limni avtoritar modeldan demokratik, hamkorlikka asoslangan modelga o'tkazadi.

XXI asrda raqamli texnologiyalar, axborot oqimi va global integratsiya sharoitida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv yangi bosqichga ko'tarildi. Endilikda bu yondashuv:

- o'qitish jarayonini individuallashtirishni (adaptive learning),
- raqamli tahlil asosida shaxsiy o'rganish trayektoriyasini yaratishni,
- kompetensiyaga asoslangan natijalarni baholashni o'z ichiga oladi.

Masalan, zamonaviy “lifelong learning” (umrboqiy ta’lim) modeli aynan shaxsga yo’naltirilgan konsepsiyaga tayanadi. Unda inson o’zini butun umr davomida rivojlantirish subyekti sifatida qaraladi.

Shaxsga yo’naltirilgan yondashuvning falsafiy asoslari insonni markaziy qadriyat va maqsad sifatida talqin etishga asoslanadi. U Sharqning ma’naviy-axloqiy merosi bilan G’arbning humanistik tafakkurini uyg’unlashtiradi.

Bu yondashuv ta’lim jarayonini quyidagi yangi falsafiy g’oyalar asosida qayta quradi:

- inson – bilim emas, qadriyat markazidir;
- ta’lim – buyruq emas, dialogdir;
- o’qituvchi – nazoratchi emas, hamkor va yo’lboshchidir;
- o’quvchi – ob’ekt emas, faol subyektdir.

Shunday qilib, shaxsga yo’naltirilgan yondashuv ta’limni insonni anglash, rivojlantirish va erkinlashtirish jarayoniga aylantiradi. Bu esa inklyuziv va zamonaviy ta’lim falsafasining eng muhim poydevorlaridan biridir.

G’arb falsafasida shaxsga yo’naltirilgan yondashuv Jan-Jak Russo, Immanuel Kant, Jon Dyui, Karl Rojers va Abraham Maslou kabi mutafakkirlarning ta’lim haqidagi qarashlarida chuqur ifodasini topgan. Ularning g’oyalari insonning erkinligi, shaxsiy tajribasi, mustaqil fikrlashi va ijodiy o’zini ro’yobga chiqarish imkoniyatlarini ta’limning markaziy qadriyati sifatida belgiladi.

- Jan-Jak Russo o’zining “Emil yoki tarbiya haqida” asarida tabiiy tarbiya g’oyasini ilgari surib, inson tabiatini buzmaydigan, erkinlikni asrashga qaratilgan ta’limni targ’ib qildi. Uning fikricha, bola tabiatdan yaxshidir, demak, tarbiya uni “moslashtirish” emas, balki tabiiy salohiyatini ochish vositasi bo’lishi kerak. Bu yondashuv shaxsning tabiiy rivojlanishiga tayanadigan pedotsentrik ta’lim falsafasiga asos soldi.
- Immanuel Kant shaxsni axloqiy ongga ega mavjudot sifatida talqin etib, ta’limning maqsadi insonni “vosita sifatida emas, balki maqsad sifatida” ko’rishdir, deb ta’kidladi. Uning fikricha, haqiqiy tarbiya insonning erkinligini va aql-idrokini

uyg‘otmog‘i lozim. Shunday qilib, Kant ta‘limni axloqiy avtonomiya va mas‘uliyatli shaxsni shakllantirish vositasi deb bilgan.

- Jon Dyui pragmatizm falsafasiga asoslanib, ta‘limni “hayotning o‘zi” deb ta‘rifladi. U o‘quvchini faol tajriba subyekti sifatida ko‘rdi va o‘rganishni faqat nazariy bilim emas, balki amaliy faoliyat orqali amalga oshadigan jarayon deb qaradi. Dyui ta‘limda “learning by doing” (amaliy faoliyat orqali o‘rganish) tamoyilini ilgari surib, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishning metodik asoslarini yaratdi.
- Karl Rojers “inson markazli ta‘lim” (person-centered education) konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning fikricha, o‘qituvchi – bilim manbai emas, balki o‘quvchining o‘zini anglash jarayoniga yordam beruvchi fasilitatordir. Rojers ta‘lim jarayonining psixologik iqlimiga, emotsional qo‘llab-quvvatlash va ishonch muhitiga katta e‘tibor qaratgan.
- Abraham Maslou esa, o‘zining “Ehtiyojlar ierarxiyasi” nazariyasida insonning oliy maqsadi — o‘zini ro‘yobga chiqarish (self-actualization) ekanini ta‘kidladi. Uningcha, ta‘lim jarayoni insonning ichki ehtiyojlarini qondirish, motivatsiyani kuchaytirish va o‘zini anglashga xizmat qilishi kerak.

Bu mutafakkirlarning qarashlari zamonaviy pedagogika uchun umumiy xulosani beradi: ta‘limning markazida tizim emas, inson turishi kerak. Shu bois, G‘arb falsafasida shakllangan bu g‘oya hozirgi zamon ta‘limining “shaxsga yo‘naltirilganlik”, “insonparvarlik” va “rivojlantiruvchi pedagogika” tamoyillarining nazariy manbai hisoblanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (personal-oriented approach) zamonaviy pedagogikaning eng muhim konseptual yo‘nalishlaridan biridir. Uning pedagogik mohiyati — o‘quv jarayonida markaziy o‘rinni o‘qituvchi emas, shaxs sifatida o‘quvchi egallashi, ta‘lim esa insonning individualligini, mustaqilligini va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilishi kerakligi bilan belgilanadi.

Bu yondashuv avtoritar, bilimga asoslangan ta‘lim modelidan farqli o‘laroq, insonparvar, demokratik va hamkorlikka asoslangan pedagogik tizimni yaratishni ko‘zda tutadi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limda asosiy qadriyat — insonning o‘zligini

anglash, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va o'z taqdiriga mas'uliyat bilan yondashishidir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi va mohiyati. Bu yondashuvning maqsadi – o'quvchining o'qish jarayonida faol subyekt sifatida shakllanishini ta'minlash, uning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va hayotiy tajribasini ta'lim mazmuniga integratsiya qilishdir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning mohiyati quyidagicha izohlanadi:

- o'quvchi tayyor bilimni oluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda yaratuvchi subyektdir;
- o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki rivojlantiruvchi va yo'naltiruvchi hamkordir;
- ta'lim jarayoni raqobatga emas, shaxsiy o'sishga va o'zini anglashga qaratilgan;
- natijalar o'quvchining ichki rivojlanish dinamikasi asosida baholanadi.

Bu yondashuvning mazmunida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat “ustoz–shogird” modelidan “hamkor–hamkor” modeliga o'tadi.

Shaxsga yo'naltirilgan pedagogikaning asosiy tamoyillari. Pedagogik jihatdan bu yondashuv quyidagi tamoyillarga tayanadi:

1. Individuallashtirish — ta'lim mazmuni, metodlari va baholash mezonlarini o'quvchining individual xususiyatlariga moslashtirish.
2. Faollik — o'quvchining bilish, fikrlash va ijodiy faoliyatdagi ishtirokini ta'minlash.
3. Refleksivlik — o'quvchining o'z o'rganish jarayonini tahlil qila olish, o'z natijalarini baholay olish ko'nikmasini shakllantirish.
4. Subyektivlik — har bir o'quvchining ichki dunyosi, ehtiyoji va qadriyatlarini hurmat qilish.
5. Hamkorlik — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ishonch va dialog asosidagi muloqotni ta'minlash.
6. Motivatsion qo'llab-quvvatlash — o'quvchining ichki motivlarini rag'batlantirish, tashqi bosimni kamaytirish.

Ushbu tamoyillar ta'lim jarayonida insonning tabiiy imkoniyatlarini ochish, o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan ijobiy muhitni yaratadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda o‘qituvchining roli tubdan o‘zgaradi. U:

- bilim manbai emas, balki o‘quvchining faol o‘rganish jarayonini boshqaruvchi;
- nazoratchi emas, balki hamkor, yo‘lboshchi va motivator;
- standart topshiriqlar ijrochisi emas, balki kreativ muhit yaratuvchi shaxsdir.

O‘qituvchi o‘quvchining kognitiv (bilish), affektiv (emotsional) va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini uyg‘unlashtiruvchi pedagogik fasilitatorga aylanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim quyidagi o‘ziga xos pedagogik xususiyatlarga ega:

Aspekt	An’anaviy ta‘lim	Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim
Maqsad	Bilim berish	Shaxsni rivojlantirish
O‘qituvchi roli	Axborot manbai	Fasilitator va hamkor
O‘quvchi roli	Passiv tinglovchi	Faol ishtirokchi
Metodlar	Ma’ruzaviy, reproduktiv	Interfaol, refleksiv, muammoli
Baholash	Yakuniy natijalar	Jarayon va individual o‘shish
Muloqot	Bir yo‘nalishli (“o‘qituvchi–o‘quvchi”)	Ikki tomonlama, dialogik
Natija	Bilim hajmi	Shaxsiy o‘shish, kompetensiyalar

Bu taqqoslash shuni ko‘rsatadiki, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv ta‘limni axborot uzatish jarayonidan rivojlanish jarayoniga aylantiradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limda o‘quvchi faoliyatining asosiy yo‘nalishlari:

1. Kognitiv rivojlanish – mustaqil fikrlash, tahlil, sintez va ijodiy muammolarni hal qilish.
2. Emotsional rivojlanish – o‘zini anglash, o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, empatiya.
3. Ijtimoiy rivojlanish – jamoada ishlash, hamkorlik, mas’uliyat.
4. Refleksiv rivojlanish – o‘z faoliyatini tahlil qilish, muvaffaqiyat va xatolardan saboq olish.

Bu yo‘nalishlar ta‘lim jarayonida kognitiv, emotsional va sotsial integratsiyani ta‘minlaydi.

Zamonaviy pedagogika bu yondashuvni amalga oshirish uchun quyidagi texnologiyalarni qo‘llaydi:

- Interfaol o‘qitish (munozara, debat, “aqliy hujum”, “case study” va h.k.);
- Muammoli o‘qitish (problem-based learning, PBL);
- Portfolio texnologiyasi (o‘quvchining rivojlanish tarixini hujjatlashtirish);
- Differensial va adaptiv o‘qitish (individual ta‘lim trayektoriyalari);
- Refleksiv yondashuv (o‘quvchi o‘z o‘rganish jarayonini baholaydi);
- Raqamli o‘rganish muhitlari (Moodle, Google Classroom, Edmodo kabi platformalar).

Bu texnologiyalar o‘quvchining faol ishtirokini, shaxsiy tajribasini va ijodiy fikrlashini qo‘llab-quvvatlaydi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv quyidagi natijalarga olib keladi:

- o‘quvchilarda o‘z-o‘zini anglash va refleksiya ko‘nikmalari rivojlanadi;
- mustaqil fikrlash va ijodiy muammolarni hal etish qobiliyati ortadi;
- ichki motivatsiya kuchayadi, tashqi bosim kamayadi;
- ta‘limning psixologik qulayligi va samaradorligi oshadi;
- shaxsning ijtimoiy faolligi va mas‘uliyat hissi mustahkamlanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning pedagogik ahamiyati. Bu yondashuv o‘qituvchini ta‘lim tizimining markazidan o‘quvchi markaziga yo‘naltiradi. Natijada:

- ta‘limning gumanistik mohiyati kuchayadi;
- o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida ishonchli muloqot vujudga keladi;
- o‘quvchi o‘z o‘qishining faol ishtirokchisiga aylanadi;
- ta‘lim natijalari shaxsiy o‘sish va ijtimoiy muvaffaqiyat bilan bog‘lanadi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning pedagogik mohiyati shundaki, u ta‘limni insonni rivojlantirish vositasi sifatida talqin etadi. U o‘quvchining shaxsiy tajribasi, ehtiyoji va qobiliyatlarini markazga qo‘yadi; ta‘lim jarayonini esa erkinlik, hamkorlik va refleksiyaga asoslangan tizim sifatida qayta quradi. Natijada

o'qituvchi — yo'lboshchi, o'quvchi esa — o'z rivojlanishining faol subyektiga aylanadi.

Bu esa, zamonaviy inklyuziv, raqamli va gumanistik ta'lim paradigmalari uchun mustahkam falsafiy va metodologik poydevor yaratadi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosiy maqsadi — barcha o'quvchilar, jumladan, maxsus ehtiyojli bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishdir. Bunda ta'lim jarayonining markazida o'quvchining o'zini anglash jarayoni, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash turadi.

Inklyuziv muhitda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv:

- ta'lim mazmunini shaxsning individual rivojlanish darajasiga moslashtirishni;
- o'quvchilarning o'zaro ijtimoiy aloqalarini kuchaytirishni;
- o'zaro hurmat, bag'rikenglik va empatiya tamoyillarini rivojlantirishni;
- pedagogik qo'llab-quvvatlash va psixologik yordam tizimini mustahkamlashni taqozo etadi.

Natijada, bunday yondashuv o'quvchilarni ijtimoiy integratsiya qilish, ularning o'ziga ishonchini oshirish, ijobiy o'z-o'zini baholashni shakllantirish va o'quv motivatsiyasini rivojlantirish imkonini beradi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ilmiy-metodologik ahamiyati. Bugungi kunda ta'limda insonparvarlik paradigmasiga asoslangan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ilmiy va amaliy jihatdan universal tamoyil sifatida tan olingan. U quyidagi metodologik yo'nalishlar bilan uzviy bog'liq:

- Konstruktivizm nazariyasi (J. Piaget, L. Vygotskiy): bilim shaxs tomonidan faol ravishda quriladi, o'qituvchi esa shu jarayonga yo'naltiruvchi bo'ladi;
- Refleksiv ta'lim nazariyasi (D. Kolb, D. Shön): o'quvchi o'z tajribasini tahlil qilish orqali chuqur o'zlashtirishga erishadi;
- Emotsional-intellektual rivojlanish nazariyasi (D. Goleman, P. Salovey, J. Mayer): o'qitishda emotsional komponent kognitiv faoliyatni kuchaytiradi;
- Faoliyatli yondashuv (A. Leontyev, P. Galperin): o'rganish jarayoni faqat faoliyat orqali amalga oshadi, shaxs o'z tajribasi orqali bilimni egallaydi.

Bu yondashuvlarning barchasi shaxsga yo'naltirilgan pedagogikaning inklyuziv modelini yaratish uchun metodologik asos vazifasini bajaradi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inklyuziv ta'limning falsafiy va pedagogik asosini tashkil etadi. U ta'limni insonparvarlashtirish, o'quvchini o'rganish ob'yekti emas, balki faol sub'yekt sifatida shakllantirishga qaratilgan. Bu yondashuvning samarali tatbiqi inklyuziv muhitda barcha o'quvchilarning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ularning o'zini anglash, ijtimoiylashuv va muvaffaqiyatli rivojlanish jarayonlarini ta'minlaydi. Shu tariqa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim falsafasi inklyuziv pedagogikaning asosiy ma'naviy, g'oyaviy va metodologik tayanchi sifatida namoyon bo'ladi.

1.3. Individual yondashuvning psixologik-pedagogik asoslari

Ta'lim jarayonida individual yondashuv — bu har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, qobiliyati, ehtiyoji va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda o'qitish va tarbiyalash jarayonini tashkil etishga qaratilgan ilmiy asoslangan pedagogik tizimdir. Ushbu yondashuvning psixologik-pedagogik mohiyati shundan iboratki, u har bir insonning o'ziga xos kognitiv, emotsional, ijtimoiy va motivatsion xususiyatlariga tayanadi hamda o'qitish jarayonida shaxsning individual rivojlanish dinamikasini ta'minlaydi.

Individual yondashuv zamonaviy ta'limning psixologik va pedagogik poydevorlaridan biridir. Uning asosida har bir insonning o'ziga xosligi, shaxsiy rivojlanish dinamikasi, bilish jarayonlari, motivatsiyasi va emotsional holati inobatga olinishi yotadi. Psixologik nuqtai nazardan, individual yondashuv — bu o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari, temperament tipi, o'rganish uslubi, ehtiyoj va qiziqishlariga mos sharoit yaratish orqali rivojlanishning tabiiy yo'lini ta'minlashdir.

Boshqacha aytganda, individual yondashuvning psixologik mohiyati – “har bir inson o'z tabiati, idrok mexanizmi, his-tuyg'ulari va irodasi orqali o'rganadi” degan tamoyilga asoslanadi. Shu bois ta'lim jarayonida yagona standart emas, shaxsning individual rivojlanish modeli ustuvor ahamiyat kasb etadi.

1. Individual yondashuvning psixologik mohiyatini belgilovchi asosiy g'oyalar
1. Shaxsning betakrorligi (individuality). Har bir insonning idrok qilish, fikrlash, emotsional javob qaytarish va motivatsiya tizimi o'ziga xosdir. L. S. Vygotskiy, A. N. Leontyev va B. G. Ananyev ta'kidlaganidek, "ta'lim shaxsning umumiy imkoniyatlarini emas, uning shaxsiy psixik resurslarini rivojlantirishi kerak".
2. "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi (L.S.Vygotskiy). O'quvchining rivojlanish darajasi ikki holatda namoyon bo'ladi: mustaqil bajara oladigan vazifalar va kattalar ko'magida bajaradigan vazifalar. Individual yondashuv aynan shu "yaqin rivojlanish zonasi"ni hisobga olib, shaxsning hozirgi emas, balki potensial imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratiladi.
3. Shaxsning faoliyat orqali rivojlanishi (A.N.Leontyev). Inson psixikasi faoliyatda shakllanadi. Demak, individual yondashuv shaxsni faol ishtirokchi sifatida jalb etib, uning kognitiv, emotsional va ijtimoiy tajribasini kengaytiradi.
4. O'z-o'zini anglash va refleksiya mexanizmlari. Psixologik rivojlanishning markazida insonning o'zini bilishi, o'z faoliyatini tahlil qilishi va o'zgarishlarga ongli ravishda intilishi turadi. Individual yondashuvda o'quvchi o'z o'rganish jarayonining "subyekti" sifatida qoraladi, bu esa refleksiya va o'zini anglashni rivojlantiradi.

Individual yondashuvning samaradorligi inson psixikasining turli komponentlari — kognitiv, affektiv va ijtimoiy jihatlarning o'ziga xosligini tahlil qilishga tayanadi.

1. Kognitiv farqlar – idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur darajasidagi tafovutlar. Masalan, kimdadir vizual xotira kuchli, boshqada eshitish yoki kinestetik idrok ustun.
2. Temperament farqlari (I. Pavlov, G. Eysenck): sanguinik – faol, tezkor; xolerik – impulsiv; flegmatik – barqaror; melancholik – sezgir. O'qitish metodikasida bu farqlarni hisobga olish ta'limni psixologik qulay qiladi.
3. Motivatsion farqlar (A. Maslou, D. MakKlelland): kimdir o'rganishga ichki ehtiyoj asosida kirishadi, kimdir tashqi rag'bat bilan. Shu bois individual yondashuvda o'qituvchi motivatsion profilni tahlil qilishi zarur.

4. Emotsional-intellektual farqlar (D. Goleman): emotsiyalarni boshqarish, empatiya, stressga bardoshlilik ham shaxsning o'qishdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Shunday qilib, individual yondashuvning psixologik mohiyati — insonni uning ruhiy jarayonlari, temperament va motivatsiya tizimi orqali tushunishda namoyon bo'ladi.

Individual yondashuvning asosiy psixologik mexanizmlari:

1. Motivatsion mexanizm – o'quvchining ichki ehtiyojlarini, qiziqishlarini va maqsadlarini o'rganish orqali o'rganishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish.
2. Kognitiv mexanizm – o'quvchining bilish jarayonlari (idrok, tafakkur, xotira)ni individual uslubda rivojlantirish.
3. Refleksiv mexanizm – o'quvchining o'z faoliyatini baholashi, o'z kuchini va imkoniyatlarini anglashini ta'minlash.
4. Emotsional mexanizm – o'rganish jarayonida ijobiy his-tuyg'ularni, qiziqishni, ishonchni va o'zini qadrlash hissini qo'llab-quvvatlash.

Ushbu mexanizmlar o'zaro integratsiyalashgan holda ishlaganda, o'quvchining psixologik rivojlanishida barqaror ijobiy o'zgarishlar yuz beradi.

Psixologik yondashuvlar asosida individual rivojlanish

Psixologik yondashuv	Asosiy g'oya	Individual yondashuvdagi roli
Humanistik psixologiya (K. Rojers, A. Maslou)	Inson o'zini ro'yobga chiqarishga intiladi	O'quvchining ichki motivatsiyasi va o'zini qadrlash hissini rivojlantirish
Kognitiv psixologiya (J. Piaget, D. Bruner)	Bilim faol fikrlash jarayonida shakllanadi	O'quvchining bilish uslubi va fikrlash tipiga mos metodlarni tanlash
Faoliyat nazariyasi (A. Leontyev)	Shaxs faoliyat orqali shakllanadi	O'qitish jarayonini o'quvchining faol ishtirokiga asoslash

Sotsiopsixologik yondashuv (Vygotskiy)	Inson ijtimoiy muloqot orqali rivojlanadi	Hamkorlikda o'rganish va kommunikativ rivojlanishni ta'minlash
Ekzistensial psixologiya (V. Frankl)	Hayotning ma'nosini topish shaxsni rivojlantiradi	O'quvchining o'z hayotiy maqsadini anglashiga yordam berish

O'qituvchi individual yondashuvda psixologik fasilitator sifatida faoliyat yuritadi.

U quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- o'quvchining emotsional holatini kuzatadi va barqarorlashtiradi;
- motivatsion qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi;
- o'quvchining o'z-o'zini baholashini rivojlantiradi;
- stress va xavotir holatlarini kamaytiradi;
- ijobiy "Men-konsepsiya"ni shakllantiradi.

Bu jarayonda o'qituvchining empatiya, sabr-toqat va kuzatuvchanlik qobiliyati asosiy psixologik kompetensiyalar sifatida namoyon bo'ladi.

Individual yondashuvning psixologik afzalliklari:

1. O'quvchining o'z imkoniyatlariga ishonchi ortadi.
2. Ichki motivatsiya va o'zini rivojlantirish ehtiyoji kuchayadi.
3. O'rganish jarayoni stresssiz, ijobiy psixologik muhitda kechadi.
4. Shaxsda refleksiya, mustaqil qaror qabul qilish va o'zini boshqarish ko'nikmalari shakllanadi.
5. Kognitiv faoliyat, ijodiy tafakkur va ijtimoiy moslashuv darajasi oshadi.

Individual yondashuvning psixologik mohiyati shundaki, u har bir insonning ichki dunyosini, psixik jarayonlarini va emotsional tajribasini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etishni nazarda tutadi.

Bu yondashuvda ta'lim jarayoni inson ruhiyatining tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga moslashtiriladi. O'qituvchi esa shunchaki bilim beruvchi emas, balki o'quvchining shaxsiy o'sish yo'lini boshqaruvchi psixologik hamkor sifatida namoyon bo'ladi.

Natijada individual yondashuv o'quvchini bilim oluvchi emas, rivojlanayotgan shaxs sifatida shakllantiradi va ta'limning asosiy maqsadini — insonni o'z hayotining faol subyekti sifatida kamol toptirishni ta'minlaydi.

Individual yondashuvning pedagogik asoslari ta'lim jarayonida har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini, ehtiyojlarini, bilish faoliyati uslubini, psixologik va ijtimoiy rivojlanish darajasini hisobga olishga qaratilgan konseptual, metodologik va amaliy tamoyillar tizimidan iboratdir.

Pedagogik nuqtai nazardan, bu yondashuv ta'limni standartlashtirishdan voz kechib, differensial va shaxsga moslashtirilgan o'qitish modelini yaratishga xizmat qiladi. Uning markazida — o'quvchi shaxsining o'ziga xos rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish, o'z-o'zini anglashini va mustaqil ta'lim olish salohiyatini rivojlantirish g'oyasi turadi.

Individual yondashuvning pedagogik mohiyati shundaki, u o'qitish jarayonida “hamma uchun bir xil” didaktik shakl va metodlardan emas, balki o'quvchining individual imkoniyatiga mos pedagogik strategiyalardan foydalanishni talab qiladi.

Pedagogik amaliyotda bu quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

- o'qitishning mazmuni, shakli va metodlari o'quvchining individual qobiliyatlariga moslashtiriladi;
- o'qituvchi o'quvchining o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltiruvchi fasilitatorga aylanadi;
- ta'lim jarayonida refleksiya, mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyat ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Asosiy maqsad – o'quvchi uchun “tayyor bilim” emas, balki individual o'rganish tajribasini shakllantirishdir.

Individual yondashuvning pedagogik tamoyillari:

1. Individuallashtirish tamoyili – har bir o'quvchi uchun o'qitishning mazmuni, sur'ati, usuli va baholash mezonlari moslashtiriladi.
2. Farqlashtirish tamoyili – o'quvchilarning bilim darajasi, qobiliyati va o'rganish uslublariga ko'ra dars jarayoni turlicha tashkil etiladi.

3. Faollik va mustaqillik tamoyili – o‘quvchi o‘qitish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.
4. Refleksiya tamoyili – o‘quvchi o‘z o‘rganish natijalarini tahlil qiladi, kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi.
5. Motivatsion qo‘llab-quvvatlash tamoyili – o‘quvchi o‘z o‘rganish jarayonidan ichki mamnuniyat oladi, o‘z muvaffaqiyatini qadrlaydi.
6. Hamkorlik tamoyili – o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-ona o‘rtasida pedagogik sheriklik vujudga keladi.

Bu tamoyillar ta’limni insonparvar, ochiq va o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlariga mos tizimga aylantiradi.

Individual yondashuvni ta’minlovchi metodologik yondashuvlar:

- Konstruktivizm (J. Piaget, D. Bruner) – o‘quvchi bilimni tayyor qabul qilmaydi, balki uni o‘z tajribasi asosida “quradi”.
- Faoliyatli yondashuv (A. N. Leontyev, P. Galperin) – ta’lim jarayoni shaxsning faol bilish faoliyati orqali amalga oshadi.
- Humanistik pedagogika (K. Rojers, A. Maslou) – ta’limning markazida insoniy qadriyatlar, o‘zini ro‘yobga chiqarish ehtiyoji turadi.
- Differensial ta’lim nazariyasi (V. Davydov, L. Zankov) – o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni rivojlanish resursi sifatida ko‘rish.
- Ekzistensial yondashuv (V. Frankl, R. May) – ta’limning maqsadi insonning hayot mazmunini anglashiga yordam berish.

Bu metodologiyalar individual yondashuvning nafaqat psixologik, balki aksiologik va ijtimoiy asoslarini ham belgilab beradi.

O‘qituvchi individual yondashuvni amalga oshirishda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Diagnostik – o‘quvchining bilish darajasi, ehtiyoji, temperament tipi, o‘rganish uslubi va qiziqishlarini aniqlaydi.
2. Korreksion – o‘quvchining psixologik va bilishdagi muammolarini yumshatadi, ijobiy o‘zgarishlarni rag‘batlantiradi.

3. Fasilitatorlik – o‘qituvchi o‘quvchiga o‘zini rivojlantirish yo‘lida mustaqil qarorlar qabul qilish imkonini beradi.
4. Motivatorlik – o‘qituvchi o‘quvchining ichki motivlarini qo‘llab-quvvatlaydi, ijobiy psixologik muhit yaratadi.
5. Maslahatchi va hamkor – o‘quvchi bilan tenglik asosida dialog yuritadi, uning tajribasini hurmat qiladi.

Bu funksiyalar o‘qituvchini faqat “bilim uzatuvchi” emas, balki shaxsni rivojlantiruvchi pedagogik menejer sifatida shakllantiradi.

Zamonaviy ta’lim amaliyotida individual yondashuv quyidagi pedagogik modellar orqali amalga oshiriladi:

1. Individual ta’lim rejasi (ITR) – o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlari va maqsadlariga mos o‘quv dasturi.
2. Differensial topshiriqlar tizimi – murakkablik darajasiga ko‘ra tabaqalashtirilgan mashg‘ulotlar.
3. Portfolio texnologiyasi – o‘quvchining yutuqlarini muntazam kuzatish va baholash vositasi.
4. Adaptiv o‘qitish tizimi – sun’iy intellekt va raqamli platformalar yordamida o‘quvchining individual o‘rganish tezligini aniqlash.
5. Refleksiv o‘qitish – o‘quvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishini o‘rgatish orqali mustaqil o‘rganishga yo‘naltirish.

Bu modellar shaxsning o‘z tempida, o‘z uslubida va o‘z qiziqishlari asosida o‘rganish imkonini beradi.

Pedagogik jarayonda individual yondashuv quyidagi natijalarga olib keladi:

- o‘quvchining o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi shakllanadi;
- bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiya ortadi;
- o‘z-o‘zini nazorat qilish va refleksiya ko‘nikmalari kuchayadi;
- ta’lim jarayonida ijtimoiy moslashuv, hamkorlik va empatiya rivojlanadi;
- o‘qituvchining individual yondashuv kompetensiyasi mustahkamlanadi.

Individual yondashuv ta'limni insonparvarlik, demokratik va kompetensiyaviy yo'nalishda rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. U quyidagi pedagogik qadriyatlarni mustahkamlaydi:

- “O‘quvchi markazda” tamoyili — ta’limning barcha komponentlari shaxs manfaatlariga xizmat qiladi;
- O‘rganishning tabiiyligi — shaxsning rivojlanish sur‘atiga moslashtirilgan o‘qitish;
- Rivojlantiruvchi ta’lim muhiti — o‘zini anglash, ijodiy izlanish va ijtimoiy faollikni qo‘llab-quvvatlaydigan atmosfera;
- Ta’lim va tarbiya birligi — bilim berish jarayoni shaxsning ma’naviy va axloqiy o‘sishi bilan uyg‘unlashadi.

Individual yondashuvning pedagogik asoslari ta’lim jarayonida “har bir o‘quvchi — o‘z rivojlanish yo‘li bilan boradi” degan konsepsiyaga asoslanadi. U o‘qituvchidan yuqori darajadagi psixologik sezgirlik, metodik moslashuvchanlik va didaktik ijodkorlikni talab qiladi.

Natijada ta’lim tizimi standartdan shaxsiy rivojlanishga, raqobatdan hamkorlikka, tashqi nazoratdan esa ichki refleksiya va o‘zini rivojlantirishga o‘tadi. Demak, individual yondashuvning pedagogik asoslari — bu insonparvarlik, erkinlik, ijodkorlik va o‘zini ro‘yobga chiqarish qadriyatlariga tayanadigan shaxsiylashtirilgan ta’lim falsafasidir.

Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, avvalo, o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni tan olish va ularga mos ta’lim strategiyasini ishlab chiqish bilan bog‘liq. Shu jihatdan individual yondashuv inklyuziv ta’limning markaziy pedagogik va psixologik tamoyili hisoblanadi. Uning ahamiyati shundaki, u har bir o‘quvchining jismoniy, aqliy, emotsional, ijtimoiy va madaniy ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’limni shaxsga moslashtirish imkonini beradi.

Individual yondashuv inklyuziv ta’limda “hammani bir xil o‘qitish”dan “har kimni o‘ziga xos o‘qitish” tamoyiliga o‘tishni ta’minlaydi. Bu esa nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar, balki barcha o‘quvchilar uchun qulay, adolatli va insonparvar ta’lim muhitini yaratishning kafolatidir.

Inklyuziv ta'lim — bu insonparvarlik g'oyalariga asoslangan ijtimoiy-pedagogik jarayon bo'lib, uning asosiy maqsadi “hech kim chetda qolmasin” tamoyilini hayotga tatbiq etishdir. Shu maqsadda individual yondashuv quyidagi falsafiy va psixologik g'oyalarni o'zida mujassam etadi:

- Har bir shaxsning qadr-qimmatini tan olish – o'quvchi shaxsining o'ziga xosligini, imkoniyatlarini va rivojlanish sur'atini hurmat qilish;
- Farqlilikni qadriyat sifatida ko'rish – o'quvchilar orasidagi tafovutlarni kamchilik emas, balki o'rganish jarayonini boyituvchi resurs sifatida talqin etish;
- Rivojlanishning tabiiyligi – har bir o'quvchi o'z rivojlanish bosqichida, o'z tempida o'rganadi;
- Ijobiy psixologik muhit – ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlovchi, ishonchli va motivatsion atmosfera yaratish.

Bu jihatlar inklyuziv muhitda o'qitishning asosiy psixologik negizini tashkil etadi.

Inklyuziv ta'limda individual yondashuvning pedagogik ahamiyati quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. O'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash. O'qituvchi har bir o'quvchining bilim darajasi, sog'ligi, hissiy holati va o'rganish uslubini tahlil qiladi. Shu asosda individual o'qitish rejalari (ITR) ishlab chiqiladi.
2. Moslashtirilgan o'qitish metodlarini qo'llash. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda vizual, audial, kinestetik yoki multisensor yondashuvlar qo'llanadi. O'quv materiali o'quvchining idrok qilish turiga moslashtiriladi.
3. Qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhiti yaratish. O'qituvchi, psixolog, defektolog va ota-onalar hamkorlikda har bir o'quvchining muvaffaqiyatini kafolatlaydigan muhit yaratadi.
4. Motivatsiyani oshirish va o'z-o'zini baholashni rivojlantirish. Individual yondashuv o'quvchining “men buni qila olaman” degan ishonchini mustahkamlaydi. Bu esa inklyuziv muhitda o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his etishiga yordam beradi.

Inklyuziv ta'limda individual yondashuvning metodik yo'nalishlari:

1. Differensial o'qitish – o'quvchilar bilim darajasiga qarab turli topshiriqlar bajaradilar.
2. Moslashtirilgan dasturlar – o'quv materialining hajmi va murakkabligi o'quvchining imkoniyatiga moslashtiriladi.
3. Qo'shimcha yordamchi resurslar – audio, video, interaktiv texnologiyalar, raqamli platformalar orqali o'quvchini qo'llab-quvvatlash.
4. Hamkorlikda o'qitish (co-teaching) – o'qituvchi va defektolog birgalikda dars o'tishadi.
5. Individual o'quv portfeli – o'quvchining yutuqlari, refleksiyasi va rivojlanish jarayonini doimiy kuzatish tizimi.

Inklyuziv ta'limda individual yondashuv nafaqat o'quvchining bilimini oshiradi, balki uning ijtimoiy integratsiyasiga ham yordam beradi.

- U o'quvchilarda empatiya, bag'rikenglik va o'zaro hurmatni shakllantiradi;
- Ijtimoiy diskriminatsiyani kamaytiradi, teng imkoniyatlar madaniyatini rivojlantiradi;
- Har bir o'quvchining jamoada o'z o'rnini topishiga sharoit yaratadi;
- Shaxsning o'zini qadrlashi va ijtimoiy faolligini oshiradi.

Shunday qilib, individual yondashuv inklyuziv ta'limni faqat pedagogik tizim emas, balki ijtimoiy adolat modeliga aylantiradi.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki rivojlantiruvchi, psixologik qo'llab-quvvatlovchi va integratsiyalovchi shaxsdir. Uning asosiy vazifalari:

- o'quvchilarning psixologik holatini kuzatish va individual yondashuvni tanlash;
 - darsda interfaol, ijodiy va multisensor metodlardan foydalanish;
 - o'quvchi o'ziga ishonch hosil qilishi uchun ijobiy fikr-munosabat bildirish;
 - o'quvchilar o'rtasida teng munosabat va o'zaro yordam muhitini yaratish;
 - ota-onalar va mutaxassislar (defektolog, psixolog) bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish.
- Bugungi raqamli ta'lim muhitida individual yondashuv yangi shakl va imkoniyatlarga ega bo'ldi:

- Adaptiv o'qitish tizimlari (AI-based learning platforms) o'quvchining o'rganish tezligi va qiyinchiliklarini avtomatik aniqlaydi;
- Virtual yordamchilar maxsus ehtiyojli bolalar uchun qo'shimcha vizual va audio yordam beradi;
- Online portfellar o'quvchilarning rivojlanish trayektoriyasini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi.

Bu texnologiyalar inklyuziv muhitda o'quvchilarni samarali, teng va individual tarzda qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limda individual yondashuvning ahamiyati shundaki, u:

- har bir o'quvchining o'z imkoniyatlari doirasida muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradi;
- o'qitish jarayonini insonparvarlik va adolat tamoyillariga moslashtiradi;
- o'quvchilarda o'z-o'zini qadrlash, mustaqillik va empatiya hissini rivojlantiradi;
- ijtimoiy integratsiya va tolerantlikni mustahkamlaydi.

Demak, individual yondashuv — inklyuziv ta'limning yuragi bo'lib, u “hamma uchun bir xil ta'lim” emas, balki “har kim uchun o'ziga mos ta'lim” g'oyasini amalda ro'yobga chiqaradi.

Individual yondashuv quyidagi ilmiy-nazariy yo'nalishlarga tayanadi:

- Faoliyat nazariyasi (Leontyev, Rubinshteyn): insonning rivojlanishi faoliyat jarayonida ro'y beradi, shuning uchun o'qitish ham faoliyatga asoslanishi kerak;
- Sotsiokultural yondashuv (Vygotskiy): shaxsning bilim olish jarayoni ijtimoiy muloqot va madaniy tajriba orqali amalga oshadi;
- Humanistik yondashuv (Rojers, Maslou): o'qituvchi shaxsning ichki ehtiyojlarini hurmat qiladi, unga erkin tanlov va o'z-o'zini anglash imkoniyatini beradi;
- Kognitiv yondashuv (Piaget, Bruner): o'quvchi faol aqliy sub'yekt sifatida bilimni mustaqil ravishda quradi.

Xulosa qilib aytganda, individual yondashuv — bu ta'lim jarayonini shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirishga, o'quvchi shaxsini faol sub'yekt sifatida rivojlantirishga qaratilgan psixologik va pedagogik tizimdir. U inklyuziv ta'limning nazariy poydevorini tashkil etadi va o'quvchilarning farqliligini ijtimoiy hamda

ma'naviy boylik sifatida qabul qiladi. Individual yondashuv asosida qurilgan pedagogik faoliyat o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida insonparvarlik, ishonch va hamkorlik munosabatlarini shakllantiradi. Bu esa, o'z navbatida, inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — har bir o'quvchining to'laqonli rivojlanishi va jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

1.4. Chet el va O'zbekiston tajribasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish tendensiyalari

Inklyuziv ta'lim dunyo miqyosida inson huquqlarini ta'minlash, ijtimoiy tenglikni qaror toptirish va ta'lim tizimini insonparvarlik tamoyillari asosida tashkil etishning muhim ko'rsatkichi sifatida e'tirof etilmoqda. So'nggi o'n yilliklarda xalqaro hamjamiyatda inklyuziv ta'limni rivojlantirish borasida bir qator strategik dasturlar, konsepsiyalar va normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bu jarayon ta'limni faqat bilim berish tizimi sifatida emas, balki ijtimoiy inklyuziya va madaniy integratsiya vositasi sifatida talqin etish g'oyasini ilgari surdi.

Inklyuziv ta'lim g'oyasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon miqyosida inson huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyillarini ta'lim tizimiga tatbiq etish yo'nalishida shakllandi. Chet el tajribasida bu jarayon qonunchilik, pedagogik metodika, o'qituvchilarni tayyorlash va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali bosqichma-bosqich takomillashib bormoqda. Quyida eng ilg'or mamlakatlar tajribasining asosiy jihatlari keltiriladi.

Yevropa tajribasi: integratsiyadan inklyuziyaga o'tish bosqichi. Yevropada inklyuziv ta'lim konsepsiyasi 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi (Ispaniya) bilan rasmiy tus oldi. Bu hujjat barcha bolalar, shu jumladan nogironligi bo'lganlar, yagona ta'lim tizimida o'qish huquqiga ega ekanini e'tirof etdi.

- Buyuk Britaniyada inklyuziv ta'lim “Education Act” (1981) dan boshlab qonuniy darajada kafolatlangan. Maktablarda “Special Educational Needs and Disabilities (SEND)” koordinatori faoliyat yuritadi. Har bir bola uchun “Individual Education Plan (IEP)” ishlab chiqiladi.

- Finlyandiyada ta'lim tizimi “uch pog'onali yordam modeli”ga asoslanadi: 1) umumiy pedagogik yordam, 2) intensiv yordam, 3) maxsus pedagogik yordam. Har bir o'quvchining ehtiyojiga qarab, bu darajalardan biri qo'llaniladi.
 - Italiya 1977-yildan boshlab barcha maxsus maktablarni yopib, nogiron bolalarni oddiy maktablarda o'qitish tizimini yo'lga qo'ydi. Bu mamlakatda inklyuzivlik — milliy ta'lim siyosatining asosiy qadriyatidir.
 - Germaniyada esa “inklyuziv regionlar” tajribasi keng tarqalgan: bu hududlarda har bir bola uchun maxsus pedagog, psixolog va terapevt birgalikda ishlaydi.
- Yevropa mamlakatlarining umumiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati nafaqat qonunchilikda, balki ijtimoiy mentalitet va pedagogik madaniyatda o'z ifodasini topadi.

AQSh tajribasi: huquqiy asos va texnologik qo'llab-quvvatlash. AQSh inklyuziv ta'limni eng erta joriy qilgan mamlakatlardan biridir. 1975-yilda “Education for All Handicapped Children Act” qabul qilinib, keyinchalik Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) nomi bilan tanilgan. Ushbu qonun har bir bolaga bepul, moslashtirilgan ta'lim olish huquqini kafolatlaydi.

AQSh tajribasining asosiy xususiyatlari:

- Individual ta'lim rejalari (IEP) har bir o'quvchi uchun ishlab chiqiladi;
- o'quvchilar uchun multidisiplinar jamoa (o'qituvchi, psixolog, defektolog, logoped, ota-ona) faoliyat yuritadi;
- Inclusive Technology — maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun raqamli vositalar (ekran o'qish dasturlari, audiokitoblar, nutq sintezatorlari) keng qo'llanadi;
- o'qituvchilarni tayyorlashda inklyuziv kompetensiyalar majburiy modul sifatida kiritilgan.

Shuningdek, AQShda “Universal Design for Learning (UDL)” modeli ishlab chiqilgan bo'lib, u o'quv materiallarini barcha turdagi o'quvchilar uchun mos shaklda taqdim etishni ta'minlaydi.

Kanada tajribasi: ijtimoiy hamkorlik modeli. Kanadada inklyuziv ta'lim — bu faqat maktab masalasi emas, balki jamiyatning umumiy mas'uliyati hisoblanadi.

- Ta'lim muassasalarida “Inclusive Education Resource Centers” faoliyat yuritadi.

- Har bir provinsiyada maxsus ehtiyojli bolalar uchun qo‘shimcha yordamchi o‘qituvchilar (teacher assistant) mavjud.
- Ota-onalar va nodavlat tashkilotlar ta’lim jarayonining faol ishtirokchisidir.
- “Community-based inclusion” modeli asosida o‘quvchilar jamiyatdagi turli ijtimoiy faoliyatlarga (madaniy, sport, ekologik loyihalar) jalb etiladi.

Kanada tajribasi shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta’lim tizimi, oilalar va jamiyat o‘rtasidagi uch tomonlama hamkorlik muhim ahamiyatga ega.

Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasi: madaniyatga asoslangan inklyuziya. Sharq mamlakatlarida inklyuziv ta’lim g‘oyasi insonparvarlik va jamoviylik (kollektivizm) qadriyatlariga asoslanadi.

- Yaponiyada “Barrier-free education” kontsepsiyasi asosida barcha maktablar jismoniy imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun moslashtirilgan. “Shadow teacher” tizimi joriy qilingan, ya’ni yordamchi o‘qituvchi bolani sinfda kuzatib boradi va zarur hollarda yordam beradi.
- Janubiy Koreyada “Inclusive Education Master Plan” davlat dasturi orqali har bir maktabda “inklyuziv muvofiqlashtiruvchi markaz” tashkil etilgan. Darslar davomida raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilar uchun qo‘shimcha vizual va audio materiallar yaratiladi.

Ushbu davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, inklyuzivlik nafaqat pedagogik, balki milliy madaniyat va qadriyatlar bilan uzviy bog‘liqdir.

Skandinaviya tajribasi: “inson salohiyati markazda” modeli. Norvegiya, Shvetsiya va Daniyada inklyuziv ta’lim “ta’lim orqali ijtimoiy tenglik” konsepsiyasiga asoslanadi.

- Maktabda individual yondashuv – majburiy pedagogik standart;
- “Learning Support Teams” o‘quvchining psixologik va pedagogik rivojlanishini kuzatadi;
- Baholash tizimi raqobatga emas, shaxsiy rivojlanish dinamikasiga asoslanadi;
- O‘qituvchilar “differensial o‘qitish” bo‘yicha muntazam malaka oshiradilar.

Skandinaviya modeli ta'limda inson salohiyatini rivojlantirish va psixologik qulaylikni ta'minlashni inklyuzivlikning asosiy mezon sifatida belgilaydi.

Xalqaro tashkilotlar tajribasi va global tendensiyalar:

- BMT va UNESCO inklyuziv ta'limni "barqaror rivojlanishning kaliti" sifatida talqin etadi. 2030-yilgacha mo'ljallangan SDG-4 (Quality Education) maqsadi barcha uchun inklyuziv va adolatli ta'limni ta'minlashni nazarda tutadi.
- UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan "Inclusive Education Framework"da ta'lim tizimining barcha komponentlari — o'quv dasturi, baholash, muhit va o'qituvchi tayyorlash — inklyuzivlik mezonlari asosida qayta ko'rib chiqiladi.
- World Bank esa inklyuziv ta'limni iqtisodiy barqarorlik va inson kapitali rivojining muhim omili sifatida e'tirof etadi.

Chet el tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun:

- normativ-huquqiy bazani mustahkamlash;
- o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish;
- moslashtirilgan ta'lim resurslarini yaratish;
- ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yish;
- raqamli texnologiyalar va adaptiv dasturlardan foydalanish zarur.

Demak, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish — bu nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, madaniy va siyosiy muvofiqlashtirilgan tizimdir. Chet el tajribasi O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham inklyuzivlikni rivojlantirishda tayaniladigan muhim metodik, tashkiliy va falsafiy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish mustaqillik yillaridan boshlab insonparvarlik, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyillariga asoslanib shakllanmoqda. Mamlakatda har bir insonning, shu jumladan nogironligi yoki maxsus ehtiyoji bo'lgan bolalarning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish quyidagi muhim hujjatlar bilan mustahkamlab qo'yilgan:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil yangi tahriri) — har bir fuqaroning ta’lim olish huquqini kafolatlaydi va davlatning maxsus ehtiyojli bolalar uchun zarur sharoit yaratish majburiyatini belgilaydi (41-modda).
- “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020-yil, yangi tahrir) — ta’limda teng imkoniyatlar, insonparvarlik va farqlilikni hisobga olish tamoyillarini mustahkamlaydi.
- 2021-yil 13-iyuldagi Prezident qarori PQ–5198 — *“Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”* — mazkur qarorda “inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi” sifatida belgilangan.
- “2021–2025-yillarda ta’lim sohasini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dastur” – inklyuziv ta’limni ta’lim tizimining barcha bosqichlarida joriy etish, o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash va raqamli ta’lim vositalarini kengaytirishni nazarda tutadi.
- BMT Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasining ratifikatsiyasi (2009-yil) – O‘zbekistonni xalqaro majburiyat sifatida inklyuziv ta’limni milliy darajada amalga oshirishga yo‘naltirgan.

O‘zbekiston Respublikasi hukumati so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich joriy etish bo‘yicha qator milliy dasturlarni amalga oshirmoqda:

- “Yangi O‘zbekiston – uchinchi Renessans sari” konsepsiyasida inklyuziv ta’lim jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlovchi omil sifatida belgilangan.
- “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi doirasida nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun onlayn platformalar, audiokitoblar, virtual laboratoriyalar yaratilmoqda.
- Xalq ta’limi va Oliy ta’lim vazirliklari huzuridagi inklyuziv ta’lim markazlari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ular metodik qo‘llanmalar, o‘quv dasturlari va o‘qituvchilarni qayta tayyorlash kurslarini ishlab chiqmoqda.

2023-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasining barcha hududlarida inklyuziv sinflar va maktablar tarmog‘i kengaytirilmoqda, bu esa ta’limning barcha bosqichlarida farqlilikni e’tirof etuvchi yondashuvni joriy etishga zamin yaratmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv quyidagi amaliy mexanizmlar orqali joriy etilmoqda:

1. Maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun individual o'quv rejalari (ITR) ishlab chiqish va ularni monitoring qilish.
2. Pedagog-psixolog, defektolog, logoped va tibbiy xodimlardan iborat inklyuziv jamoalar tashkil etish.
3. "Hamkorlikda o'qitish" modeli (co-teaching) asosida darslarni olib borish — bunda asosiy o'qituvchi va yordamchi mutaxassis birgalikda ta'limni tashkil etadi.
4. Resurs markazlari va metodik platformalar (masalan, "InclusiveEdu.uz") orqali o'qituvchilar uchun elektron qo'llanmalar, video-darslar va tajriba almashish tizimlarini yaratish.
5. Kasbiy ta'lim tizimida inklyuziya — nogironligi bo'lgan yoshlarga hunar o'rganish va ishga joylashish imkoniyatlarini kengaytirish (Toshkent, Samarqand, Buxoro va Farg'ona shaharlarida pilot loyihalar amalga oshirilgan).

Oliy ta'lim tizimida ham inklyuzivlik tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda:

- Buxoro davlat universiteti, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Chirchiq pedagogika universiteti kabi OTMlarda "Inklyuziv ta'lim pedagogikasi" fanlari yo'lga qo'yilgan.
- O'qituvchilar uchun inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlari ishlab chiqilgan.
- Talabalar o'rtasida "Empatiya va bag'rikenglik" mavzusida treninglar, debatlar va psixologik seminarlar tashkil etilmoqda.
- Tibbiyot oliygohlarida esa maxsus ehtiyojli shaxslar bilan kommunikativ muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha klinik treninglar yo'lga qo'yilgan.

O'zbekiston tajribasining o'ziga xos jihatlari:

1. Sharqona insonparvarlik an'analari – milliy qadriyatlarga tayanib, inklyuzivlikni ma'naviy qadriyat darajasiga ko'tarish.
2. Oila va mahalla instituti bilan hamkorlik – ta'lim jarayonida mahalla faollari, ijtimoiy xodimlar va ota-onalarning faol ishtiroki.
3. Ta'lim va tibbiyot integratsiyasi – nogiron bolalar uchun sog'lomlashtirish va rehabilitatsiya markazlarida ta'lim jarayonini birlashtirish.

4. Raqamli texnologiyalarga asoslangan yondashuv – audiovizual darsliklar, interaktiv platformalar, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv tizimlardan foydalanish.

Bu jihatlar O'zbekiston tajribasini o'ziga xos madaniy, pedagogik va ijtimoiy model sifatida ajratib turadi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda quyidagi muammolar mavjud:

- barcha hududlarda infratuzilmaning bir xil emasligi;
- o'qituvchilar orasida inklyuziv kompetensiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi;
- metodik resurslarning cheklanganligi;
- ota-onalarning ba'zi hollarda psixologik tayyor emasligi.

Shunga qaramay, istiqbolda quyidagi yo'nalishlar bo'yicha islohotlar amalga oshirilmoqda:

- inklyuziv ta'lim bo'yicha milliy standart ishlab chiqish;
- o'qituvchilar uchun sertifikatlashtirilgan kurslar joriy etish;
- raqamli ta'lim muhitida adaptiv dasturlarni yaratish;
- xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish (UNESCO, UNICEF, JICA, GIZ).

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim — bu nafaqat ta'lim siyosati, balki ijtimoiy madaniyat va milliy qadriyatlarning integratsiyasiga asoslangan jarayondir. Mamlakatda bu tizim inson qadr-qimmati, teng imkoniyatlar va ijtimoiy birdamlik tamoyillariga tayanib shakllanmoqda.

Inklyuziv ta'limning rivojlanishi O'zbekistonni global ta'lim makonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, shuningdek, har bir shaxsning intellektual va ijtimoiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur sharoit yaratadi.

XXI asrda inklyuziv ta'lim inson huquqlari, ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish g'oyalarining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Globallashuv, raqamli transformatsiya va ijtimoiy ongning o'zgarishi natijasida inklyuziv ta'lim yangi bosqichga ko'tarildi. Uning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari faqat nogironligi bo'lgan shaxslar uchun emas, balki barcha o'quvchilar uchun qulay, insonparvar va moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratishga qaratilmoqda.

Bugungi kunda inklyuziv ta'limning zamonaviy talqini “nogiron bolalar uchun sharoit yaratish” doirasidan chiqib, barcha farqliliklarni qamrab oluvchi falsafiy-ijtimoiy konsepsiyaga aylangan. Bu modelda quyidagilar e'tiborga olinadi:

- madaniy, etnik va diniy xilma-xillik;
- jinsiy identifikatsiya va gender tenglik;
- ijtimoiy-iqtisodiy holat;
- psixologik va kognitiv farqlar.

Ya'ni, inklyuziv ta'lim hozirda “education for all” — *hamma uchun ta'lim* tamoyili asosida shakllanmoqda.

Raqamli transformatsiya inklyuziv ta'limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. “Digital Inclusion” konsepsiyasi asosida ta'limda raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish imkoniyati yaratilmoqda.

Zamonaviy tendensiyalar quyidagicha:

- Adaptiv o'qitish tizimlari (AI-based learning) – sun'iy intellekt yordamida o'quvchining o'rganish tezligi va qiyinchiliklarini avtomatik tahlil qiladi;
- Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari (VR/AR) – cheklangan imkoniyatli o'quvchilar uchun tajribaviy o'rganish imkonini beradi;
- Ovozli interfeyslar, audiokitoblar, subtitrlar videolar – idrokning turli shakllariga moslashtirilgan o'quv resurslari;
- Masofaviy ta'lim platformalari (Moodle, Google Classroom, Coursera) – jismoniy to'siqlarsiz o'qish imkonini beradi.

Raqamli inklyuziya ta'limni har bir shaxs uchun ochiq, moslashuvchan va chegarasiz jarayonga aylantirmoqda.

Zamonaviy inklyuziv ta'lim endilikda bilim berishdan ko'ra, kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Bu jarayonda o'qituvchining vazifasi – har bir o'quvchining hayotiy, ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Uning asosiy kompetensiyalari quyidagilar:

- o'zini anglash va boshqarish (self-regulation);
- emotsional intellekt va empatiya;

- muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish;
- ijtimoiy hamkorlik va bag'rikenglik.

Bu yondashuv “Whole Child Education” konsepsiyasi bilan uyg'unlashib, ta'limni faqat intellektual emas, balki emotsional va ijtimoiy rivojlanishga yo'naltiradi.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchi yagona subyekt emas — u psixolog, defektolog, logoped, tibbiy mutaxassis, ota-ona va jamiyat bilan birgalikda ishlaydi. Bu tendensiya “multidisciplinar yondashuv” deb ataladi.

Shuningdek, o'qituvchilar o'rtasida “co-teaching” (hamkorlikda dars o'tish) modeli keng tarqalmoqda. Bu modelda asosiy o'qituvchi o'quv materialini beradi, yordamchi o'qituvchi esa maxsus ehtiyojli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlaydi. Natijada dars jarayoni differensial, moslashtirilgan va interfaol tus oladi.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchi — tizimning markaziy bo'g'ini. Shu sababli, so'nggi yillarda dunyo miqyosida o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb masalaga aylandi.

Bu borada quyidagi tendensiyalar kuzatilmoqda:

- O'qituvchilar uchun inklyuziv pedagogika bo'yicha maxsus modullar va kurslar joriy etilmoqda (YUNESKO, UNICEF dasturlari asosida).
- Refleksiv o'qituvchilik konsepsiyasi keng tarqalmoqda – o'qituvchi o'z amaliyotini tahlil qilib, doimiy o'sishga intiladi.
- Professional o'quv jamoalari (PLC) tashkil etilib, o'qituvchilar tajriba almashish orqali metodik madaniyatni rivojlantiradi.

Bugungi kunda inklyuziv ta'lim ijtimoiy sohada ham barqaror taraqqiyotning muhim omiliga aylandi. U inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va diskriminatsiyani kamaytirish orqali davlatning intellektual salohiyatini oshiradi.

Yangi global konsepsiyalar:

- Social Inclusion through Education — ta'lim orqali ijtimoiy integratsiya;
- Inclusive Growth — inklyuziv ta'limni iqtisodiy rivojlanishning drayveri sifatida ko'rish;

- Education for Human Dignity — ta’limni inson qadr-qimmatini yuksaltirish vositasi sifatida talqin etish.

Shunday qilib, inklyuziv ta’lim endilikda faqat maxsus ehtiyojli shaxslar uchun ijtimoiy himoya mexanizmi emas, balki butun jamiyatni barqaror rivojlantiruvchi madaniy paradigma sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston ham xalqaro tendensiyalarni milliy sharoitga moslashtirib, quyidagi yo‘nalishlarda faol ish olib bormoqda:

- “Inklyuziv ta’lim pedagogikasi” fanining joriy etilishi va o‘qituvchilarni qayta tayyorlash tizimining shakllanishi;
- Raqamli ta’lim platformalari orqali maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirilgan elektron darsliklar va interaktiv testlar yaratish;
- Oila–maktab–mahalla hamkorligi asosida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish;
- Bag‘rikenglik va empatiya madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik treninglar o‘tkazish;
- UNESCO va UNICEF bilan hamkorlikda “Inclusive Schools of Uzbekistan” pilot loyihalarini amalga oshirish.

Bu tendensiyalar O‘zbekiston inklyuziv ta’lim tizimini xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashtirish yo‘lida muhim bosqichga olib chiqmoqda.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning dolzarb tendensiyalari shuni ko‘rsatadiki, XXI asr ta’limi:

- shaxsga yo‘naltirilgan,
- raqamli integratsiyalashgan,
- ijtimoiy adolatga asoslangan,
- barqaror rivojlanish maqsadlariga yo‘naltirilgan tizimga aylanmoqda.

Inklyuziv ta’limning yangi paradigmasi “hamma uchun ta’lim” g‘oyasini real ijtimoiy qadriyatga aylantirib, insonni markazga qo‘ygan global pedagogika madaniyatini shakllantirmoqda.

II bob. Inklyuziv ta'lim muhitida individual yondashuv strategiyalarini ishlab chiqish

2.1. Inklyuziv ta'limda o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash metodlari

Inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash — bu ta'limni shaxsga yo'naltirilgan asosda tashkil etishning eng muhim bosqichidir. Har bir o'quvchi o'zining jismoniy, psixologik, kognitiv va ijtimoiy jihatdan o'ziga xos rivojlanish xususiyatlariga ega. Shu sababli ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarni bir xil yondashuv asosida o'qitish mumkin emas. O'qituvchi o'quvchilarning individual imkoniyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va rivojlanish sur'atlarini aniqlab olishi orqali ta'limni moslashtirishga erishadi.

Inklyuziv ta'lim tizimida har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini, rivojlanish sur'atini, o'rganish uslubini va psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish — ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Shu bois o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash jarayoni nafaqat diagnostik, balki pedagogik, psixologik va sotsiokulturologik ahamiyatga ega kompleks jarayon hisoblanadi.

Individual ehtiyoj — bu o'quvchining ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur bo'lgan shaxsiy, intellektual, emotsional va ijtimoiy sharoitlar majmuasidir.

U quyidagi komponentlardan iborat:

- Bilish ehtiyoji – yangi ma'lumotlarni o'rganishga, muammolarni hal qilishga bo'lgan tabiiy qiziqish;
- Ijtimoiy ehtiyoj – jamoa bilan muloqot, o'zini ijtimoiy jihatdan foydali his etish;
- Emotsional ehtiyoj – e'tirof, qo'llab-quvvatlash, xavfsizlik va ishonch muhitiga ehtiyoj;
- Motivatsion ehtiyoj – o'z o'rganish natijalarini anglash, muvaffaqiyatdan mamnuniyat olish zarurati;

- Maxsus ta'lim ehtiyoji – nogironlik, rivojlanishdagi farqlar yoki sensor cheklovlar tufayli qo'shimcha sharoit va yordamga ehtiyoj.

Demak, o'quvchining individual ehtiyoji — bu shaxsning o'ziga xos o'rganish resurslari va psixologik imkoniyatlarini aniqlovchi indikatoridir.

O'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashning bosh maqsadi — ta'limni shaxsga moslashtirish, ya'ni har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga asoslangan individual ta'lim strategiyasini yaratishdir.

Bu maqsad quyidagi vazifalar orqali amalga oshiriladi:

1. O'quvchining rivojlanish darajasini aniqlash — intellektual, emotsional va ijtimoiy jihatdan;
2. O'rganishdagi qiyinchiliklar sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini belgilash;
3. Motivatsiya darajasi va o'rganishga munosabatni baholash;
4. Ta'lim metodlarini tanlash uchun psixologik ma'lumot bazasini yaratish;
5. O'quvchi va o'qituvchi o'rtasida individual muloqot strategiyasini ishlab chiqish.

Shunday qilib, individual ehtiyojlarni aniqlash — bu pedagogik tashxis bo'lib, u o'quvchining rivojlanish istiqbolini aniqlashga yordam beradi.

Pedagogik nuqtai nazardan, individual ehtiyojlarni aniqlash — bu o'quvchining o'rganish faoliyatini o'ziga moslashtirish uchun zarur **differensial tahlil**dir.

Bu jarayon:

- O'qituvchiga o'quvchining o'ziga xosligini tushunish, unga mos metodlarni tanlash imkonini beradi;
- O'quvchiga o'zining kuchli va rivojlantirilishi kerak bo'lgan tomonlarini anglashga yordam beradi;
- Ta'lim jarayoniga esa individual rivojlanish trayektoriyasini kiritish imkonini yaratadi.

Individual ehtiyojlarni aniqlash natijasida ta'limning shaxsga yo'naltirilgan modeli shakllanadi — bu modelda har bir bola o'z imkoniyati doirasida muvaffaqiyat qozonadi.

Psixologik jihatdan bu jarayon:

- o‘quvchining ichki dunyosini anglash;
- uning motivatsiya va emotsional barqarorlik darajasini aniqlash;
- stress, xavotir, o‘ziga ishonchsizlik kabi omillarni bartaraf etish imkonini beradi.

Psixologik tashxis orqali o‘qituvchi o‘quvchining shaxsiy o‘sish zonasini (Vygotskiy) aniqlaydi va unga mos pedagogik qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlaydi.

Bu yondashuv o‘quvchida o‘zini qadrlash, o‘ziga ishonch, ichki motivatsiya va refleksiyaning shakllantiradi.

Inklyuziv ta‘limda individual ehtiyojlarni aniqlash differentsiallik va adolat tamoyillarini ta‘minlaydi.

- Nogironligi bo‘lgan bolalarning o‘quv dasturlari, baholash mezonlari va o‘rganish sharoitlari individual ravishda moslashtiriladi;
- O‘quvchining potentsiali aniqlanib, “kamchilik” emas, “rivojlanish resursi” sifatida qaraladi;
- Har bir bola o‘z qobiliyatini jamiyatda ro‘yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayon o‘qituvchidan yuqori darajadagi kuzatuvchanlik, empatiya va diagnostik kompetensiyani talab qiladi.

Individual ehtiyojlarni aniqlashning asosiy bosqichlari

1. Kuzatuv bosqichi – o‘qituvchi o‘quvchining darsdagi xatti-harakati, faolligi, muloqoti va hissiy reaksiyalarini kuzatadi.
2. Suhbat va so‘rovnoma – o‘quvchi, ota-ona va psixolog bilan muloqot orqali shaxsiy qiziqishlar va motivatsiya o‘rganiladi.
3. Diagnostik testlar – kognitiv, emotsional va kommunikativ ko‘nikmalarni aniqlash uchun psixodiagnostik metodlar qo‘llaniladi.
4. Tahlil va xulosa – o‘qituvchi individual rivojlanish xaritasini tuzadi, natijalarga asoslanib o‘qitish strategiyasini belgilaydi.
5. Monitoring – o‘quvchining rivojlanish dinamikasi doimiy kuzatib boriladi va zaruratga ko‘ra metodlar o‘zgartiriladi.

O‘qituvchi:

- o‘quvchini faqat “baholash ob‘ekti” sifatida emas, balki **rivojlanish subyekti** sifatida ko‘radi;

- har bir bola uchun shaxsiy o'rganish strategiyasini ishlab chiqadi;
- o'quvchining ijobiy tomonlarini aniqlab, ularni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi;
- o'z kuzatuvlari asosida psixolog va ota-onalar bilan doimiy hamkorlikda bo'ladi.

Bu jarayon o'qituvchini diagnostik, fasilitatorlik va motivatorlik rollarini birlashtiruvchi mutaxassisga aylantiradi.

O'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash — bu inklyuziv va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning poydevoridir. U quyidagi natijalarga olib keladi:

- ta'limning moslashtirilgan modeli shakllanadi;
- o'quvchi o'z imkoniyatlarini bilib, o'z-o'zini rivojlantirishga intiladi;
- o'qituvchi har bir o'quvchi uchun samarali pedagogik strategiyani tanlaydi;
- ta'lim jarayonida psixologik qulaylik va muvaffaqiyat muhitini yaratadi.

Demak, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashning maqsadi — har bir shaxsning rivojlanish salohiyatini to'liq ochish, mohiyati esa — insonning o'ziga xosligini hurmat qilish va uni individual yo'l bilan muvaffaqiyatga yetaklashdir.

O'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash — bu inklyuziv va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning markaziy jarayonidir. Ushbu jarayon o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini, psixologik holatini, o'rganish uslubini va motivatsiya manbalarini chuqur o'rganishga xizmat qiladi. Shu sababli bu sohada qo'llaniladigan metodlar **pedagogik, psixologik, sotsiometrik va raqamli-diagnostik** yo'nalishlarga ajratiladi. Har bir metod o'quvchining ma'lum bir jihatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, ular o'zaro uyg'unlikda qo'llanilganda kompleks natija beradi.

Pedagogik metodlar o'qituvchining o'quvchi bilan bevosita ta'limiy muloqoti jarayonida ularning o'rganishdagi farqlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kuzatuv (pedagogik monitoring). Bu eng asosiy va tabiiy metod bo'lib, o'qituvchi o'quvchining darsdagi xulq-atvori, faolligi, muloqoti, e'tibori, mustaqil ishlash qobiliyatini tizimli tarzda kuzatadi.

- Afzalligi: tabiiy holatda o'rganish imkonini beradi.
- Kamchiligi: subyektivlik xavfi mavjud.
- Natija: o'quvchining bilish jarayonidagi kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi.

Suhbat va intervyu. O‘qituvchi o‘quvchi, ota-ona va sinfdoshlar bilan suhbatlashib, o‘quvchining shaxsiy qiziqishlari, motivlari, o‘rganishdagi qiyinchiliklari haqida ma’lumot oladi.

- Shakllari: yarim tuzilgan intervyu, refleksiv suhbat, diagnostik dialog.
- Maqsad: o‘quvchining o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini aniqlash.

So‘rovnomalar va anketa metodlari. Bu metod yordamida o‘quvchi o‘z fikrlarini yozma shaklda bildiradi. So‘rovnomalar odatda “O‘rganishdagi qiyinchiliklar”, “O‘zini baholash”, “Ta’limdagi qiziqishlar” kabi mavzularni o‘z ichiga oladi.

- Afzalligi: qisqa vaqt ichida ko‘p ma’lumot olish imkonini beradi.
- Natija: o‘quvchining o‘rganish motivlari va hissiy holati haqida umumiy tasavvur shakllanadi.

Portfolio tahlili. O‘quvchining ishlari, loyihalari, refleksiya yozuvlari, test natijalari asosida uning o‘sish dinamikasi tahlil qilinadi.

- Natija: individual rivojlanish trayektoriyasi aniqlanadi.

Psixologik metodlar. Bu metodlar o‘quvchining psixik jarayonlari — idrok, xotira, tafakkur, e’tibor, emotsional barqarorlik va o‘zini anglash darajasini o‘lchashga qaratilgan.

Test metodlari. Psixodiagnostik testlar yordamida o‘quvchining individual-psixologik xususiyatlari aniqlanadi. Eng ko‘p qo‘llaniladigan testlar:

- Ravenning “Progressiv matritsalar testi” – intellekt darajasini aniqlash;
- Veksler testi – verbal va noverbal fikrlash qobiliyatlarini baholash;
- Shmishek–Leonhard shaxs tipologiyasi testi – temperament va xarakter xususiyatlarini aniqlash;
- Eysenck testi – ekstraversiya, introversiya va emotsional barqarorlikni aniqlash.

Proyektiv metodlar. Bu metodlar o‘quvchining ichki kechinmalarini, motivatsiyasini va ijtimoiy munosabatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

- “Men maktabda” rasm testi;
- “To‘ldirilmagan gaplar” metodikasi;
- “Oilam” yoki “Sinfdoshlarim” mavzusida rasm chizish.

Proyektiv metodlar orqali o'quvchining yashirin hissiy holati, o'z-o'zini baholashi va atrofdagilarga munosabati aniqlanadi.

Emotsional intellekt diagnostikasi. Salovey–Mayer testi yoki Bar-On EQ testi yordamida o'quvchining o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalarni tushunish qobiliyati baholanadi. Bu metod ayniqsa inklyuziv ta'limda o'quvchilar o'rtasida empatiya va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish uchun muhimdir.

Inklyuziv muhitda o'quvchining ijtimoiy moslashuv darajasi va sinf jamoasidagi o'rni katta ahamiyatga ega. Shu sababli sotsiometrik metodlar yordamida o'quvchi bilan tengdoshlari o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilinadi.

Moreno sotsiometriyasi. Sinf a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar (kim bilan ishlashni xohlaydi, kim bilan emas) asosida ijtimoiy tarmoq xaritasi tuziladi.

- Natija: o'quvchining jamoada qanchalik qabul qilinganligi aniqlanadi.
Rejalar asosida rolli tahlil. Bu metodda o'quvchilarga ijtimoiy vaziyatlar (konflikt, hamkorlik, yordam) taklif qilinadi va ularning qaror qabul qilish uslublari tahlil qilinadi.
- Maqsad: o'quvchining empatiya, hamdardlik, mas'uliyat kabi ijtimoiy kompetensiyalarini aniqlash.

Eksperimental va amaliy metodlar.

Pedagogik eksperiment. O'quvchilar uchun turli o'qitish metodlari, topshiriqlar yoki muhitlar qo'llanilib, ularning individual javoblari o'lchanadi.

- Masalan: vizual, audial va kinestetik topshiriqlarni bajarishdagi farqlar orqali o'rganish uslubi aniqlanadi.

Diagnostik vaziyatli topshiriqlar. O'quvchiga muammoli vaziyatlar (kognitiv, emotsional yoki ijtimoiy) taklif etilib, ularning yechimi orqali o'quvchining fikrlash uslubi va qaror qabul qilish xususiyatlari baholanadi.

Raqamli va interaktiv metodlar. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar individual ehtiyojlarni aniqlashda samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda.

Onlayn diagnostika tizimlari. Moodle, Google Forms, Kahoot, ClassDojo kabi platformalarda avtomatik so'rov va testlar o'tkazilib, natijalar real vaqt rejimida tahlil qilinadi.

Sun'iy intellekt asosidagi kuzatuv tizimlari. AI algoritmlari o'quvchilarning faollik darajasi, topshiriq bajarish tezligi va xatolik turlarini aniqlab, o'rganish uslubini tahlil qiladi.

Elektron portfoliolar va learning analytics. O'quvchining o'quv faoliyatidagi barcha natijalar (baholar, ishtirok, topshiriq sifati, muloqot faolligi) avtomatik tahlil qilinadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, eng samarali natija **integratsiyalashgan yondashuv** orqali olinadi. Ya'ni pedagogik, psixologik va raqamli metodlar birgalikda qo'llanadi.

Masalan:

- Dastlab kuzatuv va so'rovnoma orqali umumiy ma'lumot olinadi;
 - So'ngra psixodiagnostik testlar orqali aniqlik kiritiladi;
 - Natijalar portfolioga kiritilib, learning analytics yordamida dinamik tahlil qilinadi.
- Natijada o'quvchi uchun individual rivojlanish xaritasi (Individual Development Map) yaratiladi.

Individual ehtiyojlarni aniqlash metodlarining xilma-xilligi o'qituvchiga har bir o'quvchi shaxsini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ularning barchasi quyidagi maqsadga xizmat qiladi:

- ta'limni shaxsga moslashtirish;
- ijobiy o'rganish motivatsiyasini shakllantirish;
- o'quvchining o'z imkoniyatini ro'yobga chiqarishga sharoit yaratish.

Shunday qilib, metodlar tizimi inklyuziv ta'limning insonparvarlik, farqlilik va adolat tamoyillarini amaliy jihatdan ro'yobga chiqaruvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash endilikda an'anaviy metodlardan tashqari, raqamli, interaktiv va sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar yordamida yanada aniq, tez va tizimli tarzda amalga oshirilmoqda. Bu jarayon ta'limni shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va tahliliy yondashuvga asoslash imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar o'qituvchiga

o'quvchi haqidagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida to'plash, tahlil qilish va individual rivojlanish yo'lini rejalashtirish imkonini yaratadi.

Zamonaviy texnologiyalar ta'limda "diagnostika – tahlil – rivojlantirish – monitoring" siklini to'liq qamrab oluvchi tizim sifatida qaralmoqda. Ular o'quvchilarning o'rganish jarayonidagi faoliyatini avtomatik qayd etadi, o'qituvchiga shaxsiylashtirilgan ta'lim strategiyasini tanlashda yordam beradi.

Bu jarayon quyidagi yo'nalishlarda o'z ifodasini topadi:

- diagnostik – o'quvchining bilim darajasi, kognitiv faoliyati, motivatsiyasi va e'tiborini aniqlaydi;
- analitik – to'plangan ma'lumotlar asosida o'quvchining o'sish dinamikasini tahlil qiladi;
- prognostik – kelgusi rivojlanish yo'nalishlarini bashorat qiladi;
- moslashtiruvchi – ta'lim mazmunini o'quvchining ehtiyojlariga moslashtiradi.

Onlayn so'rov va test tizimlari. Moodle, Google Forms, Microsoft Forms, Kahoot, Quizizz kabi platformalar orqali o'quvchilarning bilim darajasi, o'rganish uslubi va motivatsiyasi haqida ma'lumotlar olinadi.

- Afzalligi: tez tahlil qilish, anonimlikni saqlash, avtomatik natijalar.
- Natija: o'quvchining bilish faoliyatini raqamli shaklda kuzatish.

Elektron portfoliolar (E-Portfolio). Har bir o'quvchining topshiriqlari, loyihalari, refleksiya yozuvlari va o'sish dinamikasi elektron tizimda saqlanadi.

- U o'quvchining rivojlanish xaritasini shakllantiradi;
- O'qituvchi va ota-onaga bolaning yutuqlarini tahlil qilish imkonini beradi.

Learning Management Systems (LMS). Moodle, Canvas, Edmodo, Google Classroom kabi tizimlar o'quvchilarning ishtirok darajasi, topshiriqlarni bajarish tezligi, baholarni tahlil qilish imkonini beradi.

- Natija: o'quvchining o'rganish jarayonidagi faoliyati statistik ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Sun'iy intellekt va adaptiv o'qitish tizimlarining roli

Adaptiv o'qitish tizimlari (Adaptive Learning Systems). Sun'iy intellekt (AI) asosida yaratilgan tizimlar (masalan, Smart Sparrow, Knewton, Century Tech) o'quvchining

topshiriqlarga javob berish uslubini tahlil qilib, unga mos murakkablik darajasidagi yangi topshiriqlarni taklif etadi.

- AI o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi;
- O'rganish tezligini moslashtiradi;
- O'qituvchiga tahliliy hisobotlar taqdim etadi.

Learning Analytics (ta'limiy tahlil). Bu texnologiya o'quvchilar faoliyatini katta hajmdagi raqamli ma'lumotlar (Big Data) asosida tahlil qiladi.

- O'qituvchiga o'quvchilarning qiziqish sohalarini, o'rganishdagi to'siqlarni aniqlash imkonini beradi;
- Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim strategiyasini tanlashda yordam beradi.

Emotsional tahlil tizimlari (Affective Computing). AI asosida ishlovchi dasturlar (masalan, Affectiva, ReFace Learning) o'quvchilarning mimikasi, ovoz tembri va ko'z harakatlarini aniqlab, ularning e'tibor va hissiy holatini baholaydi.

- Natija: o'quvchining stress, charchoq yoki motivatsiya darajasi haqida ma'lumot olinadi.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari (VR/AR)

Virtual (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalari o'quvchilarning o'rganish ehtiyojlarini aniqlash va qondirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

- Maxsus ehtiyojli bolalar uchun real vaziyatlarni xavfsiz muhitda o'rganish imkonini beradi;
- O'qituvchi o'quvchining reaksiyalarini kuzatib, qaysi turdagi faoliyat unga qulayroq ekanini aniqlaydi;
- Raqamli simulyatsiyalar orqali kognitiv va emotsional rivojlanish monitoringi olib boriladi.

Masalan:

- Body Interact — tibbiyotda bemor holatini virtual kuzatish orqali klinik fikrlashni aniqlaydi;
- Google Expeditions — vizual tajriba asosida o'quvchining o'rganish uslubini baholash imkonini beradi.

Raqamli kuzatuv va tahlil vositalari

Eye-tracking texnologiyalari. O'quvchining ko'z harakatlari, diqqat markazi va matnni idrok etish darajasini aniqlaydi. Bu metod o'quvchining o'rganish uslubini (vizual, audial, kinestetik) aniqlashda foydalidir.

Biometrik tahlil vositalari. Eshitish, yurak urishi, teri qarshiligi kabi fiziologik ko'rsatkichlar orqali o'quvchining hissiy holati va diqqat darajasi baholanadi.

Raqamli kuzatuv platformalari. ClassDojo, Edmodo yoki Schoology platformalari o'quvchilarning muloqot faoliyati, intizom, ijtimoiy o'zaro ta'sirlarini qayd etadi. Bu esa o'qituvchiga o'quvchining ijtimoiy moslashuv darajasini baholash imkonini beradi.

O'quvchining ehtiyojlarini to'liq tushunish uchun "o'qituvchi–psixolog–ota-onalarga" uchburchagi o'rtasida samarali axborot almashinuvi zarur. Zamonaviy tizimlar bu jarayonni osonlashtiradi:

- ClassDojo, Remind, Edmodo – ota-onalar uchun bolalar faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi;
- E-Diary, E-Journal – o'qituvchi tomonidan berilgan tahliliy ma'lumotlarni ota-onalar bilan baham ko'radi;
- AI feedback tizimlari – bolaning o'sish dinamikasi to'g'risida avtomatik hisobot yaratadi.

Zamonaviy texnologiyalarning afzalliklari

1. Ob'yektivlik va tezkorlik – inson omilidan kamroq xato bilan aniq natijalar beradi.
2. Shaxsga yo'naltirilgan tahlil – har bir o'quvchining individual o'rganish profili yaratiladi.
3. Monitoring imkoniyati – o'quvchining rivojlanish trayektoriyasi real vaqt rejimida kuzatib boriladi.
4. Interfaol muloqot – o'qituvchi, psixolog va ota-onalarga o'rtasida raqamli aloqa kuchayadi.
5. Motivatsiyani oshiradi – o'quvchilar o'z natijalarini vizual tarzda ko'rib, rivojlanishdan mamnuniyat oladilar.

Zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashda yangi diagnostik madaniyatni shakllantirmoqda. Endilikda o'quvchi faqat baholanish

ob'ekti emas, balki o'z o'rganish jarayonini boshqaruvchi faol subyektga aylanmoqda.

Shunday qilib, texnologiyalar:

- ta'limni shaxsga yo'naltirilgan va moslashtirilgan qiladi;
- o'qituvchiga tahliliy va refleksiv qarorlar qabul qilishda yordam beradi;
- o'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini aniqlashda ilmiy asoslangan, obyektiv vosita sifatida xizmat qiladi.

Demak, raqamli va innovatsion texnologiyalar — bu inklyuziv va adolatli ta'lim tizimini yaratishda pedagogik diagnostikaning yangi bosqichi, ya'ni “raqamli empatiya” konsepsiyasining amaliy ifodasidir.

Inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchilarning individual ehtiyojlarini to'g'ri baholash — ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim bosqichlardan biridir. Baholash mezonlari o'quvchining bilim, ko'nikma va shaxsiy rivojlanish darajasini aniqlash bilan birga, uning psixologik, emotsional va ijtimoiy holatini ham qamrab oladi. Shuning uchun bu jarayon nafaqat akademik natijalarni, balki shaxsiy o'sish, moslashuv, motivatsiya va o'zini anglash ko'rsatkichlarini ham o'lchashga yo'naltiriladi.

Individual ehtiyojlarni baholashning mazmuni. Baholash — bu o'quvchining o'rganish imkoniyatlarini, rivojlanish sur'atini va ta'limiy ehtiyojlarini aniqlashga xizmat qiluvchi diagnostik, tahliliy va prognostik jarayondir. Inklyuziv ta'limda baholashning asosiy maqsadi o'quvchini boshqalar bilan solishtirish emas, balki uning o'z shaxsiy rivojlanish dinamikasini aniqlashdan iboratdir.

Baholash jarayoni quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- Individuallashtirish – har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish;
- Dinamiklik – natijalarni vaqt mobaynida kuzatish va tahlil qilish;
- Ijobiy motivatsiya – baholash orqali o'quvchini rag'batlantirish;
- Komplekslik – kognitiv, emotsional va ijtimoiy ko'rsatkichlarni birgalikda baholash;
- Insonparvarlik – tanqid emas, qo'llab-quvvatlashga asoslangan yondashuv.

Inklyuziv ta'limda individual ehtiyojlarni baholash to'rtta asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

1. Kognitiv (bilish) yo'nalish – bilim, tafakkur, idrok, xotira, e'tibor, tahliliy fikrlash darajasi;
2. Emotsional va ijtimoiy yo'nalish – hissiy barqarorlik, o'ziga ishonch, empatiya, muloqot madaniyati;
3. Motivatsion yo'nalish – o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyoj, muvaffaqiyatga intilish, mustaqillik darajasi;
4. Fiziologik va psixofiziologik yo'nalish – eshitish, ko'rish, harakatlanish va sezgi tizimlarining holati, stressga bardoshlilik.

Baholash mezonlari — bu o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashda qo'llaniladigan **aniq indikatorlar** majmuasidir. Quyida asosiy mezonlar keltirilgan:

№	Baholash yo'nalishi	Asosiy mezonlar	Ko'rsatkichlar (indikatorlar)
1	Kognitiv rivojlanish	Bilimlarni o'zlashtirish, mantiqiy fikrlash, tafakkur kengligi	- Savollarga mustaqil javob berish qobiliyati - Tushunchalar orasidagi bog'lanishni aniqlash - Muammoli topshiriqlarni yechish tezligi
2	Motivatsiya	O'rganishga bo'lgan ichki ehtiyoj, faollik, qiziqish	- Darsdagi ishtirok darajasi - O'z faoliyatiga ijobiy munosabat - Mustaqil ishlashga intilish
3	Emotsional barqarorlik	His-tuyg'ularni boshqarish, stressga bardoshlilik	- Konflikt holatlaridagi reaksiyalar - O'qituvchi va tengdoshlar bilan muloqot sifati - O'zini baholashning adekvatligi

4	Ijtimoiy moslashuv	Jamoa bilan ishlash, muloqot madaniyati	- Guruhda faol ishtirok etish - Hamkorlikda topshiriq bajarish - Empatiya ko'rsatish
5	Ijodkorlik va moslashuvchanlik	Yangi g'oyalarni ilgari surish, vaziyatga moslashish	- Mustaqil fikr bildirish - Ijodiy yondashuv - Yangi usullarni sinab ko'rish istagi
6	Fiziologik holat va sog'lomlashtiruvchi ehtiyojlar	Sog'lomlik, quvvat, harakat va sezgi tizimlari holati	- Dars davomida charchash darajasi - Sog'liq holatiga mos topshiriqlarni bajarish - Tana harakati va nutq ko'nikmalari faolligi

Inklyuziv ta'limda baholash jarayoni an'anaviy testlar bilan chegaralanmaydi, balki raqamli va kuzatuv asosidagi metodlar bilan boyitilgan.

- Formativ baholash (learning-oriented assessment) – o'quvchi faoliyatining har bir bosqichini baholab, rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi.
- Refleksiv baholash – o'quvchi o'z faoliyatini tahlil qilib, kuchli va zaif tomonlarini mustaqil aniqlaydi.
- Portfolio asosida baholash – o'quvchining ishlari, loyihalari va ijodiy faoliyatlari asosida o'sish dinamikasini kuzatish.
- Learning Analytics tizimlari – raqamli ma'lumotlar orqali o'quvchining o'rganish uslubi va qiyinchiliklarini avtomatik aniqlash.

Masalan, Moodle yoki ClassDojo platformalarida o'quvchilarning topshiriq bajarish tezligi, ishtirok chastotasi va baholash tarixlari tahlil qilinadi.

Inklyuziv ta'limda individual ehtiyojlarni baholash uchun quyidagi **to'rt darajali tizim** taklif etiladi:

Daraja	Tavsif
I daraja – Yuqori (A)	O'quvchi mustaqil o'rganadi, tashabbuskor, ijodkor, muammolarni o'zi hal qiladi.

II daraja – Yetarli (B)	O‘quvchi o‘qituvchi yo‘naltiruvchisiz topshiriqlarni bajara oladi, lekin yordamga muhtoj bo‘lishi mumkin.
III daraja – Qisman (C)	O‘quvchi faol, lekin o‘rganishda tashabbus past, doimiy pedagogik qo‘llab-quvvatlash talab etiladi.
IV daraja – Minimal (D)	O‘quvchi faol emas, psixologik va fiziologik yordamga muhtoj, individual reabilitatsion yondashuv talab etiladi.

Bu baholash tizimi o‘quvchining muvaffaqiyatini boshqalar bilan emas, **uning o‘z ilgari erishgan natijalari bilan** solishtiradi.

Inklyuziv ta’limda individual baholash ko‘p subyektli hamkorlikni talab qiladi:

- O‘qituvchi – o‘quv faoliyatini va bilish dinamikasini kuzatadi;
- Psixolog – emotsional, kommunikativ va motivatsion holatni tahlil qiladi;
- Ota-ona – bola rivojlanishiga uy sharoitida yordam beradi;
- Defektolog/logoped – maxsus ehtiyojli bolalar uchun individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqadi.

Bu hamkorlik “ko‘p tarmoqli (multidisciplinar) baholash tizimi” deb ataladi.

Individual ehtiyojlarni baholashning asosiy maqsadi — o‘quvchini “kuchsiz” emas, rivojlanish salohiyatiga ega shaxs sifatida ko‘rishdir.

Natijada:

- o‘quvchi o‘z imkoniyatlarini anglaydi va mustaqil o‘shishga intiladi;
- o‘qituvchi ta’limni shaxsga moslashtiradi;
- o‘quv jarayoni insonparvarlik va adolat tamoyillari asosida tashkil etiladi.

Inklyuziv ta’limda individual ehtiyojlarni baholash mezonlari o‘quvchining:

- kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini;
- o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini;
- ijtimoiy moslashuvini;
- mustaqil va ijodiy faoliyatini aniqlashga qaratilgan.

Shunday qilib, baholash tizimi “barcha uchun yagona standart” emas, balki “har bir shaxs uchun individual o‘lchov” tamoyiliga asoslanadi. U o‘quvchining imkoniyatlarini ochish, o‘zini qadrlash hissini shakllantirish va muvaffaqiyatga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

2.2. Individual yondashuv strategiyalarining shakllari va bosqichlari

Inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning individual rivojlanishini samarali tashkil etish uchun har bir shaxsning o‘ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari, psixologik holati va ijtimoiy tajribasini inobatga oluvchi **individual yondashuv strategiyasini** ishlab chiqish zarurdir. Mazkur strategiya ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan asosda qayta qurishga, o‘quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi.

Individual yondashuv strategiyasi inklyuziv ta’limning markaziy komponenti hisoblanadi. U o‘qituvchining nafaqat o‘quvchilarga bilim berish, balki ularning psixologik, madaniy va ijtimoiy farqlarini inobatga olgan holda shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini yaratish jarayonini belgilaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimida **individual yondashuv** shaxsga yo‘naltirilgan pedagogikaning markaziy g‘oyasi sifatida qaraladi. Bu strategiya ta’lim jarayonini o‘quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish sur‘atlariga moslashtirishni nazarda tutadi. Ayniqsa inklyuziv ta’limda individual yondashuv — o‘quvchining ta’limiy muvaffaqiyatini, psixologik qulayligini va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlovchi eng muhim pedagogik strategiyadir.

Individual yondashuv — bu o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlari, o‘rganish uslubi, qiziqishlari, psixologik holati va ijtimoiy tajribasini inobatga olgan holda ta’limni tashkil etish tizimi. Uning asosiy mohiyati shundaki, ta’lim jarayoni “barchaga bir xil yondashuv” tamoyilidan voz kechib, “har bir shaxsga mos yondashuv” tamoyiliga o‘tadi.

Bu strategiyaning maqsadi — o‘quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish, o‘z-o‘zini anglash, refleksiya va mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

Individual yondashuv — bu pedagogikaning **insonparvar, differensial va kompetensiyaviy** yo‘nalishlarini birlashtiruvchi konseptual yondashuvdir.

Individual yondashuv strategiyasining asosiy tamoyillari

1. Shaxs markazda – ta’lim jarayoni o‘quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtiriladi.
2. Farqlilikni qadrlash – har bir o‘quvchining o‘ziga xosligini ijobiy resurs sifatida qabul qilish.
3. Moslashuvchanlik – o‘quv materiali, metodlar va baholash mezonlari o‘quvchi imkoniyatiga qarab o‘zgartiriladi.
4. Refleksivlik – o‘quvchi o‘z o‘rganish jarayonini anglaydi, tahlil qiladi va baholaydi.
5. Hamkorlik va muloqot – o‘qituvchi, psixolog, ota-ona va o‘quvchi o‘rtasidagi uzviy aloqa asosida rivojlanish.
6. Motivatsiya va rag‘bat – o‘quvchi muvaffaqiyatga erishish orqali ichki o‘rganish motivini shakllantiradi.

Individual yondashuv strategiyasi pedagogik, psixologik va tashkiliy komponentlardan iborat bo‘lib, ular o‘zaro uyg‘unlikda ishlaydi:

Komponent	Mazmuni
Pedagogik komponent	O‘quv dasturini moslashtirish, differensial metodlarni tanlash, baholashning individual shakllarini qo‘llash.
Psixologik komponent	O‘quvchining hissiy holati, o‘zini baholash, motivatsiya va irodaviy sifatlarini inobatga olish.
Tashkiliy komponent	Dars jarayonini moslashuvchan rejalashtirish, kichik guruhlar yoki yakka ishlashni tashkil etish.

Bu komponentlar o‘quvchining “individual rivojlanish xaritasi”ni yaratishda yagona tizim sifatida ishlaydi.

Individual yondashuv strategiyasi ta’lim jarayonida quyidagi vazifalarni bajaradi:

- o‘quvchining individual ehtiyojlarini aniqlash;
- uning bilish faoliyatini rag‘batlantirish;
- ijtimoiy va emotsional moslashuvni qo‘llab-quvvatlash;
- shaxsiy rivojlanish uchun optimal pedagogik sharoitlar yaratish;

- o‘quvchining o‘z-o‘zini anglash va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- refleksiya va o‘z faoliyatini tahlil qilish madaniyatini shakllantirish.

Psixologik nuqtai nazardan, individual yondashuv — bu o‘quvchining ichki motivatsiyasi va kognitiv-emotsional jarayonlarini qo‘llab-quvvatlovchi tizimdir.

- O‘quvchining o‘zini qadrlashi (self-esteem) oshadi;
- O‘z imkoniyatlarini real baholash va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari shakllanadi;
- Stress, xavotir va o‘ziga ishonchsizlik darajasi kamayadi;
- O‘quvchi ijobiy psixologik muhitda rivojlanadi.

Bu jarayonda o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki **fasilitator** — ya’ni o‘rganish jarayonini yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi shaxsga aylanadi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida individual yondashuv — bu **har bir o‘quvchi uchun teng imkoniyatlar yaratish** va ularning maxsus ehtiyojlariga mos ta’limiy sharoitlar ta’minlashdir.

- Maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlar va baholash tizimlari ishlab chiqiladi;
- O‘quvchi o‘z sur’atida o‘rganadi va o‘z muvaffaqiyat trayektoriyasiga ega bo‘ladi;
- O‘qituvchi, psixolog, defektolog va ota-onalar hamkorlikda pedagogik yordam ko‘rsatadi;
- Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash orqali o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchi mustahkamlanadi.

Bu yondashuv inklyuziv ta’limda **“inson qadrini anglash”** tamoyilini amalda ro‘yobga chiqaradi.

Individual yondashuv strategiyasining amaliy modellari

1. Differensial o‘qitish modeli – o‘quvchilarning qobiliyatiga qarab turli murakkablikdagi topshiriqlar taklif etiladi.
2. Moslashtirilgan o‘qitish modeli (Adaptive Learning) – o‘quvchining o‘rganish sur’ati va qiyinchilik darajasi raqamli tizim orqali avtomatik moslashtiriladi.
3. Ko‘p kanalli ta’lim modeli (Multisensory learning) – vizual, audial, kinestetik usullarni uyg‘unlashtirib, o‘quvchilarning turli idrok turlariga mos muhit yaratiladi.

4. Hamkorlikda o'qitish (Co-teaching) – o'qituvchi va mutaxassislar birgalikda dars olib borishadi.
5. Individual rivojlanish xaritasi (Individual Development Plan) – o'quvchining rivojlanish bosqichlarini belgilovchi shaxsiy reja.

Individual yondashuv samaradorligi quyidagi ko'rsatkichlar orqali baholanadi:

- o'quvchining o'z-o'zini anglash darajasi oshishi;
- o'z-o'zini nazorat va refleksiya ko'nikmalari shakllanishi;
- mustaqil o'rganish malakasi va motivatsiya kuchayishi;
- ijtimoiy moslashuv va kommunikativ kompetensiyaning ortishi;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli pedagogik muloqotning shakllanishi.

Individual yondashuv strategiyasining mohiyati — bu insonni ta'lim jarayonining markaziga qo'yish, uning o'ziga xos imkoniyatlarini ochish va mustaqil rivojlanish yo'lini belgilashdir.

U quyidagilarga xizmat qiladi:

- ta'limni insonparvarlik va adolat tamoyillariga moslashtirish;
- har bir o'quvchining o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishiga sharoit yaratish;
- inklyuziv muhitda teng imkoniyatlar va psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash;
- o'qituvchini zamonaviy diagnostik, refleksiv va innovatsion fikrlovchi mutaxassisga aylantirish.

Demak, individual yondashuv strategiyasi — bu nafaqat metodik yo'nalish, balki ta'lim falsafasi, ya'ni har bir insonning o'z imkoniyatlari doirasida muvaffaqiyatga erishish huquqini e'tirof etuvchi inklyuziv qadriyatlar tizimidir.

Individual yondashuv strategiyasini samarali amalga oshirish uchun pedagogik jarayon aniq bosqichlarga bo'linadi. Har bir bosqich o'quvchining individual xususiyatlarini aniqlash, ularni tahlil qilish, shaxsga mos ta'lim strategiyasini ishlab chiqish va natijalarni monitoring qilish bilan uzviy bog'liqdir. Bu bosqichlar o'qituvchidan yuqori darajadagi kuzatuvchanlik, refleksiv fikrlash va diagnostik madaniyatni talab qiladi.

Diagnostik bosqich (individual imkoniyatlarni aniqlash)

Bu bosqichda o'qituvchi har bir o'quvchining shaxsiy, intellektual, emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini chuqur o'rganadi. Maqsad — o'quvchining individuallik xaritasini tuzishdir.

Asosiy vazifalar:

- o'quvchining kognitiv darajasi, qiziqishlari, o'rganish uslubi va motivatsiyasini aniqlash;
- psixologik testlar, so'rovnomalar va kuzatuvlar asosida individual farqlarni baholash;
- maxsus ehtiyojlar mavjud bo'lsa, ularni aniqlash va qayd etish.

Qo'llaniladigan metodlar:

- kuzatuv va pedagogik monitoring;
- diagnostik suhbatlar va refleksiv suhbatlar;
- psixometrik testlar (Raven, Shmishek, Gardner ko'p intellekt nazariyasi asosida);
- raqamli tahlil vositalari (Moodle, Google Classroom learning analytics).

Natija:

Har bir o'quvchi uchun "Individual diagnostik profil" yoki "Rivojlanish xaritasi" yaratiladi.

Maqsad va rejalashtirish bosqichi (individual ta'lim maqsadini belgilash)

Bu bosqichda o'qituvchi o'quvchining individual diagnostika natijalariga tayangan holda rivojlanish maqsadlarini belgilaydi.

Asosiy yo'nalishlar:

- qisqa muddatli (oylik) va uzoq muddatli (yillik) o'quv maqsadlarini aniqlash;
- o'quvchining kuchli tomonlariga tayanib, rivojlanish yo'lini rejalashtirish;
- ta'limning mazmuni, metodlari, baholash shakllari va psixologik qo'llab-quvvatlashni individuallashtirish.

Natija:

Har bir o'quvchi uchun Individual rivojlanish reja (IRR) yoki Individual o'quv yo'nalishi (IY) ishlab chiqiladi.

Ta'lim jarayonini loyihalash bosqichi (strategiyani amaliyotga joriy etish)

Bu bosqichda o'qituvchi shaxsga mos metod va texnologiyalarni tanlaydi, dars jarayonini moslashtiradi.

Asosiy vazifalar:

- o'quvchilar uchun differensial topshiriqlar va o'quv faoliyat shakllarini ishlab chiqish;
- interfaol va ko'p kanalli metodlardan (multisensory learning) foydalanish;
- o'quv muhitini (sinfxona, resurs markazi, raqamli platforma) o'quvchi ehtiyojiga moslashtirish;
- psixologik xavfsiz, motivatsion va qo'llab-quvvatlovchi atmosfera yaratish.

Qo'llaniladigan texnologiyalar:

- CLIL (content and language integrated learning) – mazmun asosida o'qitish;
- Differensial ta'lim modeli;
- Raqamli texnologiyalar (LearningApps, ClassDojo, Mentimeter, AI-based adaptiv tizimlar);
- Refleksiv va kognitiv-emosional integratsiya texnologiyalari.

Natija: Ta'lim jarayoni har bir o'quvchi uchun moslashtirilgan va motivatsion shaklga ega bo'ladi.

Individual rivojlanishni amalga oshirish bosqichi (ta'limiy o'zgarish jarayoni). Bu bosqichda individual yondashuv strategiyasi amalda sinovdan o'tkaziladi. O'quvchi o'z rivojlanish trayektoriyasiga muvofiq ta'lim faoliyatini olib boradi.

Asosiy jihatlar:

- o'quvchi uchun qulay o'rganish sur'atini belgilash;
- o'qituvchi va psixologning muntazam qo'llab-quvvatlashi;
- hamkorlikda o'rganish (peer learning) va mentorlik faoliyatini joriy etish;
- refleksiv muloqot orqali o'zini anglashni kuchaytirish.

Natija: O'quvchi o'z o'rganish jarayonining faol subyekti bo'lib, mustaqil qaror qabul qilish, o'z-o'zini baholash va o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini egallaydi.

Monitoring va tahlil bosqichi (rivojlanish natijalarini baholash). Bu bosqichda o'quvchining individual rivojlanish dinamikasi muntazam kuzatib boriladi.

Baholash shakllari:

- Formativ baholash (jarayon davomida);
- Summativ baholash (mavzu yoki chorak yakunida);
- Portfolio tahlili (o'quvchining o'sish dalillari asosida);
- Refleksiv suhbatlar va o'z-o'zini baholash kartalari.

Asosiy mezonlar:

- o'quvchining bilim, ko'nikma va kompetensiyalaridagi o'sish;
- mustaqillik, muloqot, ijodkorlik va moslashuvchanlik darajasi;
- motivatsiya va ijtimoiy faollikdagi o'zgarishlar.

Natija: O'quvchining rivojlanish xaritasi yangilanadi, ta'lim strategiyasi tahlil qilinib, keyingi bosqich uchun yangi maqsadlar belgilanadi.

Individual yondashuv strategiyasi statik emas, balki dinamik jarayon bo'lib, o'qituvchi uni doimiy ravishda tahlil va takomillashtirib boradi.

Bu bosqichda:

- o'quvchi o'z muvaffaqiyatini baholaydi;
- o'qituvchi pedagogik strategiya samaradorligini tahlil qiladi;
- oila, psixolog va defektolog bilan birgalikda keyingi rivojlanish yo'nalishlari belgilanadi.

Natija: Har bir o'quvchi uchun uzluksiz individual rivojlanish spirali shakllanadi — bu “lifelong learning” (butun umr davomida o'rganish) konsepsiyasining amaliy ko'rinishidir.

Individual yondashuv strategiyasining bosqichlari o'zaro bog'liq, tizimli va siklik jarayonni tashkil etadi:

Diagnostika – ehtiyojlarni aniqlash; **Rejalashtirish** – individual maqsad va dastur tuzish; **Loyihalash** – metod va texnologiyalarni tanlash; **Amalga oshirish** – shaxsga mos ta'limni tashkil etish; **Monitoring** – natijalarni tahlil qilish; **Refleksiya** – jarayonni qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish.

Bu bosqichlarning izchil amalga oshirilishi natijasida o'quvchi:

- o'z o'rganish yo'lini boshqarishni o'rganadi;
- mustaqil fikrlovchi, mas'uliyatli va refleksiv shaxsga aylanadi;
- inklyuziv muhitda o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqaradi.

Individual yondashuv strategiyasining metodologik asoslari. Ushbu strategiya bir nechta ilmiy-nazariy konsepsiyalarga tayangan holda shakllanadi:

- Faoliyatli yondashuv (A. Leontyev, P. Galperin) – bilim faoliyat orqali o'zlashtiriladi, shuning uchun o'qitish amaliy harakatlar bilan uyg'un bo'lishi zarur;
- Konstruktivizm (J. Piaget, D. Bruner) – bilim shaxs tomonidan mustaqil ravishda quriladi;
- Humanistik pedagogika (K. Rojers, A. Maslou) – o'quvchi shaxsining ichki ehtiyojlarini, erkinligini va o'zini anglash jarayonini hurmat qilish;
- Refleksiv pedagogika (D. Kolb, J. Dewey) – o'quvchi o'z tajribasini tahlil qilib, yangi bilimni mustahkamlaydi.

Bu metodologik asoslar individual yondashuvning psixologik, falsafiy va didaktik jihatdan to'liq asoslanishini ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonida individual yondashuv strategiyasining samaradorligini aniqlash — bu o'quvchi shaxsining rivojlanish dinamikasi, ta'limiy natijalari, motivatsiyasi va psixologik holatini tizimli baholashga qaratilgan ilmiy-pedagogik jarayondir. Inklyuziv va shaxsga yo'naltirilgan ta'limda bu baholash an'anaviy natijalardan farqli ravishda, o'quvchining rivojlanish jarayoni, ijtimoiy moslashuvi va o'z-o'zini anglash darajasiga ko'proq e'tibor qaratadi.

Samaradorlik mezonlari — bu o'qituvchi tomonidan amalga oshirilgan individual yondashuv strategiyasining natijasini baholashga xizmat qiluvchi aniq ko'rsatkichlar majmuasidir. Ular o'quvchining bilim darajasi, kompetensiyasi, emotsional holati, kommunikativ ko'nikmalari, o'z-o'zini rivojlantirish salohiyati va ijtimoiy faolligini o'lchashga qaratiladi.

Bu mezonlar uchta asosiy yo'nalishda aniqlanadi:

1. Pedagogik samaradorlik — o'quv natijalari va o'rganish sifati;
2. Psixologik samaradorlik — emotsional barqarorlik, motivatsiya, refleksiya;

3. Ijtimoiy samaradorlik — hamkorlik, moslashuv va ijtimoiy faollik darajasi.

Individual yondashuv samaradorligini baholash tamoyillari

1. Shaxsiy dinamika tamoyili — o‘quvchi natijalari avvalgi bosqichlari bilan solishtiriladi;
2. Moslashtirilganlik tamoyili — natijalar o‘quvchining imkoniyati va ehtiyojiga mos ravishda baholanadi;
3. Komplekslik tamoyili — kognitiv, emotsional, motivatsion va ijtimoiy komponentlar birgalikda tahlil qilinadi;
4. Uzluksizlik tamoyili — o‘quvchining rivojlanishi muntazam monitoring asosida kuzatib boriladi;
5. Insonparvarlik tamoyili — baholash jazolash emas, balki rag‘batlantirish vositasi sifatida amalga oshiriladi.

Individual yondashuv strategiyalarining asosiy samaradorlik mezonlari

Quyidagi jadvalda inklyuziv ta’lim muhitida individual yondashuv strategiyalarining samaradorligini baholovchi asosiy mezonlar tizimi keltirilgan:

№	Yo‘nalish	Mezon	Ko‘rsatkichlar (indikatorlar)
1	Kognitiv (bilim)	Bilimlarni mustaqil egallash va amalda qo‘llash	- Mustaqil fikr bildirish darajasi - Muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati - Bilimni yangi sharoitga ko‘chira olish
2	Motivatsion	O‘rganishga ijobiy munosabat va ichki motiv	- Darsdagi faollik va qiziqish - Mustaqil topshiriqlarni bajarish istagi - O‘z natijasidan mamnunlik
3	Refleksiv	O‘z faoliyatini tahlil va baholash qobiliyati	- O‘z muvaffaqiyatini anglash - Kamchiliklarini tan

			olish va to'g'rilash - O'z rivojlanish yo'lini rejalashtirish
4	Emotsional- psixologik	O'ziga ishonch, stressga bardoshlilik, emotsional muvozanat	- Darsda o'zini erkin tutish - Ijobiy hissiy holat - Psixologik barqarorlik
5	Ijtimoiy- kommunikativ	Jamoda ishlash va muloqot madaniyati	- Hamkorlikda topshiriq bajarish - Empatiya va bag'rikenglik - Muloqot samaradorligi
6	Ijodiy	Yangilik yaratish, mustaqil fikir bildirish	- Muammolarga noodatiy yechim topish - Ijodiy tashabbus - G'oyalar ishlab chiqish va ifoda qilish
7	Moslashuvchanlik (adaptivlik)	O'qitish sharoitlariga moslasha olish qobiliyati	- Yangi metod va topshiriqlarga moslashuv tezligi - O'rganishdagi to'siqlarga bardoshlilik - Moslashuvchan tafakkur darajasi

Individual yondashuv strategiyasining natijasini aniqlashda miqdoriy baholashdan tashqari, sifat ko'rsatkichlari ham e'tiborga olinadi:

- O'quvchining faollik indeksi – o'qituvchi bilan interaktiv muloqot, savol berish, fikr bildirish chastotasi;
- Rivojlanish dinamikasi – o'tgan davrlar natijalariga nisbatan o'sish sur'ati;
- O'quvchi qoniqish indeksi – o'rganishdan rohat olish, o'zini muvaffaqiyatli his etish darajasi;
- Psixologik farovonlik indeksi – xavotir, qo'rquv yoki stress holatlarining kamayishi;
- Sotsiometrik maqom – sinfdagi ijtimoiy o'rni va hamkorlikka tayyorlik darajasi.

Bu sifat ko'rsatkichlari ta'lim samaradorligini raqamli diagnostika tizimlari (learning analytics) orqali ham avtomatik kuzatish imkonini beradi.

Individual yondashuv strategiyasining samaradorligi uch bosqichda aniqlanadi:

1. Boshlang'ich baholash – diagnostika va individual profilni tuzish;
2. Oraliq baholash – rivojlanish dinamikasini tahlil qilish (oylik yoki choraklik);
3. Yakuniy baholash – umumiy natijalar asosida individual rivojlanish xaritasini yangilash.

Baholash mexanizmlari:

- Formativ baholash (jarayon davomida kuzatish);
- Portfolio va reflektiv yozuvlarni tahlil qilish;
- O'qituvchi va psixolog kuzatuv kartalari;
- O'quvchi o'zini baholash varaqalari;
- Raqamli tizimlar orqali analitik tahlil (LMS, Google Sheets, AI-diagnostics).

O'qituvchi individual yondashuv samaradorligining eng muhim subyekti hisoblanadi. Uning quyidagi kompetensiyalari natijaga bevosita ta'sir ko'rsatadi:

- diagnostik va tahliliy fikrlash;
- empatiya va psixologik sezgirlik;
- reflektiv pedagogik madaniyat;
- innovatsion texnologiyalarni qo'llash malakasi;
- individual motivatsiya strategiyalarini yaratish qobiliyati.

Shunday qilib, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki rivojlanish yo'lini boshqaruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxsdir.

Individual yondashuv samaradorligini oshiruvchi sharoitlar

- Psixologik xavfsiz muhit – o'quvchi o'z fikrini erkin ifoda etishi uchun qulay sharoit;
- Moslashtirilgan o'quv dasturi – farqli o'rganish uslublarini inobatga olish;
- Raqamli qo'llab-quvvatlash – o'quvchining faoliyatini tahlil qiluvchi onlayn tizimlar;

- Hamkorlikda o'qitish – o'qituvchi, psixolog, ota-ona va defektologning integratsiyalashgan faoliyati;
- Refleksiv tahlil tizimi – o'qituvchi va o'quvchi o'z amaliyotini muntazam baholab boradi.

Individual yondashuv strategiyalarining samaradorlik mezonlari o'quvchining bilim sifati, shaxsiy o'sishi va ijtimoiy integratsiyasi darajasiga qarab belgilanadi.

Samarali strategiyaning natijasi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- o'quvchining o'z imkoniyatlarini anglash va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli pedagogik muloqotning shakllanishi;
- sinfda empatiya, tolerantlik va hamkorlik madaniyatining mustahkamlanishi;
- ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilgan, insonparvar va inklyuziv tus olishi.

Demak, individual yondashuv strategiyasining samaradorlik mezonlari nafaqat o'quv natijalari bilan, balki insoniylik, bag'rikenglik va rivojlanish imkoniyatlarini ochish darajasi bilan ham o'lchanadi.

2.3. Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlashning mazmuni va tamoyillari

Inklyuziv ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Chunki inklyuziv muhitda o'qituvchi faoliyati nafaqat bilim berish, balki o'quvchining shaxsiy rivojlanishini, emotsional barqarorligini va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Pedagogik qo'llab-quvvatlash — bu o'qituvchi, psixolog, defektolog, logoped, ota-ona va jamiyatning hamkorlikdagi faoliyatini o'z ichiga olgan kompleks tizim bo'lib, u o'quvchining shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash zamonaviy ta'lim falsafasining insonparvarlik tamoyillariga asoslangan konseptual yo'nalish bo'lib, uning asosiy maqsadi — o'quvchining shaxsiy rivojlanishini, ijtimoiy moslashuvini, mustaqil fikrlashini va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishini ta'minlashdan iborat.

Bu tushuncha “o‘qituvchi – o‘quvchi” munosabatlarida an’anaviy nazorat va ta’sir o‘rniga hamkorlik, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish va emotsional-axloqiy yordam tamoyillarini ilgari suradi.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash — bu o‘quvchi shaxsining individual rivojlanishini ta’minlovchi pedagogik yordam, maslahat, motivatsion va emotsional turtki beruvchi faoliyat tizimidir.

Uning asosiy mohiyati — o‘quvchiga tayyor bilimni berish emas, balki uning ichki imkoniyatlarini ochish va o‘zini anglashga yo‘naltirishdir.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash o‘qituvchining faoliyatida quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- o‘quvchining individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash;
- ta’lim jarayonida emotsional-psixologik qulay muhit yaratish;
- o‘quvchining ijtimoiy integratsiyasi va o‘zini qadrlash hissini shakllantirish;
- o‘z-o‘zini anglash va refleksiya jarayoniga yordam berish;
- muvaffaqiyatni rag‘batlantirish orqali o‘quvchining o‘ziga ishonchini oshirish.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash mohiyatan insonparvarlik g‘oyalariga tayanadi. Uning markazida inson qadri, shaxsiy erkinlik, individuallik va rivojlanish huquqi yotadi.

Bu jarayonning mohiyati quyidagicha ifodalanadi:

1. Ta’sir emas — hamkorlik. O‘qituvchi o‘quvchining faoliyatini nazorat qilmaydi, balki unga yo‘l ko‘rsatadi, maslahat beradi va ruhiy tayanch bo‘ladi.
2. Buyruq emas — yordam. Ta’lim jarayoni “bajar” tamoyilidan “kashf et” tamoyiliga o‘tadi.
3. Natija emas — jarayon. O‘quvchi uchun baho emas, balki o‘rish va rivojlanish muhim bo‘ladi.
4. Raqobat emas — o‘zini o‘lchash. Baholash mezon — o‘quvchining o‘z ilgari erishgan natijasidir.

Shu tariqa, pedagogik qo‘llab-quvvatlash o‘quvchining o‘zini anglash, o‘zini rivojlantirish va ijtimoiy moslashish jarayonlariga yo‘naltirilgan tizimli pedagogik yordamdir.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash murakkab tizim bo'lib, u quyidagi o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topadi:

Komponent	Mazmuni
Motivatsion	O'quvchini o'rganishga, o'z salohiyatini ochishga undash; ijobiy emotsional fon yaratish.
Kognitiv	O'quv faoliyatida mustaqillikni shakllantirish, tafakkur va refleksiyaning rivojlantirish.
Emotsional	Psixologik xavfsizlikni ta'minlash, ishonch va iliq munosabatlar muhitini yaratish.
Ijtimoiy	O'quvchining jamoa bilan muloqotini va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish.
Axloqiy	Shaxsiy mas'uliyat, empatiya va tolerantlik qadriyatlarini shakllantirish.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Rivojlantiruvchi funksiyasi – o'quvchining ijodiy va intellektual salohiyatini ochish;
2. Moslashtiruvchi funksiyasi – yangi o'quv sharoitlariga psixologik moslashuvni ta'minlash;
3. Motivatsion funksiyasi – o'rganishga ichki ehtiyojni shakllantirish;
4. Refleksiv funksiyasi – o'z faoliyatini baholash va takomillashtirishga o'rgatish;
5. Tuzatuvchi (korrektiv) funksiyasi – o'rganishdagi qiyinchiliklarni yengish va stressni kamaytirish.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash g'oyasi G'arbda Karl Rojers, Abraham Maslou, Jon Dyui singari insonparvarlik pedagoglari, Sharqda esa Forobiy, Ibn Sino, Avloniy kabi mutafakkirlarning ta'lim haqidagi qarashlarida o'z ifodasini topgan.

- K. Rojers – “inson markazli ta'lim” konsepsiyasida o'quvchining ichki resurslarini rivojlantirishni o'qituvchining asosiy vazifasi deb bilgan.
- A. Maslou – ta'lim jarayonini o'zini anglash (self-actualization) va ichki ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan faoliyat deb talqin qilgan.
- Forobiy va Ibn Sino – insonni komillikka yetaklovchi ta'limni ruhiy muvozanat, aql va axloq uyg'unligida ko'rgan.
- Avloniy – “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot” deb, o'qituvchining ma'naviy mas'uliyatini asoslagan.

Demak, pedagogik qo'llab-quvvatlash mohiyatan insonni markazga qo'ygan, uning qadrini anglash va imkoniyatlarini ochish falsafasiga asoslanadi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash — bu shunchaki yordam emas, balki o'quvchi shaxsining rivojlanishini yo'naltiruvchi va mustahkamlovchi pedagogik tizimdir.

U quyidagilarni ta'minlaydi:

- o'quvchining individual ehtiyojlarini anglash va ularga mos ta'limiy muhit yaratish;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli, hamkorlikka asoslangan muloqotni yo'lga qo'yish;
- ta'lim jarayonini insonparvarlik, empatiya va refleksiya tamoyillari asosida tashkil etish;
- o'quvchining o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishiga imkon beruvchi muhitni yaratish.

Shu bois, pedagogik qo'llab-quvvatlash inklyuziv ta'limning asosiy sharti bo'lib, u "hamma o'rganishi, har kim muvaffaqiyatga erishishi mumkin" degan g'oyani amalda ro'yobga chiqaradi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi samarali faoliyat yuritishi uchun u muayyan nazariy va amaliy tamoyillarga tayangan holda tashkil etilishi zarur. Ushbu tamoyillar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni insonparvarlik, hurmat, empatiya va hamkorlik asosida shakllantiradi hamda o'quvchi shaxsining individual rivojlanishini kafolatlaydi.

Insonparvarlik tamoyili. Pedagogik qo'llab-quvvatlashning markazida inson qadri, sha'ni va erkinligi turadi. Bu tamoyilga ko'ra, har bir o'quvchi o'zining takrorlanmas shaxsiy fazilatlari bilan qimmatli hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchini nafaqat bilim oluvchi subyekt, balki mustaqil fikrlovchi, his qiluvchi va rivojlanishga qodir shaxs sifatida ko'radi. Shu bois pedagogik qo'llab-quvvatlashda tenglik, bag'rikenglik, hurmat va ishonch muhitini yaratish zarur.

Individuallashtirish tamoyili. Bu tamoyil har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari, psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari va rivojlanish sur'atlarini hisobga olishni taqozo etadi. O'qituvchi barcha uchun yagona standart o'qitish usullaridan voz kechib, har bir o'quvchi uchun moslashtirilgan o'rganish yo'lini yaratadi.

Bu orqali o'quvchi o'z tempida o'rganish, o'z tajribasi asosida rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Hamkorlik va dialog tamoyili. Pedagogik qo'llab-quvvatlash jarayoni o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi subyekt-subyektli munosabatga asoslanadi. O'qituvchi buyruq beruvchi emas, balki fasilitator — yo'l ko'rsatuvchi, maslahat beruvchi va ruhiy tayanch vazifasini bajaradi. Dialog asosidagi muloqot o'quvchining fikrini tinglash, uni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etish, hamkorlikda muammolarni hal etish imkonini beradi.

Qo'llab-quvvatlash va ishonch tamoyili. Bu tamoyil o'qituvchi faoliyatida o'quvchini har tomonlama ruhlantirish, uning muvaffaqiyatiga ishonch bildirishni nazarda tutadi. Pedagogik qo'llab-quvvatlashda ijobiy mustahkamlash (positive reinforcement), rag'batlantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash usullari asosiy o'rin tutadi. O'quvchi o'zini qadrlangan, tushunilgan va ishonchga sazovor his etganda, o'rganish jarayoni tabiiy motivatsiyaga aylanadi.

Faollashtirish va motivatsiya tamoyili. Bu tamoyilga ko'ra, o'quvchining rivojlanish jarayoni tashqi ta'sir natijasi emas, balki ichki faollik orqali yuz beradi. O'qituvchi o'quvchining o'rganishga bo'lgan ichki qiziqishini uyg'otadi, uni ijodkorlik va tashabbusga undaydi. Shu bois, pedagogik qo'llab-quvvatlash "tayyor bilim berish" emas, balki o'quvchini faol o'rganish subyekti sifatida shakllantirish jarayonidir.

Refleksiya va o'zini anglash tamoyili. Pedagogik qo'llab-quvvatlash jarayonida o'quvchi o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarini anglash va to'g'rilashni o'rganadi. Bu tamoyil o'quvchida metakognitiv tafakkur, ya'ni o'z fikrlash jarayonini anglash va boshqarish ko'nikmasini rivojlantiradi. Refleksiya o'quvchiga o'z yutuqlarini baholash, muvaffaqiyat sabablarini aniqlash hamda kelgusida o'z ustida ishlash strategiyasini belgilash imkonini beradi.

Moslashuvchanlik va dinamiklik tamoyili. Har bir o'quvchi rivojlanishning o'ziga xos trayektoriyasiga ega. Shu bois, pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi moslashuvchan bo'lishi lozim. O'qituvchi o'quvchining ehtiyojlari, holati va rivojlanish sur'atiga qarab ta'lim mazmunini, metodikasini va muloqot shaklini

o'zgartirib boradi. Bu tamoyil o'quvchi bilan ishlashda statik yondashuvdan voz kechish, o'zgaruvchan pedagogik muhitda moslashuvchan strategiyalarni qo'llashni nazarda tutadi.

Kompleks yondashuv tamoyili. Pedagogik qo'llab-quvvatlash nafaqat ta'limiy, balki psixologik, ijtimoiy va axloqiy jihatlarni ham qamrab oladi. O'quvchi bilan ishlashda o'qituvchi, psixolog, defektolog, ota-ona va jamoaning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyil inklyuziv ta'limda ayniqsa muhim bo'lib, o'quvchini har tomonlama rivojlantirishni ko'zlaydi.

Ijobiy muhit va emotsional xavfsizlik tamoyili. Pedagogik qo'llab-quvvatlash samarali bo'lishi uchun o'quvchi o'zini erkin, hurmatli va xavfsiz his etishi kerak. Bu tamoyil ta'lim muhitida stresssiz, ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi atmosfera yaratishni talab etadi. O'qituvchi konstruktiv muloqot, empatiya va bag'rikenglik orqali ijobiy psixologik fonni ta'minlaydi.

Tizimlilik va uzluksizlik tamoyili. Pedagogik qo'llab-quvvatlash bir martalik yoki qisqa muddatli yordam emas, balki uzluksiz pedagogik jarayondir. U o'quvchining har bir rivojlanish bosqichida davom etadi, u bilan doimiy aloqa, kuzatuv va tahlilni talab qiladi. Bu tamoyil o'qituvchining mas'uliyatini oshiradi va o'quvchining hayotiy yo'lini izchil qo'llab-quvvatlashni kafolatlaydi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning tamoyillari — bu o'qituvchi faoliyatining axloqiy, psixologik va tashkiliy asoslarini belgilovchi yo'nalishlardir.

Ularning uyg'un qo'llanishi natijasida:

- o'quvchining shaxsiy rivojlanishi uchun qulay muhit yaratiladi;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli, hamkorlikka asoslangan muloqot o'rnatiladi;
- ta'lim jarayoni insonparvarlik, refleksiya va ijodiylik tamoyillari asosida tashkil etiladi.

Natijada pedagogik qo'llab-quvvatlash ta'limning inklyuziv, shaxsga yo'naltirilgan va rivojlantiruvchi modeliga aylanishi ta'minlanadi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash — bu shaxsning o'z imkoniyatlarini anglash, rivojlantirish va ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam

beruvchi ko'p komponentli tizimdir. Uning tarkibiy tuzilmasi pedagogik, psixologik, ijtimoiy va tashkiliy elementlarning uzviy integratsiyasiga asoslanadi.

Ushbu tizimda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki rivojlanishni boshqaruvchi, yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi va ruhiy qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning tarkibiy tuzilmasi quyidagi asosiy elementlardan iborat:

1. Maqsad – o'quvchining shaxsiy va intellektual rivojlanishini ta'minlash, ijtimoiy integratsiyani qo'llab-quvvatlash.
2. Subyektlar – o'qituvchi, psixolog, ota-ona, sinfdoshlar, ijtimoiy pedagog.
3. Obyekt – o'quvchi shaxsi, uning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, motivatsiyasi.
4. Mazmun – ta'limiy, psixologik va axloqiy yordamni qamrab oluvchi faoliyat sohasi.
5. Vositalar – pedagogik muloqot, diagnostika, maslahat, interfaol texnologiyalar, refleksiya.
6. Shakl va usullar – suhbat, trening, konsul'tatsiya, loyiha faoliyati, hamkorlikdagi o'rganish.
7. Natija – o'quvchining o'ziga ishonchi, mustaqilligi, ijtimoiy moslashuvi va muvaffaqiyat motivi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning tarkibiy komponentlari

Komponent	Mazmuni va vazifasi
Diagnostik komponent	O'quvchining individual imkoniyatlarini, psixologik holatini va ehtiyojlarini aniqlash; rivojlanish nuqtasini belgilash.
Maqsadga yo'naltirilgan komponent	Har bir o'quvchi uchun individual rivojlanish yo'nalishini belgilash; pedagogik yordamning aniq maqsadlarini shakllantirish.
Motivatsion komponent	O'quvchining o'rganishga ijobiy munosabatini shakllantirish, muvaffaqiyatni rag'batlantirish, o'z-o'zini rivojlantirishga turtki berish.
Kognitiv (bilimiy) komponent	O'quvchining bilish faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Emotsional-psixologik komponent	O'quvchining his-tuyg'ularini boshqarish, stressni kamaytirish, psixologik xavfsizlikni ta'minlash.
Axloqiy-ruhiy komponent	Shaxsda ijobiy fazilatlar, mas'uliyat, empatiya va tolerantlikni shakllantirish.
Ijtimoiy komponent	O'quvchining jamoada muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatini mustahkamlash.
Refleksiv komponent	O'quvchining o'z faoliyatini tahlil qilish, xulosa chiqarish, o'zini baholash va takomillashtirish malakasini rivojlantirish.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi uchta asosiy mexanizm orqali amalga oshiriladi:

1. Diagnostik mexanizm – o'quvchining psixologik va ta'limiy imkoniyatlarini aniqlash, shaxsiy profilni tuzish;
2. Interaktiv mexanizm – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi doimiy muloqot, emotsional aloqa va ishonch muhitini yaratish;
3. Rivojlantiruvchi mexanizm – o'quvchining o'z-o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va refleksiya ko'nikmalarini shakllantirish.

Ushbu mexanizmlar o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, ularning uyg'unligi pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini oshiradi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Tayyorlov bosqichi – o'quvchi haqida dastlabki ma'lumotlarni to'plash, ehtiyojlarni aniqlash;
2. Loyihalash bosqichi – individual qo'llab-quvvatlash rejasini ishlab chiqish;
3. Amaliy bosqich – ta'lim, muloqot va psixologik yordamni tashkil etish;
4. Refleksiv bosqich – natijalarni baholash, tahlil qilish va keyingi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash.

Bu bosqichlar shaxsiy rivojlanish siklini shakllantirib, o'quvchining o'z o'rganish trayektoriyasini boshqarishiga yordam beradi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning tarkibiy tuzilmasi quyidagi tizimli o'zaro aloqani tashkil etadi:

Subyektlar (o'qituvchi, psixolog, ota-ona); Jarayon komponentlari (diagnostika – motivatsiya – rivojlantirish – refleksiya); Vositalar (suhbat, trening, kuzatuv, texnologiyalar); Natijalar (mustaqil o'quvchi, ijobiy psixologik muhit, o'zini anglash, ijtimoiy faollik).

Ushbu modelda o'quvchi – markaziy subyekt, o'qituvchi esa uning rivojlanish jarayonida yo'l-yo'riq beruvchi hamroh sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning tarkibiy tuzilmasi quyidagilarni ta'minlaydi:

- o'quvchi shaxsining har tomonlama (kognitiv, emotsional, ijtimoiy) rivojlanishini;
- ta'lim jarayonining insonparvar, shaxsga yo'naltirilgan mohiyat kasb etishini;
- o'qituvchi faoliyatining diagnostik, kommunikativ va rivojlantiruvchi yo'nalishlarda uyg'unlashishini.

Demak, pedagogik qo'llab-quvvatlashning tarkibiy tuzilmasi — bu shaxs rivojlanishiga yo'naltirilgan integrativ tizim bo'lib, unda ta'lim, psixologiya va ijtimoiy muloqot bir butun mexanizm sifatida ishlaydi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash — bu o'quvchining individual ehtiyojlarini aniqlash, rivojlantirish va ta'lim jarayonida unga psixologik, didaktik hamda ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimidir. Uning amaliy shakllari turli yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

Konsultativ qo'llab-quvvatlash. Bu shakl o'quvchining individual o'quv muammolarini hal etishda yordam berishga qaratilgan.

- Pedagogik konsultatsiyalar: o'qituvchi yoki tutor tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish, mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha maslahatlar.
- Psixologik konsultatsiyalar: stress, motivatsiya, kommunikativ muammolarni hal etish.
- Kasbiy yo'naltiruvchi maslahatlar: o'quvchining qiziqish va qobiliyatlariga mos soha tanlashga yordam berish.

Trening va seminar shaklidagi qo'llab-quvvatlash. Bu shakl o'quvchilarning shaxsiy, kasbiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

- Treninglar: “Samarali muloqot”, “Jamoadi ishlash”, “Muammolarni yechish”, “O‘zini boshqarish” kabi mavzularda.
- Seminarlar: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ijodkorlikni rivojlantirish, stressni boshqarish kabi yo‘nalishlarda o‘tkaziladi.

Mentorlik (ustoz-shogird tizimi). Bu shaklda tajribali pedagog (ustoz) yosh mutaxassis yoki talaba (shogird)ga yo‘l-yo‘riq beradi.

- Mentor va shogird uchrashuvlari;
- Refleksiv suhbatlar;
- Kuzatuv va tahlil mashg‘ulotlari.

Tutorlik va kuratorlik faoliyati. O‘quv jarayonida talabaning individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirishda tutor yoki kurator muhim rol o‘ynaydi.

- Individual o‘quv rejasini tuzish;
- O‘qishdagi muvaffaqiyatni monitoring qilish;
- Talabaning ijtimoiy adaptatsiyasiga yordam berish.

Interaktiv qo‘llab-quvvatlash shakllari. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda masofaviy yoki gibril yordam ko‘rsatish.

- Onlayn platformalar (Google Classroom, Moodle, Telegram-kanallar) orqali teskari aloqa;
- Virtual maslahat xonalari va forumlar;
- Refleksiya jurnallari va bloglar.

Jamoadiy va oila bilan hamkorlikdagi qo‘llab-quvvatlash. O‘quvchining shaxsiy muammolarini kompleks hal etishda ota-ona va pedagoglar hamkorligi zarur.

- Ota-onalar klublari;
- Pedagogik kengash va konsiliumlar;
- O‘quvchi, o‘qituvchi va ota-ona o‘rtasidagi “uchburchak muloqot”.

Reabilitatsion va adaptatsion qo‘llab-quvvatlash. Maxsus ehtiyojli yoki moslashuvda qiyinchilik sezayotgan o‘quvchilar uchun:

- Individual rivojlanish dasturlari;
- Psixologik-pedagogik yordam markazlari;

- Inkluziv ta'lim sharoitida moslashtirilgan topshiriqlar va materiallar.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning amaliy shakllari ta'lim jarayonida insonparvarlik, individual yondashuv va shaxsga yo'naltirilganlik tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Ular o'quvchining o'z-o'zini anglashini, ijtimoiy faol pozitsiyasini va kasbiy shakllanishini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'limda pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini ta'minlovchi shartlar

Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlash — bu o'quvchilarning individual ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish sur'atlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish tizimidir. Uning samaradorligini ta'minlash ko'plab pedagogik, psixologik, tashkiliy va ijtimoiy omillarga bog'liq. Quyida asosiy shartlar tizimli tarzda yoritiladi.

Inklyuziv ta'lim samaradorligi, avvalo, uning qonunchilik asoslari va boshqaruv tizimining puxtaligiga bog'liq:

- Normativ-huquqiy baza mavjudligi: O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmonlari va qarorlariga asoslangan muhit;
- Tashkiliy- boshqaruv tizimi: inklyuziv ta'lim muassasalarida *resurs markazlari*, *psixologik-pedagogik xizmatlar* faoliyat yuritishi;
- Multidisciplinar jamoa ishi: defektolog, logoped, psixolog, sotsial pedagog, shifokor va ota-onalarning hamkorligi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligi o'qituvchi faoliyati bilan bevosita bog'liq:

- Individual yondashuv tamoyiliga amal qilish;
- O'quv jarayonining moslashtirilgan shakllari: differensial ta'lim, modulli va kompetensiyaviy yondashuv asosida dars o'tish;
- Moslashtirilgan o'quv dasturlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish;
- Pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish (maxsus kurslar, malaka oshirish, mentorlik);

- Qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish: sinfdagi o‘zaro hurmat, yordam va bag‘rikenglikni rag‘batlantirish.

Psixologik qo‘llab-quvvatlash samaradorligi shaxsning o‘zini qadrlashini, ijtimoiy moslashuvini va motivatsiyasini oshiradi:

- Pozitiv psixologik iqlimni yaratish;
- Empatiya va tolerantlik madaniyatini shakllantirish;
- Psixologik monitoring tizimi: o‘quvchilarning hissiy holati, stress darajasi, ijtimoiy faolligini kuzatish;
- O‘quvchi shaxsini mustahkamlovchi motivatsion qo‘llab-quvvatlash — o‘ziga ishonchni oshirish, muvaffaqiyat holatlarini ko‘rsatish.

Inklyuziv ta’lim — bu nafaqat pedagogik, balki sotsiokulturologik jarayondir. Shu bois:

- Jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini rivojlantirish;
- Ota-onalar bilan hamkorlik: ota-onalarni pedagogik-psixologik tayyorlash, seminar-treninglar;
- Mahalla va jamoatchilik ishtiroki: “hamkorlikda tarbiya” tamoyili asosida;
- Sog‘lom ijtimoiy fikrni shakllantirish: nogironligi bo‘lgan bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni targ‘ib qilish.

Zamonaviy texnologiyalar inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning teng imkoniyatlarini ta’minlashda asosiy vosita hisoblanadi:

- ****Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)****dan foydalanish (Moodle, Google Classroom, Zoom, Edmodo va boshqalar);
- Assistiv texnologiyalar: nutq sintezatorlari, interaktiv doskalar, maxsus klaviaturalar, audio-kitoblar;
- Moslashtirilgan o‘quv materiallari: yirik shriftli, braille yozuvida, audio va video formatlarda resurslar.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash samaradorligini ta’minlash uchun jarayon doimiy tahlil, baholash va takomillashtirish talab qiladi:

- Pedagogik monitoring tizimi: o‘quvchi rivojlanish dinamikasini baholash;
- Refleksiv tahlil: o‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qilib, metodikani takomillashtiradi;

- Natijalarni tahlil qilish asosida korreksion choralarni belgilash.

Inklyuziv ta'limda pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligi quyidagi tamoyillarga tayangan holda yuzaga chiqadi:

- insonparvarlik,
- bag'rikenglik,
- hamkorlik,
- individual yondashuv,
- innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish.

Ushbu shartlarning uyg'unligi natijasida o'quvchi ijtimoiy integratsiyalashgan, psixologik jihatdan barqaror, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga tayyor shaxs sifatida shakllanadi.

2.4. O'qituvchi va psixolog hamkorligining roli individual rivojlanishni ta'minlashda

Inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchilarning individual rivojlanishini ta'minlash murakkab, ko'p komponentli jarayon bo'lib, unda faqat o'qituvchining emas, balki psixolog, defektolog, logoped va ota-onalarning hamkorlikdagi faoliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, **o'qituvchi va psixolog hamkorligi** o'quvchilarning shaxsiy salohiyatini to'liq ochish, emotsional muvozanatini ta'minlash va o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyani shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi va psixologning hamkorligi o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, psixik barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ta'lim jarayonining insonparvarlik paradigmasiga o'tishi, individual yondashuv va inklyuzivlik tamoyillarining ustuvorligi pedagogik-psixologik hamkorlikning ilmiy asoslarini chuqur o'rganishni talab qiladi.

Hamkorlikning nazariy-metodologik asoslari.

Pedagogik va psixologik hamkorlikning markazida inson shaxsining qadri, o'zini rivojlantirish huquqi va individual imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlash g'oyasi yotadi.

- K. Rojersning "insoniy yo'naltirilgan ta'lim" nazariyasi;

- L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi;
- J. Dyui va A. Maslowning shaxsiy o‘rish va o‘zini anglash haqidagi qarashlari bu yo‘nalishning nazariy tayanchidir.

O‘quvchi shaxsini rivojlantirishda o‘qituvchi va psixologning hamkorligi faoliyatni tashkil etish, motivatsiyani shakllantirish, refleksiya rag‘batlantirish orqali amalga oshadi (A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin, D.B. Elkonin).

Hamkorlik samaradorligi madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olgan holda shakllanadi (Vygotskiy, Habermas, Freire). O‘qituvchi va psixolog o‘quvchini ijtimoiy muhitning faol ishtirokchisiga aylantirish uchun muloqot, refleksiya va empatiyani rivojlantirishga e‘tibor beradi.

O‘qituvchi va psixologning hamkorlik faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- Pedagogik diagnostika: o‘quvchilarning rivojlanish darajasi, o‘quv motivatsiyasi, shaxsiy xususiyatlarini aniqlash;
- Psixoprofilaktika: stress, xavotir, o‘ziga ishonchsizlik holatlarini oldini olish;
- Korreksion ishlar: ijtimoiy-emosional buzilishlarni yumshatish, o‘zini nazorat qilishni rivojlantirish;
- Maslahat va yo‘naltirish: o‘quvchining individual o‘rish yo‘lini belgilashda yordam.

Hamkorlik shakllari

Hamkorlik shakli	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Pedagogik-psixologik kengash	O‘quvchilar bilan ishlashda muammolarni tahlil qilish, individual strategiyalar ishlab chiqish	Jamoaviy qaror va tizimlilik
Psixologik seminar va treninglar	O‘qituvchilar uchun emotsional intellekt, stressni boshqarish, muloqot ko‘nikmalari bo‘yicha mashg‘ulotlar	Pedagogik refleksiya va kommunikativ madaniyat
Individual maslahatlar	Muayyan o‘quvchi bilan ishlashda tavsiyalar ishlab chiqish	Shaxsiy yondashuv va ijobiy dinamika
Kuzatuv va monitoring	O‘quvchilarning psixologik holatini baholash	Psixologik-pedagogik muvofiqlikni ta‘minlash

Hamkorlikning ilmiy-pedagogik tamoyillari

1. Insonparvarlik tamoyili – har bir o‘quvchining shaxs sifatida qadrlanishi;

2. Integrativlik tamoyili – psixologik, pedagogik, ijtimoiy va sog‘liqni saqlash yondashuvlarining uyg‘unligi;
3. Individual yondashuv tamoyili – o‘quvchining yosh, kognitiv va emotsional xususiyatlarini hisobga olish;
4. Hamkorlik va ochiqlik tamoyili – o‘qituvchi va psixologning muntazam muloqoti, tajriba almashinuvi;
5. Refleksivlik tamoyili – o‘z faoliyatini tahlil qilish, natijalardan o‘rganish;
6. Tizimlilik tamoyili – hamkorlik faoliyatining rejalashtirilgan, uzluksiz va monitoring asosida olib borilishi.

Hamkorlikning psixologik mexanizmlari

- Muloqot va empatiya — o‘qituvchi va psixolog o‘quvchi bilan ishonchli munosabat o‘rnatadi;
- Refleksiya — o‘z va boshqalarning holatini anglash, o‘z faoliyatini baholash;
- Motivatsion qo‘llab-quvvatlash — o‘quvchini ichki o‘sishga undash;
- Kollektiv tafakkur — pedagogik jamoada muammolarni birgalikda hal etish.

Hamkorlik samaradorligini ta’minlovchi shartlar

- Ta’lim muassasasida psixologik xizmatning institutsional asosda faoliyat yuritishi;
- O‘qituvchilarning psixologik madaniyati va emotsional savodxonligini oshirish;
- Doimiy malaka oshirish va interaktiv treninglar;
- Axborot almashish va umumiy maqsadga yo‘naltirilgan rejalashtirish;
- Ota-onalar va jamiyat bilan uchburchak hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

O‘qituvchi va psixolog hamkorligi — bu pedagogik va psixologik fanlarning integratsiyasi, u shaxsning rivojlanish potensialini ochish, o‘quv faoliyatida muvaffaqiyat va emotsional barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan tizimli jarayondir. Bu hamkorlik:

- o‘qituvchiga — o‘quvchini chuqurroq anglash va samarali metodlarni tanlash imkonini beradi;
- psixologga — o‘quv jarayonining ichki mexanizmlarini tahlil qilish va psixologik yordamni aniq yo‘naltirish imkonini beradi.

Natijada, ta'lim sifati, o'quvchilarning motivatsiyasi va ijtimoiy-emosional farovonligi oshadi.

O'qituvchi va psixolog hamkorligining asosiy maqsadi — ta'lim jarayonida o'quvchining psixologik, intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlash, uning shaxsiy imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish uchun pedagogik-psixologik muhitni yaratishdir.

Bu maqsadga erishish orqali:

- o'quvchilarda o'qishga ijobiy motivatsiya shakllanadi;
- individual rivojlanish trayektoriyasi aniqlanadi;
- ijtimoiy-emosional barqarorlik va kommunikativ madaniyat mustahkamlanadi;
- inklyuziv va insonparvar ta'lim muhitining sifat ko'rsatkichlari ortadi.

O'qituvchi va psixolog hamkorligi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Diagnostik yo'nalish – o'quvchilarning individual xususiyatlari, psixik rivojlanish darajasi, o'quv motivatsiyasi, stressga bardoshlilik kabi omillarni aniqlash;
2. Profilaktik yo'nalish – o'quvchilarda psixologik tanglik, zo'riqish, ijtimoiy chetlashish holatlarini oldini olish;
3. Korreksion yo'nalish – muayyan psixologik muammolarni tuzatish, moslashuvni osonlashtirish;
4. Rivojlantiruvchi yo'nalish – kreativlik, o'zini boshqarish, emotsional intellekt, irodaviy sifatlarni rivojlantirish;
5. Maslahat va yo'naltiruvchi yo'nalish – o'quvchi, o'qituvchi va ota-onalarga individual tavsiyalar berish.

O'qituvchi va psixolog o'rtasidagi hamkorlik quyidagi amaliy, tashkiliy va metodologik vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Pedagogik-psixologik diagnostika

- O'quvchining shaxsiy rivojlanish darajasi, o'quv motivatsiyasi, diqqat, xotira, tafakkur, muloqot qobiliyatlarini o'rganish;
- O'quvchilarning individual ehtiyojlari va qiyinchiliklarini aniqlash.

2. Shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash

- O‘quvchining o‘zini anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, ijobiy “Men” kontsepsiyasini shakllantirish;
- Emotsional barqarorlikni mustahkamlash, stressga bardoshlilikni rivojlantirish;
- O‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi sog‘lom muloqotni yo‘lga qo‘yish.

3. Ta’lim jarayonini optimallashtirish

- Pedagogik metodlar va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligini ta’minlash;
- Inklyuziv o‘quv muhitida individual yondashuv asosida o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqish;
- Motivatsiyani oshirish va o‘quv jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratish.

4. Profilaktika va korreksiya ishlari

- O‘quvchilarda paydo bo‘lishi mumkin bo‘lgan stress, tashvish, agressiya, o‘qishga qiziqishning pasayishi holatlarini bartaraf etish;
- Ijtimoiy moslashuvda qiyinchilik sezayotgan o‘quvchilarga psixologik yordam ko‘rsatish.

5. Hamkorlikni tashkil etish va monitoring

- O‘qituvchi va psixolog o‘rtasida muntazam ma’lumot almashinuvi, pedagogik kengashlar, konsiliumlar o‘tkazish;
- O‘quvchilarning psixologik holati, o‘qish natijalari va shaxsiy o‘sishini monitoring qilish;
- Hamkorlik samaradorligini baholash va uni takomillashtirish.

6. Ota-onalar bilan ishlash

- Ota-onalarga psixologik-pedagogik maslahatlar berish;
- Ota-ona–o‘qituvchi–psixolog uchburchagi asosida bola tarbiyasini uyg‘unlashtirish;
- Oilaviy muhitning ta’sirini tahlil qilish va ijobiy o‘zgarishlarga yo‘naltirish.

O‘qituvchi va psixolog hamkorligining ilmiy asoslari quyidagi nazariyalarga tayanadi:

- L.S. Vygotskiy – yaqin rivojlanish zonasi va sotsiokulturologik rivojlanish nazariyasi;
- A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin – faoliyat yondashuvi;

- K. Rojers, A. Maslow – gumanistik psixologiya va shaxsning o‘zini aktualizatsiyasi nazariyasi;
- J. Dyui – tajribaga asoslangan ta’lim g‘oyasi;
- Yu. Habermas, P. Freire – muloqot va ijtimoiy hamkorlik pedagogikasi.

O‘qituvchi va psixolog hamkorligining maqsadi va vazifalari shaxsga yo‘naltirilgan, ijtimoiy moslashgan va emotsional jihatdan barqaror o‘quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon:

- o‘qituvchi uchun — psixologik yondashuv asosida pedagogik mahoratini oshirish imkonini beradi;
- psixolog uchun — o‘quv jarayonining pedagogik kontekstini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Natijada, ta’lim muassasasida psixologik-pedagogik integratsiya yuzaga kelib, u samarali, barqaror va insonparvar ta’lim muhitini yaratadi.

Ta’lim tizimida o‘qituvchi va psixolog hamkorligi — bu shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarning individual rivojlanishini, emotsional barqarorligini va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga qaratilgan jarayondir. Hamkorlikning samaradorligi, birinchi navbatda, uning **mazmunli yo‘nalishlarini** to‘g‘ri belgilash va tizimli amalga oshirishga bog‘liqdir.

Diagnostic yo‘nalish. Bu yo‘nalish hamkorlik faoliyatining boshlang‘ich bosqichi hisoblanadi. Uning maqsadi — o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini, individual ehtiyojlarini va rivojlanish darajasini aniqlashdir.

Asosiy vazifalar:

- O‘quvchilarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanish darajasini o‘rganish;
- Shaxsning individual xususiyatlarini, o‘qishdagi motivatsiyani, stressga bardoshlilikni aniqlash;
- O‘quv jarayonida kuzatiladigan muammolarni (e’tibor, xotira, muloqot, motivatsiya) tashxislash;
- Psixodiagnostik testlar, so‘rovnomalar, kuzatuv, suhbat usullarini qo‘llash.

Natija: har bir o‘quvchi uchun individual rivojlanish profili va psixologik xarita yaratiladi.

Profilaktik yo‘nalish. Bu yo‘nalishning asosiy maqsadi — o‘quvchilarda stress, qo‘rquv, agressiya, o‘ziga ishonchsizlik kabi salbiy holatlarning oldini olishdir.

Asosiy faoliyat turlari:

- Psixologik-pedagogik treninglar (moslashuv, muloqot, o‘zini boshqarish);
- Konfliktlarni oldini olish bo‘yicha mashg‘ulotlar;
- Psixogigiyena va emotsional barqarorlikni shakllantirish;
- Sog‘lom muloqot va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Natija: o‘quvchilarda pozitiv psixologik muhit shakllanadi, stress va zo‘riqish darajasi kamayadi.

Korreksion (tuzatuvchi) yo‘nalish. Bu yo‘nalish psixologik muammolar, hissiy tanglik, muloqotdagi qiyinchiliklar, o‘qishdagi muvaffaqiyatsizlik holatlarini bartaraf etishga qaratilgan.

Asosiy faoliyatlar:

- Individual psixokorreksion mashg‘ulotlar;
- O‘zini anglash va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- Agressiyani boshqarish, ijtimoiy qo‘rquvni kamaytirish, ijobiy “Men” obrazini shakllantirish;
- O‘quvchilar bilan rolli o‘yinlar, art-terapiya, musiqiy yoki relaksatsion mashg‘ulotlar.

Natija: o‘quvchilarda psixologik muvozanat va ijobiy o‘zini baholash shakllanadi.

Rivojlantiruvchi yo‘nalish. Bu yo‘nalish o‘quvchilarning shaxsiy salohiyatini, ijodiy tafakkurini, kommunikativ qobiliyatini va irodaviy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Asosiy yo‘nalishlar:

- Kognitiv (tafakkur, xotira, e‘tibor) mashg‘ulotlar;
- Divergent tafakkurni rivojlantiruvchi mashqlar;
- Liderlik, emotsional intellekt, stressga bardoshlilikni rivojlantirish treninglari;
- Kasbiy yo‘naltirish va o‘zini anglash bo‘yicha faoliyatlar.

Natija: o‘quvchida ijodkorlik, irodaviylik va shaxsiy o‘sish uchun mustahkam motivatsiya paydo bo‘ladi.

Maslahat (konsultativ) yo‘nalish. Bu yo‘nalish o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onalarga psixologik-pedagogik maslahat berishni o‘z ichiga oladi.

Faoliyat shakllari:

- O‘qituvchilarga — sinfdagi muammoli vaziyatlarni hal etish, individual yondashuvni tashkil etish bo‘yicha maslahat;
- Ota-onalarga — bola shaxsini tushunish, oilaviy tarbiyani yaxshilash;
- O‘quvchilarga — stressni yengish, o‘z-o‘zini baholash va motivatsiyani oshirish bo‘yicha maslahatlar.

Natija: uch tomonlama hamkorlik (o‘qituvchi–psixolog–ota-ona) asosida o‘quvchi shaxsining kompleks rivoji ta‘minlanadi.

Tashkiliy va integrativ yo‘nalish. Bu yo‘nalish ta‘lim muassasasi doirasida pedagogik jamoa, psixolog va ma‘muriyat o‘rtasida tizimli hamkorlikni yo‘lga qo‘yishga qaratilgan.

Faoliyat turlari:

- Pedagogik-psixologik kengashlar;
- Inklyuziv ta‘lim bo‘yicha metodik seminarlar;
- Tajriba almashish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish (“case-study” usuli);
- Hamkorlik natijalarini monitoring qilish.

Natija: o‘qituvchi va psixolog faoliyatining integratsiyasi, yagona psixologik-pedagogik tizim shakllanadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik yo‘nalishi. Ota-onalar ham ta‘limning faol ishtirokchisi bo‘lgani uchun psixologik-pedagogik hamkorlikning ajralmas bo‘lagidir.

Asosiy shakllar:

- Ota-onalar yig‘ilishlari va seminar-treninglar;
- Psixologik konsultatsiyalar;
- “Ota-ona–maktab–bola” uchburchagi doirasida o‘zaro muloqot.

Natija: o‘quvchi uchun psixologik barqaror oilaviy va ta‘lim muhiti yaratiladi.

O'qituvchi va psixolog hamkorligining asosiy yo'nalishlari — bu diagnostika, profilaktika, korreksiya, rivojlantirish, maslahat, tashkiliy va ota-onalar bilan hamkorlik jarayonlaridir. Ularning uyg'unlashuvi quyidagi natijalarga olib keladi:

- o'quvchining individual rivojlanishi ta'minlanadi;
- ta'lim muhiti psixologik jihatdan sog'lom bo'ladi;
- o'qituvchi faoliyati samaradorligi ortadi;
- inklyuziv va insonparvar ta'lim muhitiga erishiladi.

O'qituvchi va psixolog o'rtasidagi hamkorlik tizimi — bu ta'lim jarayonida o'quvchi (yoki talaba) shaxsining rivojlanishini, psixologik farovonligini va ta'lim samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan izchil jarayondir. U quyidagi asosiy bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Diagnostik bosqich. Bu bosqichda psixolog va o'qituvchi birgalikda o'quvchilarning psixologik holatini, shaxsiy xususiyatlarini, o'qish motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlaydi.

- Psixolog — psixodiagnostik testlar, kuzatish va suhbat orqali ma'lumot to'playdi.
- O'qituvchi — o'quv faoliyati natijalari, xulq-atvor va sinfdagi ijtimoiy munosabatlarni tahlil qiladi.

2. Axborot-tahliliy bosqich. Olingan ma'lumotlar asosida o'qituvchi va psixolog birgalikda tahlil o'tkazadi.

- Muammoli o'quvchilar aniqlanadi.
- Ularning o'qishdagi, hissiy yoki ijtimoiy qiyinchiliklari sabablari belgilanadi.
- Hamkorlik rejasini ishlab chiqish uchun psixologik xulosalar tayyorlanadi.

3. Rejalashtirish va dasturlashtirish bosqichi. Bu bosqichda hamkorlikdagi korreksion, rivojlantiruvchi va profilaktik tadbirlar dasturi ishlab chiqiladi.

- Psixolog — individual va guruhviy mashg'ulotlar, treninglar, psixoprofilaktika dasturini tayyorlaydi.
- O'qituvchi — dars jarayonida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarni va yondashuvlarni moslashtiradi.

4. Amalga oshirish (intervensiya) bosqichi. Rejalashtirilgan chora-tadbirlar amalda qo'llaniladi:

- Psixolog — treninglar, maslahatlar, psixokorreksion ishlarni olib boradi.
- O‘qituvchi — o‘quvchilarning individual yondashuvini ta’minlaydi, dars jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlashni amalga oshiradi.

5. Monitoring va baholash bosqichi. Hamkorlik natijalari tahlil qilinadi:

- O‘quvchilarda ijobiy o‘zgarishlar, o‘qish motivatsiyasi va ijtimoiy faollikdagi o‘sish aniqlanadi.
- Psixolog va o‘qituvchi qayta diagnostika o‘tkazadi, dastur samaradorligini baholaydi.

6. Refleksiya va takomillashtirish bosqichi

- Olingan tajriba asosida kelgusi hamkorlik faoliyati takomillashtiriladi.
- O‘qituvchi va psixolog o‘zaro malaka oshirish, metodik almashinuvni davom ettiradi.

Hamkorlik samaradorligini ta’minlovchi omillar. O‘qituvchi va psixolog hamkorligi samarali bo‘lishi uchun quyidagi omillar muhim:

- o‘zaro ishonch va ochiq muloqot;
- birgalikda rejalashtirilgan harakatlar;
- umumiy metodik baza va tahlil mexanizmlarining mavjudligi;
- refleksiv va innovatsion yondashuvga tayyorlik;
- rahbariyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan hamkorlik muhitining yaratilishi.

Bundan tashqari, o‘qituvchi va psixolog o‘zaro professional dialog madaniyatini rivojlantirishi, o‘quvchining rivojlanish jarayonida yagona konseptual pozitsiyani saqlashi lozim.

O‘qituvchi va psixolog o‘rtasidagi tizimli hamkorlik natijasida quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatiladi:

- O‘quvchi (yoki talaba) shaxsiy rivojlanishida ijobiy dinamikaga erishiladi: o‘qishga bo‘lgan motivatsiya, o‘ziga ishonch, ijtimoiy moslashuv va hissiy barqarorlik ortadi.
- Pedagogik jarayon samaradorligi oshadi — o‘qituvchi o‘quvchilarning psixologik holatidan xabardor bo‘lib, individual yondashuvni qo‘llaydi.
- **Psixoprofilaktika va erta ogohlantirish tizimi** yo‘lga qo‘yiladi: muammolar chuqurlashmasdan avval hal etiladi.

- O'qituvchi va psixologning malakasi va metodik ko'nikmalari rivojlanadi, ular bir-birining tajribasidan o'rganadilar.
- Sog'lom psixologik muhit shakllanadi: sinfda yoki guruhda ijobiy muloqot, hamjihatlik, empatiya va hurmat kuchayadi.

Bunday hamkorlikning pedagogik va ijtimoiy ahamiyati kengdir:

- Ta'lim-tarbiya jarayonining insonparvarlik mohiyatini ta'minlaydi, ya'ni har bir o'quvchiga shaxs sifatida yondashish imkonini beradi.
- Psixologik xizmatni pedagogik faoliyat bilan integratsiyalash orqali ta'lim tizimining psixologik asoslari mustahkamlanadi.
- Insonparvar pedagogika tamoyillari – empatiya, bag'rikenglik, ijobiy motivatsiya – amalda namoyon bo'ladi.
- Pedagogik qarorlar psixologik asosga ega bo'ladi, bu esa xatoliklar va ziddiyatlarni kamaytiradi.
- O'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishi – intellektual, emotsional, ijtimoiy va irodaviy jihatdan – ta'minlanadi.
- Ta'lim muassasasining ijtimoiy-psixologik barqarorligi ortadi, ota-onalar, pedagoglar va psixologlar o'rtasida ishonchli hamkorlik vujudga keladi.

O'qituvchi va psixolog o'rtasidagi bu hamkorlik — inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik poydevori bo'lib, u o'quvchining shaxsiy farqlarini hisobga olish, uni o'z imkoniyatlariga muvofiq rivojlantirish hamda o'zini jamiyatda qadrlash hissini shakllantirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida o'qituvchi va psixolog hamkorligi o'quvchilarning individual rivojlanishini ta'minlovchi eng muhim mexanizmdir. Bu hamkorlikning mohiyati o'quvchiga faqat bilim berish emas, balki ruhiy, ijtimoiy va emotsional jihatdan sog'lom shaxs sifatida shakllanishiga ko'maklashishdir.

Shunday qilib, o'qituvchi va psixolog birgalikda quyidagi yondashuvni amalga oshiradi:

- o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini tahlil qiladi;
- pedagogik strategiyalarni psixologik ehtiyojlarga moslashtiradi;
- refleksiv o'sish va o'zini anglashni rag'batlantiradi;

- inklyuziv muhitda qulay, xavfsiz va rivojlantiruvchi o‘quv atmosferasini yaratadi. Bu uyg‘unlik natijasida inklyuziv ta’lim faqat bilim berish tizimi emas, balki insonni anglash, his etish va rivojlantirish makoni sifatida shakllanadi.

III BOB. INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA PEDAGOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASH MODEL VA UNING SAMARADORLIGI

3.1. Inklyuziv ta’limda individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli konsepsiyasi

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuzivlik insonparvarlik, adolat va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslanadi. Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarga, jumladan jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy cheklovlariga ega shaxslarga, teng imkoniyatli o‘qish muhitini yaratish jarayonidir. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida individual yondashuv — har bir o‘quvchining psixofiziologik, ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini inobatga olgan holda pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini shakllantirishning markaziy omiliga aylanadi.

UNESCO (2020), OECD (2021) va O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 4-moddasida qayd etilganidek, har bir shaxsning shaxsiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish — inklyuziv ta’limning maqsadidir. Shu sababli, individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli ta’limning insoniy, kognitiv va sotsiokulturologik jihatlarini uyg‘unlashtiradi.

Inklyuziv ta’lim tizimi — bu ko‘p darajali pedagogik muhit bo‘lib, unda shaxsning o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun o‘qituvchi, psixolog, defektolog va ota-onalar faol hamkorlikda ishtirok etadi. Pedagogik integratsiyaning markazida ta’lim subyekting shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi turadi.

Pedagogik integratsiya g‘oyasi XIX asr oxiridan boshlab *J. Dewey, K. Ushinskiy, A. Makarenko, V. Sukhomlinskiy* kabi mutafakkirlar asarlarida o‘z ifodasini topgan. Ularning fikricha, ta’lim jarayoni faqat bilim berish emas, balki insonni tarbiyalash, uning ijtimoiy tajribasini rivojlantirish, emotsional va irodaviy sohalarini mustahkamlash jarayonidir.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida pedagogik integratsiya tushunchasi inklyuziv ta'lim paradigmasi bilan boyitildi. Bugungi kunda bu integratsiya quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili – har bir o'quvchi o'zining individual imkoniyatlari, qiziqishlari va o'rganish sur'atlariga muvofiq o'qitiladi.
2. Moslashtirilgan ta'lim mazmuni – o'quv materiallari o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlariga ko'ra diferensial tarzda tanlanadi.
3. Refleksivlik – o'qituvchi o'quvchi faoliyatini baholashdan tashqari, o'zining pedagogik ta'sirini ham tahlil qiladi.
4. Hamkorlikli o'rganish – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot subyekt-subyekt munosabatiga asoslanadi (K. Rogers, 1994).
5. Kompensator yondashuv – o'quvchining cheklovlarini emas, balki imkoniyatlarini aniqlash va kuchaytirish maqsad qilinadi.

Pedagogik integratsiya, shu tarzda, ta'lim jarayonini individual va ijtimoiy ehtiyojlarga moslashtirishni, shaxsning kognitiv, affektiv va irodaviy sohalarini uyg'un rivojlantirishni ko'zda tutadi.

Psixologik integratsiya — bu o'quvchining ruhiy holati, motivatsiyasi, o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyoji va ijtimoiy moslashuvini pedagogik jarayon bilan uyg'unlashtirish tizimidir. Inklyuziv ta'limda bu integratsiya “psixologik qo'llab-quvvatlash” tushunchasi bilan uzviy bog'liq.

L. S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko'ra, o'quvchi o'zining mustaqil faoliyat chegarasini murabbiy yoki psixolog yordami bilan kengaytiradi. Bu jarayon individual yondashuvning psixologik mexanizmini tashkil etadi. Shuningdek, A. Leontyev, P. Galperin va B. Lomovlarning faoliyat nazariyalari shuni ko'rsatadiki, o'quv faoliyati faqat bilish jarayoni emas, balki shaxsning ijtimoiy o'zini anglash, motivatsion va affektiv tizimining o'sishini ham ta'minlaydi.

Psixologik integratsiyaning asosiy tarkibiy elementlari quyidagilardir:

- Motivatsion komponent – o'quvchining o'rganishga nisbatan ichki ehtiyoji, qiziqishi va maqsadga yo'naltirilganligi.

- Kognitiv komponent – bilish jarayonlari (diqqat, xotira, tafakkur, nutq)ning rivojlanish darajasi.
- Emotsional komponent – o‘quvchining o‘zini his etish, xavfsizlik va ijobiy psixologik fonni ta’minlash.
- Ijtimoiy komponent – ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini, jamoaga kirishish va o‘z fikrini bildirish malakalarini shakllantirish.

Psixologik integratsiya inklyuziv muhitda o‘quvchining o‘ziga ishonchi, o‘zini qabul qilishi va ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi. Shu bilan birga, u pedagogik faoliyatning samaradorligini oshiruvchi metakomponent sifatida xizmat qiladi.

Pedagogik va psixologik integratsiya o‘zaro dialektik birlikni tashkil etadi. Bu ikki yo‘nalishning uyg‘unlashuvi shaxsning to‘laqonli rivojlanishini ta’minlaydi. Pedagogik ta’sir psixologik holatni shakllantiradi, psixologik qo‘llab-quvvatlash esa pedagogik faoliyatni individuallashtiradi.

Integratsiya yo‘nalishi	Pedagogik komponent	Psixologik komponent
Maqsadli yo‘nalish	O‘quv natijalariga erishish, ta’lim trayektoriyasini yaratish	O‘quvchining motivatsiyasi va emotsional holatini qo‘llab-quvvatlash
Mazmuniy yo‘nalish	Moslashtirilgan o‘quv dasturi, interfaol metodlar	Kognitiv yuklama va o‘quv stressini boshqarish
Jarayonli yo‘nalish	Refleksiv o‘qitish, differensial yondashuv	O‘zini anglash, emotsional xavfsizlik, ijtimoiy moslashuv
Natijaviy yo‘nalish	Kompetensiyalarni shakllantirish, o‘z-o‘zini boshqarish	O‘zini qadrlash, o‘z-o‘zini baholash, shaxsiy o‘sish

Shu tariqa, pedagogik va psixologik integratsiya inklyuziv ta’limning tizimli modelida bir-birini to‘ldiruvchi ikki komponent sifatida namoyon bo‘ladi. Bu uyg‘unlikda o‘qituvchi – yo‘naltiruvchi va motivlovchi; psixolog – kuzatuvchi va qo‘llab-quvvatlovchi; o‘quvchi esa – faol ishtirokchi sifatida shakllanadi.

Pedagogik-psixologik integratsiya quyidagi metodologik paradigmalarga tayanadi:

1. Gumanistik paradigma – inson qadriyati va individual rivojlanish imkoniyatlari markazda turadi (Maslow, Rogers).
2. Sistemali yondashuv – ta’lim jarayoni shaxs, jamiyat va madaniyat tizimlari bilan o‘zaro aloqador holda tahlil qilinadi (Bertalanffy).
3. Sotsiokulturologik paradigma – shaxs rivoji ijtimoiy-madaniy muhit bilan belgilangan (Vygotskiy, Bruner).
4. Kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv – o‘quvchining amaliy faoliyatda bilim va ko‘nikmalarni qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish.

Mazkur metodologik yondashuvlar asosida inklyuziv ta’limda pedagogik va psixologik integratsiya shaxsning holistik rivojlanishi, ya’ni kognitiv, affektiv, ijtimoiy va emotsional sohalarning uzviy birligini ta’minlaydi.

Demak, pedagogik va psixologik integratsiya inklyuziv ta’lim tizimining nazariy poydevorini tashkil etadi. U o‘qituvchi, psixolog va o‘quvchi o‘rtasidagi subyekt-subyekt hamkorlikka, o‘zaro hurmat va qo‘llab-quvvatlashga asoslanadi. Bunday integratsiya natijasida o‘quvchining:

- kognitiv salohiyati kengayadi,
- emotsional muvozanati barqarorlashadi,
- ijtimoiy moslashuvi mustahkamlanadi,
- o‘zini qadrlash va ijobiy “Men” kontseptsiyasi shakllanadi.

Natijada, individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli nafaqat o‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini, balki ularning psixologik farovonligi va ijtimoiy integratsiyasini ham ta’minlovchi ilmiy asosga ega bo‘ladi.

Individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli quyidagi tizimli bloklardan iborat:

Tarkibiy blok	Mazmuni
Diagnostik blok	O‘quvchining individual xususiyatlarini (kognitiv, emotsional, kommunikativ) aniqlash; psixodiagnostika (test, kuzatuv, suhbat) asosida o‘quvchi profili yaratish.

Maqsadli blok	Shaxsning o'z imkoniyatlariga mos rivojlanish maqsadlarini belgilash; "shaxsiy ta'lim trayektoriyasi"ni ishlab chiqish.
Mazmuniy-blok	O'quv dasturining moslashtirilgan versiyasini ishlab chiqish, o'quv materiallarini differensial taqdim etish.
Texnologik blok	Interfaol, refleksiv, kommunikativ va terapiya elementlarini o'z ichiga olgan pedagogik texnologiyalar (masalan, art-terapiya, o'yinli o'qitish, PBL)ni joriy etish.
Qo'llab-quvvatlash bloki	Psixolog, defektolog, logoped, ota-ona va o'qituvchi o'rtasidagi ko'p komponentli hamkorlikni tashkil etish.
Baholash bloki	Dinamik monitoring, o'zini baholash, portfoliolar orqali rivojlanish jarayonini tahlil qilish va natijalarni individual baholash.

Inklyuziv ta'limda individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli tizimining samaradorligi ilmiy asoslangan tamoyillar majmuasiga tayanadi. Bu tamoyillar pedagogik jarayonning gumanistik mohiyatini, shaxsga yo'naltirilganlikni, sotsiopsixologik hamkorlikni va o'quvchining individualligini qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Quyida har bir tamoyilning ilmiy mohiyati chuqurlashtirilgan holda yoritiladi.

Shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili. Bu tamoyilning markazida insonning o'zini anglash va rivojlantirish salohiyati turadi. Ta'limning maqsadi — standart natijalarga emas, balki har bir o'quvchining ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qaratiladi. K. Rogers, A. Maslow, E. Bondarevskaya, Sh. Amonashvili singari olimlarning gumanistik pedagogika nazariyalariga ko'ra, shaxs ta'lim jarayonining ob'ekti emas, balki sub'ekti hisoblanadi.

Nazariy asos:

- Rogers (1994) shaxsni "o'z-o'zini aktualizatsiya qiluvchi mavjudot" deb belgilaydi;

- Maslow (1970) inson ehtiyojlari ierarxiyasida o‘zini ro‘yobga chiqarish eng yuqori bosqich sifatida ta’riflanadi;
- Bondarevskaya (2000) ta’limni “shaxsning o‘z yo‘lini topish va tanlash jarayoni” deb baholaydi.

Amaliy natija: O‘quvchi shaxsiy ta’lim trayektoriyasi asosida o‘qitiladi; o‘qituvchi esa uni yo‘naltiruvchi va motivlovchi rolni bajaradi.

Inklyuzivlik va teng imkoniyat tamoyili. Inklyuziv ta’limda barcha bolalar — jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy cheklovlardan qat’i nazar — ta’limning to‘laqonli sub’yekti bo‘lishi lozim. Bu tamoyil UNESCO (2020) va O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida belgilangan ijtimoiy adolat va inson huquqlari prinsiplari bilan uyg‘unlashadi.

Nazariy asos:

- L. Vygotskiy o‘zining “sotsiokulturologik rivojlanish nazariyasi”da bolaning kamchiliklari emas, balki uning kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi.
- UNESCO Inclusive Education (2021) konsepsiyasiga ko‘ra, teng imkoniyat — bu resurslarning adolatli taqsimlanishi, o‘quvchi ehtiyojlariga mos o‘quv muhiti yaratish va diskriminatsiyani bartaraf etishdir.

Amaliy natija: Har bir o‘quvchi uchun individual o‘quv rejasi, moslashtirilgan metodika va baholash tizimi ishlab chiqiladi.

Hamkorlik va sinergiya tamoyili. Pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli shunchaki o‘qituvchi faoliyatiga emas, balki multidisiplinar hamkorlik tizimiga tayangan bo‘lishi lozim. Ya’ni, o‘qituvchi, psixolog, defektolog, logoped, ota-ona va o‘quvchi o‘rtasida sinergik o‘zaro ta’sir mavjud bo‘lishi kerak.

Nazariy asos:

- L. S. Vygotskiy “rivojlanishning ijtimoiy tabiati”ni asoslab, o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni o‘rganishning asosiy omili deb hisoblagan.
- J. Brunerning “scaffolding” (qo‘llab-quvvatlovchi o‘qitish) modeli o‘quvchiga murakkab topshiriqlarni bajarishda vaqtinchalik pedagogik yordam ko‘rsatish orqali mustaqil fikrlashni shakllantirishni nazarda tutadi.

- Sinergik yondashuv (H. Haken, 1983) — tizimning turli elementlari o‘zaro ta’sirda bo‘lganda yangi sifat holatini yuzaga keltiradi.

Amaliy natija: O‘quvchi atrofida “qo‘llab-quvvatlash jamoasi” shakllanadi, pedagogik qarorlar jamoaviy muloqot natijasida qabul qilinadi.

Moslashuvchanlik va refleksivlik tamoyili. Inklyuziv muhitda o‘quvchilarning ehtiyojlari doimiy o‘zgarib turadi. Shu bois pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli moslashuvchan bo‘lishi zarur. O‘qituvchi o‘quvchilarning psixologik holati, rivojlanish sur’ati va ijtimoiy moslashuvini tahlil qilib, ta’lim strategiyasini doimiy ravishda yangilab boradi. Bu jarayon refleksiv yondashuvni talab etadi.

Nazariy asos:

- D. Kolbning “Refleksiv o‘rganish tsikli” nazariyasiga ko‘ra, tajriba, tahlil, umumlashtirish va amaliyot bosqichlari ta’lim jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi.
- A. Leontyevning faoliyat nazariyasida refleksiya insonning o‘z faoliyatini anglash, baholash va o‘zgartirish mexanizmi sifatida talqin etiladi.

Amaliy natija: O‘qituvchi muntazam ravishda o‘zining metodikasini baholab, individual o‘quv jarayonini o‘quvchi rivojlanishiga moslashtiradi. O‘quvchi esa o‘z faoliyatini tahlil qilishni o‘rganadi.

Natijaviylik va barqaror rivojlanish tamoyili. Modelning asosiy maqsadi — shaxsning uzoq muddatli rivojlanish salohiyatini ta’minlashdir. Natijaviylik faqat akademik yutuqlar bilan o‘lchanmaydi, balki o‘quvchining ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ madaniyati, emotsional barqarorligi va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini ham qamrab oladi.

Nazariy asos:

- Bloomning taksonomiyasida o‘quv natijalari kognitiv, affektiv va psixomotor darajalarda baholanadi.
- “Barqaror rivojlanish uchun ta’lim” (UNESCO, 2019) konsepsiyasi o‘quv jarayonining natijasi sifatida shaxsning ekologik, ijtimoiy va madaniy mas’uliyatini ko‘rsatadi.

Amaliy natija: O‘quvchi o‘z hayot faoliyatida mustaqil qaror qabul qila oladigan, mas’uliyatli, empatik va faol shaxs sifatida shakllanadi.

Psixologik xavfsizlik va ijobiy muloqot tamoyili. Inklyuziv ta’limda o‘quvchining psixologik holati eng muhim omillardan biridir. Agar o‘quvchi o‘zini xavfsiz, hurmatli va qadrlangan deb his qilsa, u bilimlarni faol o‘zlashtira oladi. Shu bois pedagogik model psixologik xavfsizlik muhitini yaratishga yo‘naltiriladi.

Nazariy asos:

- A. Bandura tomonidan ilgari surilgan “o‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy)” nazariyasiga ko‘ra, ijobiy emotsional holat o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydi.
- Maslowning “xavfsizlik ehtiyoji” konsepsiyasi ta’lim muhitida himoyalanganlik hissining ustuvorligini asoslaydi.
- E. Erickson shaxs rivojlanish bosqichlarida “ishonch — ishonchsizlik” dialektikasini asosiy psixososial determinanta sifatida belgilaydi.

Amaliy natija: O‘quv muhitida baholash tizimi tanqidiy emas, qo‘llab-quvvatlovchi shaklda quriladi; o‘quvchilar o‘rtasida empatiya, hurmat va birdamlik ruhiy iqlimi yaratiladi.

Uzluksizlik va rivojlanish tamoyili. Pedagogik qo‘llab-quvvatlash bir martalik ta’sir emas, balki dinamik, uzluksiz jarayondir. O‘quvchining individual rivojlanishi bosqichma-bosqich tahlil qilinadi, natijalar qayta ko‘rib chiqiladi, keyingi bosqich uchun yangi maqsadlar belgilanadi. Bu tamoyil lifelong learning (umrbod o‘rganish) konsepsiyasi bilan hamohangdir.

Nazariy asos:

- Dewey (1938) ta’limni inson tajribasining uzluksiz qayta qurilishi sifatida ta’riflagan.
- Andragogika nazariyasi (Knowles, 1984) insonning hayot davomida o‘rganish qobiliyati va zaruratini asoslaydi.
- O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunining 4-moddasida “ta’limning uzluksizligi” davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilangan.

Amaliy natija: Har bir o‘quvchi uchun “shaxsiy rivojlanish xaritasi” ishlab chiqiladi, bunda o‘zlashtirish darajasi, psixologik holati va ijtimoiy ko‘nikmalari muntazam qayd etilib, keyingi bosqichlarga yo‘naltiriladi.

Shunday qilib, modelning asosiy tamoyillari:

- shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni,
- inklyuzivlik va teng imkoniyatni,
- hamkorlik va sinergiyani,
- moslashuvchanlik va refleksivlikni,
- natijaviylik va barqaror rivojlanishni,
- psixologik xavfsizlikni hamda
- uzluksizlikni o‘z ichiga oladi.

Bu tamoyillar birgalikda pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlashning konseptual tizimini shakllantiradi. Ularning uyg‘unligi o‘quvchilarning individual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ijtimoiy integratsiya va psixologik farovonlikni ta‘minlaydi.

Hozirgi kunda inklyuziv ta‘lim O‘zbekiston ta‘lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Hech kim e’tibordan chetda qolmasin” tamoyili asosida ta‘limda har bir shaxs uchun teng imkoniyat yaratish davlat siyosatiga aylangan. Shu bois, individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega ijtimoiy-pedagogik mexanizm sifatida qaraladi.

Mazkur model inklyuziv ta‘lim jarayonida o‘quvchi shaxsini to‘liq o‘rganish, unga mos ta‘lim strategiyalarini tanlash va o‘qituvchi hamda psixolog o‘rtasida samarali hamkorlikni tashkil etish imkonini beradi. Shu orqali u “hamma uchun ta‘lim” (Education for All) tamoyilining milliy amaliy ifodasiga aylanadi.

Modelning amaliy joriy etilishi o‘qituvchi faoliyatida quyidagi natijalarni beradi:

1. Differensial o'qitish mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etish: o'quvchilarning bilish darajasi, qiziqishlari va psixofiziologik imkoniyatlariga mos topshiriqlar ishlab chiqiladi.
2. Shaxsiy ta'lim trayektoriyasini qurish: o'quvchining individual rivojlanish xaritasi orqali har bir bosqichda yutuqlarni qayd etish imkoniyati yaratiladi.
3. Refleksiv pedagogikani rivojlantirish: o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qilib, metodik yondashuvlarni doimiy takomillashtirib boradi.
4. Qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish: pedagog, psixolog, ota-ona va defektolog o'rtasida doimiy muloqot shakllanadi.
5. Moslashtirilgan baholash tizimini joriy etish: o'quvchilarning yutuqlari ularning imkoniyatlariga ko'ra, rivojlanish dinamikasi asosida baholanadi.

Shunday qilib, mazkur model o'qituvchini "ma'lumot uzatuvchi"dan "rivojlanishni yo'naltiruvchi va motivlovchi" shaxsga aylantiradi, bu esa pedagogik amaliyotning sifat jihatdan yangi bosqichga chiqishini ta'minlaydi.

Model inklyuziv muhitda o'quvchilarning psixologik holatini barqarorlashtirish va ularning ijtimoiy moslashuvini kuchaytirishga xizmat qiladi. Uning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

- Psixologik xavfsizlik muhiti yaratiladi — o'quvchi o'zini qo'rquv va bosimsiz, hurmatli va qadrlangan shaxs sifatida his qiladi;
- Emotsional barqarorlik ta'minlanadi — stress, o'ziga ishonchsizlik va chetlashuv holatlari kamayadi;
- Empatiya va ijtimoiy sezgirlik rivojlanadi — o'quvchilar bir-birini tushunish va qo'llab-quvvatlashni o'rganadi;
- Motivatsiya oshadi — o'quvchilar o'z imkoniyatlarini anglab, muvaffaqiyat hissini boshdan kechiradi;
- O'zini baholash va o'zini boshqarish ko'nikmalari shakllanadi — bu esa ularning hayotiy kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

Natijada, model o'quvchilarda psixologik barqarorlik, ijobiy o'zini anglash va o'z-o'zini rivojlantirishga intilishni kuchaytiradi.

Model ta'lim muassasasi darajasida ham sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltiradi:

1. Inklyuziv madaniyat shakllanadi — jamoa a'zolari o'zaro hurmat, bag'rikenglik va empatiya asosida muloqot qiladi;
2. Pedagogik jamoaning kasbiy refleksiya ortadi — o'qituvchilar individual yondashuv, stressni boshqarish, kommunikativ kompetensiyalar bo'yicha yangi ko'nikmalarni egallaydi;
3. Tashkiliy hamkorlik mexanizmi takomillashadi — o'quvchilar bilan ishlovchi barcha mutaxassislar (psixolog, defektolog, logoped, o'qituvchi) faol hamkorlikda ishlaydi;
4. Monitoring tizimi yo'lga qo'yiladi — o'quvchilar rivojlanish dinamikasini baholovchi diagnostik kartalar, kuzatuv varaqalari, psixologik profil jadvallari yaratiladi.

Bu orqali ta'lim muassasasi inklyuziv rivojlanish modeliga asoslangan innovatsion institut sifatida shakllanadi.

Model amaliyotda har bir o'quvchining rivojlanish trayektoriyasini individuallashtirishga imkon beradi. Quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi:

Soha	O'zgarish natijasi
Kognitiv	Diqqat, xotira, mantiqiy fikrlash, ijodkorlik darajasi ortadi.
Emotsional	Ijobiy kayfiyat, o'ziga ishonch, tashabbuskorlik kuchayadi.
Ijtimoiy	Jamoaviy muloqot, empatiya, ijtimoiy faollik rivojlanadi.
Axloqiy	Bag'rikenglik, insonparvarlik, hamjihatlik qadriyatlari shakllanadi.
Faoliyat	Mustaqil qaror qabul qilish va o'zini boshqarish ko'nikmalari ortadi.

Shu tarzda, model nafaqat o'quv jarayonining sifatini, balki o'quvchining shaxsiy va ijtimoiy yetukligini ta'minlovchi real mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Model O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilayotgan "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish strategiyasi – 2030", "Yangi O'zbekiston – 2030" dasturlari va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun talablariga amaliy mos keladi.

Ushbu konsepsiya quyidagi yo'nalishlarda tizimli natijalar beradi:

- Normativ-metodik integratsiya – o'quv dasturlarini moslashtirish va diagnostika standartlarini ishlab chiqish;

- Kadrlar tayyorlash tizimi – o‘qituvchilar va psixologlar uchun inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantiruvchi kurslar yaratish;
- Monitoring va tahlil – o‘quvchilarning individual rivojlanish dinamikasini elektron tizim orqali nazorat qilish;
- Innovatsion tajribalar almashinuvi – inklyuziv ta’limning ilg‘or pedagogik texnologiyalarini respublika miqyosida joriy etish.

Modelning amaliy ahamiyati quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Pedagogik jihatdan: o‘qituvchining metodik faoliyatini individuallashtiradi, dars jarayonini differensial va refleksiv qiladi.
2. Psixologik jihatdan: o‘quvchining ruhiy holatini barqarorlashtiradi, ijobiy “Men-konsepsiyasi”ni shakllantiradi.
3. Sotsiopedagogik jihatdan: hamkorlik madaniyatini, ijtimoiy inklyuziya va bag‘rikenglikni mustahkamlaydi.
4. Tashkiliy jihatdan: ta’lim muassasasida jamoaviy muloqot, tahlil va monitoring tizimini yo‘lga qo‘yadi.
5. Innovatsion jihatdan: inklyuziv ta’limni shaxsga yo‘naltirilgan pedagogika va raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtiradi.

Natijada, model o‘quvchi shaxsini ko‘p qirrali rivojlantiruvchi, pedagogik va psixologik qo‘llab-quvvatlashni uyg‘unlashtiruvchi, amaliy jihatdan samarali tizim sifatida o‘zini oqlaydi.

Individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli inklyuziv ta’limning ilmiy-metodik asosini tashkil etadi. Bu model o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda kompleks yondashuvni, multidisiplinar hamkorlikni va o‘qituvchining fasilitator sifatidagi rolini mustahkamlaydi. Natijada, ta’lim jarayoni faqat bilim beruvchi emas, balki psixologik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovchi tizim sifatida shakllanadi.

3.2. Modelning tuzilmasi: maqsad, mazmun, shakl, vosita va natijalar

Pedagogik model — bu nazariy asoslar va amaliy mexanizmlar uygʻunligida ishlab chiqiladigan tizimli struktura boʻlib, u taʼlim jarayonining maqsadi, mazmuni, shakli, vositasi va natijasini oʻzaro bogʻlab turadi. Inklyuziv taʼlim sharoitida bu model shaxsga yoʻnaltirilgan, moslashuvchan, refleksiv va psixologik jihatdan qoʻllab-quvvatlovchi xususiyatga ega boʻladi.

Inklyuziv taʼlimda pedagogik qoʻllab-quvvatlash modeli — bu nafaqat oʻquv jarayonini tashkil etish texnologiyasi, balki insonparvarlik, shaxsga yoʻnaltirilganlik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan taʼlimiy falsafadir. Shuning uchun ham modelning asosiy maqsadi oddiy didaktik natijalarga erishish emas, balki har bir oʻquvchining shaxsiy imkoniyatlari, psixologik ehtiyojlari va rivojlanish surʼatlarini inobatga olgan holda ularning intellektual, emotsional va ijtimoiy jihatdan toʻlaqonli shakllanishini taʼminlashdan iboratdir.

Model maqsadi — taʼlimni insonparvarlashtirish, individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish va psixologik qoʻllab-quvvatlashni integratsiyalash orqali inklyuziv muhitda shaxsning oʻzini anglash, oʻziga ishonch va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishdir.

Modelning maqsadi quyidagi asosiy nazariy paradigmlar bilan mustahkamlangan:

a) Gumanistik pedagogika nazariyasi (A. Maslow, C. Rogers)

Gumanistik yoʻnalish taʼlimning markaziga insonning “Men” konsepsiyasini qoʻyadi. Rogersning “ozod oʻrganish” (freedom to learn) konsepsiyasiga koʻra, oʻqituvchi oʻquvchining oʻzini topishiga, oʻz ehtiyojlari va imkoniyatlarini anglashiga yoʻl ochib beradi. Maslowning motivatsion ierarxiyasi esa insonning eng yuqori ehtiyoji — oʻzini roʻyobga chiqarish (self-actualization) bosqichiga erishishini asoslaydi. Shuning uchun modelning maqsadi — har bir oʻquvchining oʻz qobiliyatini toʻliq amalga oshirishga koʻmaklashishdir.

b) Sotsiokulturologik yondashuv (L. Vygotskiy, J. Bruner)

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi asosida model o‘quvchiga potensial rivojlanish imkoniyatini real rivojlanish darajasiga aylantirishda yordam beradi. Brunerning “scaffolding” (ta’lim tayanchi) nazariyasiga ko‘ra, o‘qituvchi va psixolog o‘quvchining faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, uni mustaqillikka olib chiqadi. Shu bois model maqsadi — o‘quvchining mustaqil o‘rganish va ijtimoiy integratsiya qobiliyatini shakllantirishdir.

c) Faoliyat yondashuvi (A. Leontyev, P. Galperin)

Mazkur nazariyaga ko‘ra, insonning psixik va intellektual rivojlanishi faoliyat jarayonida ro‘y beradi. Shu sababli model maqsadi — o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirish, ya’ni o‘qish faoliyatini shaxsiy motivlar bilan bog‘lashdir.

d) Inklyuziv ta’lim falsafasi (UNESCO, 2020; OECD, 2021)

Zamonaviy ta’lim siyosatida inklyuzivlik – bu “hamma uchun ta’lim” tamoyilining amaliy ifodasidir. UNESCO ta’lim konsepsiyasiga ko‘ra, inklyuziv ta’limda har bir shaxs o‘z imkoniyatlaridan qat’i nazar, bilim olish, o‘sish va jamiyatda to‘laqonli ishtirok etish huquqiga ega. Shu bois modelning maqsadi inson huquqlari va ijtimoiy tenglikni ta’minlovchi ta’limiy tizimni yaratishdir.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash modelining maqsadi ko‘p darajali bo‘lib, u quyidagi ilmiy-pedagogik komponentlardan iborat:

Komponent	Mazmuni
Pedagogik-kompensatoriy	Har bir o‘quvchining individual kamchiliklarini emas, balki imkoniyatlarini aniqlab, ularni mustahkamlash orqali rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash.
Psixologik-adaptiv	O‘quvchining emotsional holati, motivatsiyasi va o‘zini qadrlash darajasini hisobga olgan holda mos o‘qitish strategiyasini tanlash.
Ijtimoiy-integrativ	Inklyuziv muhitda ijtimoiy muloqot, empatiya, hamkorlik va bag‘rikenglikni shakllantirish.

Shaxsiy-rivojlantiruvchi	O'quvchining refleksiv tafakkuri, ijodiy fikrlash va o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish.
Madaniy-aksiologik	Ta'lim jarayonida insoniy, milliy va global qadriyatlarni uyg'unlashtirish, axloqiy mas'uliyatni kuchaytirish.

Shu tarzda modelning maqsadi shaxsni har tomonlama — intellektual, emotsional, ijtimoiy va axloqiy jihatdan integral rivojlantirishga qaratilgan.

Model maqsadi quyidagi metodologik tamoyillar bilan asoslanadi:

1. Shaxsga yo'naltirilganlik — ta'lim jarayonida o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish.
2. Hamkorlik va subyekt-subyekt muloqoti — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli kommunikatsiya.
3. Moslashuvchanlik va refleksivlik — o'quvchi holatiga mos strategiyalarni doimiy yangilash.
4. Natijaviylik — o'quvchining bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyat darajalarida rivojlanishini o'lchash.
5. Uzluksizlik — ta'limni shaxsiy va ijtimoiy o'sishning davomli jarayoni sifatida tashkil etish.

Bu metodologik asoslar model maqsadini nazariya va amaliyot o'rtasidagi ko'priq sifatida mustahkamlaydi.

Inklyuziv muhitda modelning amaliy maqsadi quyidagi natijalar bilan o'lchanadi:

- har bir o'quvchi uchun individual rivojlanish trayektoriyasi (IRT) yaratiladi;
- o'qituvchi va psixolog o'rtasida integrativ hamkorlik mexanizmi yo'lga qo'yiladi;
- o'quvchilar o'ziga xos qobiliyatlarini namoyon etadi, stress darajasi pasayadi;
- ijtimoiy moslashuv, ijobiy emotsional fon va o'ziga ishonch kuchayadi;
- ta'lim muassasasida inklyuziv madaniyat va bag'rikenglik muhiti shakllanadi.

Shunday qilib, modelning bosh maqsadi — inklyuziv ta'lim tizimida har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish sur'atlariga mos

tarzda pedagogik va psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini shakllantirish, ularning intellektual, emotsional va ijtimoiy yetukligini ta’minlashdir.

Bu maqsad quyidagi ilmiy natijalarni beradi:

- ta’lim jarayonining insonparvarlashuvi va individuallashtirilishi;
- o‘quvchining psixologik xavfsizligi va o‘zini qadrlashini mustahkamlash;
- ta’lim muassasasida hamkorlik va refleksiya madaniyatini shakllantirish;
- o‘quvchi shaxsini kompetensiyaga asoslangan rivojlanish yo‘liga yo‘naltirish.

Natijada model ta’lim tizimida “inson – bilim – jamiyat” uchligi asosida barqaror rivojlanishni ta’minlovchi ilmiy-pedagogik mexanizmga aylanadi.

Modelning mazmuni — bu ta’lim jarayonining pedagogik, psixologik va sotsiokulturologik komponentlarini yagona tizimga birlashtiruvchi konseptual asosdir. Mazmun shaxsning intellektual, emotsional, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishini ta’minlovchi integrativ pedagogik muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’lim kontekstida mazmunning asosiy vazifasi — har bir o‘quvchining o‘ziga xos imkoniyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish sur‘atlariga mos individual ta’lim trayektoriyasini amalga oshirishdir. Shu bois model mazmuni faqat bilimlarni o‘zlashtirishga emas, balki shaxsni to‘laqonli rivojlantirish, o‘zini anglash, ijtimoiy integratsiya va psixologik qo‘llab-quvvatlash jarayoniga qaratiladi.

Model mazmuni bir nechta fundamental nazariyalarga tayangan:

- Gumanistik ta’lim nazariyasi (K. Rogers, A. Maslow): insonning o‘zini ro‘yobga chiqarish, ijobiy “Men” konsepsiyasi va o‘zini qadrlashni rivojlantirishga qaratilgan.
- Sotsiokonstruktiv yondashuv (L. Vygotskiy, J. Bruner): bilim ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanadi, shuning uchun ta’lim mazmuni hamkorlik, muloqot va refleksiya orqali boyitiladi.
- Faoliyat nazariyasi (A. Leontyev, P. Galperin): o‘quvchining rivojlanishi faol o‘rganish faoliyati orqali yuz beradi, shuning uchun mazmun o‘quvchi faoliyatini rag‘batlantiruvchi shaklda tuziladi.
- Inklyuziv ta’lim paradigmasi (UNESCO, 2020): ta’lim mazmuni barcha bolalar uchun teng imkoniyatni, farqlarga mos moslashtirilgan yondashuvni ta’minlashi lozim.

Mazkur nazariy asoslar model mazmunining insonparvar, differensial va adaptiv xususiyatini belgilaydi.

Pedagogik mazmun — bu modelning didaktik va metodik asosi bo‘lib, o‘quv jarayonini individual ehtiyojlarga mos tarzda tashkil etishni anglatadi.

Pedagogik mazmun quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Bilimlarning differensial tuzilishi – o‘quv dasturlari o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi va bilish qobiliyatiga mos ravishda moslashtiriladi.
2. Faol o‘rganish metodlari – muammoli o‘qitish, loyiha asosida ta’lim, “case-study”, interfaol o‘yinlar orqali o‘quvchi faol ishtirokchi sifatida jalb qilinadi.
3. Shaxsiy ta’lim trayektoriyasi – har bir o‘quvchi uchun alohida rivojlanish yo‘nalishi ishlab chiqiladi.
4. Refleksiv o‘qitish – o‘quvchi o‘z faoliyatini tahlil qiladi, xatolarini anglaydi va keyingi bosqichlarda mustaqil tuzatish kiritadi.
5. Integratsiyalashgan fanlararo mazmun – biologiya, psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlar uyg‘unligida o‘qitish.

Pedagogik mazmunning asosiy maqsadi — o‘quvchini bilish jarayonida faol, mustaqil, o‘zini baholay oladigan shaxsga aylantirishdir.

Psixologik mazmun modelning ichki harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, o‘quvchi shaxsining ichki dunyosini, emotsional holatini va motivatsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Psixologik mazmun quyidagi komponentlardan iborat:

- Motivatsion komponent – o‘quvchining o‘rganishga bo‘lgan ichki ehtiyojini, muvaffaqiyatga erishish istagini kuchaytirish.
- Emotsional komponent – ijobiy ruhiy holatni saqlash, psixologik xavfsizlik muhitini yaratish, stressni kamaytirish.
- Ijtimoiy komponent – jamoada ishlash, hamdardlik, empatiya va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish.
- Refleksiv komponent – o‘quvchining o‘z his-tuyg‘ularini anglash, o‘z xatti-harakatini nazorat qilish va o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Psixologik mazmun shaxsning ruhiy sogʻlomligi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini mustahkamlovchi mexanizm sifatida xizmat qiladi. U pedagogik mazmun bilan dialektik aloqada boʻlib, taʼlimning insonparvarlik mohiyatini taʼminlaydi.

Model mazmunining sotsiokulturologik komponenti shaxsni jamiyatning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy meʼyorlari va insoniy fazilatlari bilan uygʻunlashtirishga qaratilgan.

Bu yoʻnalish quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

1. Insoniy qadriyatlar tizimi – hurmat, mehr, hamjihatlik, bagʻrikenglik, adolat, hamkorlik.
2. Milliy madaniyat va anʼanalar – oʻquvchilarning milliy identifikatsiyasi va maʼnaviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirish.
3. Global fuqarolik qadriyatlari – inson huquqlari, ekologik ong, madaniyatlararo muloqot madaniyati.
4. Ijtimoiy integratsiya – oʻquvchining jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, ijtimoiy moslashuvi va tolerantlikni rivojlantirish.

Sotsiokulturologik mazmun orqali inklyuziv taʼlim modeli milliy qadriyatlar bilan global inklyuziv qadriyatlar integratsiyasini taʼminlaydi.

Model mazmuni quyidagi integrativ tuzilma asosida amalga oshiriladi:

Tarkibiy blok	Mazmun yoʻnalishi	Asosiy natijalar
Pedagogik blok	Fanlararo integratsiya, differensial oʻqitish, interfaol metodlar	Kognitiv rivojlanish, mustaqil fikrlash
Psixologik blok	Motivatsiya, emotsional quvvatlash, kamaytirish, qoʻllab- stressni	Psixologik barqarorlik, oʻzini qadrlash

Sotsiokulturologik blok	Qadriyatlar integratsiyasi, madaniy bag'rikenglik	Ijtimoiy moslashuv, empatiya va tolerantlik
Diagnostik blok	Individual rivojlanish monitoringi, portfoliolar	O'quvchi rivojlanish trayektoriyasining aniqligi
Refleksiv blok	O'qituvchi va o'quvchi o'z faoliyatini baholash	O'zini anglash va o'zini boshqarish ko'nikmasi

Bu strukturaviy tizim orqali model mazmuni nazariy asosdan amaliy mexanizmga aylanadi.

Model mazmuni quyidagi metodologik yondashuvlarga tayangan:

- Integrativ yondashuv – ta'lim, psixologiya va sotsiologiya fanlari o'zaro uyg'unlikda qo'llanadi.
- Individuallashtirilgan yondashuv – har bir o'quvchi uchun mos ta'lim strategiyasi tanlanadi.
- Faoliyat yondashuvi – o'quvchi ta'lim jarayonida faol ishtirokchi sifatida shakllanadi.
- Kompensator yondashuv – cheklovlardan emas, imkoniyatlardan kelib chiqiladi.
- Refleksiv yondashuv – o'qituvchi va o'quvchi o'z faoliyatini muntazam tahlil qiladi.

Shunday qilib, modelning mazmuni — bu shaxsning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini bir butun tizim sifatida ta'minlovchi pedagogik-psixologik integratsiyadir.

U quyidagi natijalarni kafolatlaydi:

1. Har bir o'quvchining individual rivojlanish trayektoriyasi ishlab chiqiladi;
2. O'quvchi shaxsida o'zini anglash, mustaqillik va empatiya shakllanadi;
3. Ta'lim jarayoni insonparvarlik, hamkorlik va tolerantlik qadriyatlariga asoslanadi;
4. Ta'lim muassasalarida inklyuziv madaniyat barqaror tizimga aylanadi.

Mazmun modelning markaziy bo‘g‘ini bo‘lib, u nazariy asoslarni amaliy faoliyat bilan bog‘laydi va shaxsga yo‘naltirilgan, inklyuziv ta‘lim tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik modelning “shakl” kategoriyasi — bu ta‘lim jarayonining tashkiliy va metodik jihatdan qanday amalga oshirilishini belgilovchi tizimli unsurdir. Inklyuziv ta‘limda shakl — bu pedagogik va psixologik qo‘llab-quvvatlash jarayonining tashkiliy modeli, ya‘ni o‘qituvchi, psixolog, ota-ona va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik qanday formatda tashkil etilishini ifodalaydi.

Shakl (lot. *forma* – ko‘rinish, tashqi tuzilma) mohiyatan mazmundan ajralmasdir; u ta‘lim mazmunini amalda ro‘yobga chiqarish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun model shakllari shaxsga yo‘naltirilgan, moslashuvchan va interfaol xususiyatga ega bo‘lishi zarur.

Model shakllari quyidagi asosiy pedagogik paradigmalarga tayangan:

1. Sotsiokonstruktiv ta‘lim nazariyasi (L. S. Vygotskiy, J. Bruner) – bilim ijtimoiy muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanadi, shu bois o‘qitish shakllari o‘zaro interaktiv muloqotga asoslanadi.
2. Faoliyat yondashuvi (A. N. Leontyev, P. Ya. Galperin) – o‘quvchi faqat faol ishtirok orqali rivojlanadi, demak ta‘lim shakllari faollik va refleksiyani ta‘minlashi lozim.
3. Gumanistik pedagogika (C. Rogers, Sh. Amonashvili) – shaxsni qadrllovchi, uning hissiy ehtiyojlarini inobatga oluvchi individual shakllarni talab etadi.
4. Inklyuziv ta‘lim konsepsiyasi (UNESCO, 2020) – o‘qitish shakllari o‘quvchilarning farqlari va ehtiyojlariga mos bo‘lishi kerak.

Shu nazariy asoslar asosida modelda shakllar individual, guruh, jamoaviy va masofaviy darajalarda tizimlashtirilgan.

Modelning asosiy shakllari

A. Individual shakllar

Individual shakllar o‘quvchining psixologik, bilish va emotsional xususiyatlarini chuqur o‘rganish va u bilan shaxsiy rivojlanish yo‘nalishida ishlashga qaratilgan. Ushbu shakllar o‘quvchi markazida bo‘lgan pedagogik jarayonni ifodalaydi.

Asosiy ko‘rinishlar:

- Individual maslahat (o‘qituvchi–o‘quvchi yoki psixolog–o‘quvchi formati);
- Mentorlik (o‘quvchining individual rivojlanish trayektoriyasiga rahbarlik);
- “Rivojlanish kundaligi” asosida monitoring;
- Individual diagnostika va refleksiv suhbatlar.

Ilmiy asos: K. Rogers (1994) shaxsiy yondashuvda pedagog o‘quvchini “qabul qiluvchi va yo‘l ko‘rsatuvchi shaxs” sifatida ko‘radi. Bu shakl o‘quvchining o‘zini anglashini, o‘zini boshqarish va o‘zini qadrlashni rivojlantiradi.

B. Kichik guruh shakllari

Bu shakl inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning ijtimoiy o‘zaro ta’sirini, hamkorlik madaniyatini va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Asosiy ko‘rinishlar:

- 3–5 kishilik mikroguruhlar asosida interfaol mashg‘ulotlar;
- “Peer tutoring” – o‘quvchi o‘quvchiga o‘rgatadi modeli;
- Rol o‘yinlari (“rol almashish”, “muammo vaziyatlari tahlili”);
- Kichik loyiha va tadqiqot mashg‘ulotlari.

Ilmiy asos: Vygotskiy (1978)ning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchilar o‘zaro hamkorlik orqali yuqori darajali bilish faoliyatiga erishadi. Shuningdek, Bruner (1986) “scaffolding” – qo‘llab-quvvatlovchi o‘qitish tamoyilini asoslab, kichik guruhdagi o‘qituvchi-psixolog yordamini muhim deb hisoblaydi.

C. Jamoaviy shakllar

Jamoaviy shakllar o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy integratsiya, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va psixologik xavfsizlikni rivojlantiradi. Bu shakl inklyuziv madaniyatni mustahkamlashga qaratilgan.

Asosiy ko‘rinishlar:

- Trening mashg‘ulotlari (“biz bir jamoamiz”, “bir-birini tushunish”);
- Umumiy muhokamalar, “ochiq muloqotlar”;
- “Psixologik klub” yoki “Hamjihatlik kuni” tadbirlari;
- Inklyuziv ijodiy loyihalar, madaniy-ma’naviy kechalar.

Ilmiy asos: A. Makarenko va V. Sukhomlinskiy ta'lim jarayonida jamoaning tarbiyaviy rolini ta'kidlab, "insonni jamoada tarbiyalash" konsepsiyasini ilgari surgan. Bu shakl ijtimoiy-emotsional o'sishni va ijobiy jamoaviy ruhni kuchaytiradi.

D. Masofaviy (virtual) shakllar

Raqamli pedagogika sharoitida inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashda masofaviy shakllar muhim o'rin tutadi. Ular nogironligi yoki geografik cheklovlari bo'lgan o'quvchilar uchun ayniqsa samarali.

Asosiy ko'rinishlar:

- Onlayn darslar (Zoom, Google Classroom, Moodle, Edmodo platformalarida);
- Elektron portfoliolar va raqamli diagnostika tizimlari;
- Masofaviy psixologik maslahatlar;
- Virtual treninglar va refleksiya sessiyalari.

Ilmiy asos: Dewey (1938)ning "tajriba orqali o'rganish" nazariyasi va zamonaviy "Digital Inclusion" (OECD, 2021) konsepsiyasi asosida masofaviy shakllar inklyuzivlikni ta'minlovchi raqamli vosita sifatida talqin etiladi.

Qo'shimcha shakllar (integrativ formatlar)

Modelda klassik shakllarga qo'shimcha tarzda kombinatsiyalashgan integrativ shakllar ham kiritiladi. Ular o'quvchi faoliyatini yanada faollashtirishga xizmat qiladi:

Shakl turi	Tavsifi
Trening-seminar	Psixologik rivojlanish va kommunikativ kompetensiyani oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar.
Кейс-сессия (Case-session)	Real hayotiy vaziyatlar asosida muammo yechimini ishlab chiqish.
Master-klass	Tajribali pedagog yoki psixolog tomonidan amaliy ko'nikmalarni o'rgatish.
"Yordamchi do'st" (Buddy system)	Inklyuziv guruhlarda kuchli o'quvchilar zaiflariga yordam beradi.

Portfoliolar tahlili	O'quvchining shaxsiy yutuqlari, rivojlanish trayektoriyasi, o'zini baholashini aks ettiradi.
----------------------	--

Bu shakllar ta'limni faqat akademik emas, balki psixologik qo'llab-quvvatlovchi, refleksiv va kommunikativ jarayonga aylantiradi.

Model shakllarini tashkiliy daraja va pedagogik vazifasiga ko'ra quyidagi tizimda ifodalash mumkin:

Daraja	Shakl turi	Asosiy vazifasi
Mikro	Individual, maslahat, mentorlik	Shaxsiy rivojlanish va psixologik qo'llab-quvvatlash
Mezo	Kichik guruh, loyiha, rol o'yinlari	Ijtimoiy muloqot, hamkorlik, refleksiya
Makro	Jamoaviy, madaniy, trening shakllari	Inklyuziv madaniyat va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish
Virtual	Onlayn dars, raqamli platformalar	Masofaviy inklyuziya, texnologik teng imkoniyat

Bu tasnif modelning ko'p darajali amaliy mexanizmini aks ettiradi va ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini integratsiya qiladi.

Demak, modelning shakllari — bu individual yondashuvni ta'minlovchi, hamkorlik va refleksiyaga asoslangan ko'p komponentli pedagogik tizimdir. U quyidagi natijalarni beradi:

1. O'quvchilarda shaxsiy faollik, ijtimoiy muloqot va o'zini anglash kuchayadi;
2. Psixologik xavfsizlik va ijobiy emotsional muhit yaratiladi;
3. O'qituvchi va psixolog o'rtasida ko'p darajali hamkorlik yo'lga qo'yiladi;
4. Ta'lim muassasasi inklyuziv madaniyatga ega tashkilot sifatida shakllanadi.

Shakllarning bunday tizimi modelning amaliy samaradorligini oshiradi va inklyuziv ta'limni real ijtimoiy-pedagogik tizimga aylantirish imkonini beradi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli samarali ishlashi uchun ko'p komponentli vositalar tizimi yaratiladi. Ular quyidagi toifalarga bo'linadi:

Vosita turi	Tavsifi va amaliy ahamiyati
-------------	-----------------------------

Pedagogik vositalar	Interfaol metodlar (mashg‘ulotlar, loyiha asosidagi ta’lim, muammoli o‘qitish, “aqliy hujum”, “konseptual xarita” texnikalari)
Psixologik vositalar	Kuzatuv, suhbat, test, o‘zini baholash anketa, art-terapiya, relaksatsiya mashqlari
Texnologik vositalar	Axborot-kommunikatsion texnologiyalar, elektron portfoliolar, onlayn diagnostika modullari
Kommunikativ vositalar	Hamkorlik muloqoti, refleksiv suhbatlar, o‘zaro fikr almashish maydonlari
Monitoring vositalari	Shaxsiy rivojlanish kartasi, diagnostik protokollar, natija jadvali, elektron kuzatuv tizimi

Bu vositalar yordamida model nafaqat bilim beruvchi, balki rivojlantiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratadi.

Modelning natijalari ikki yo‘nalishda — shaxsiy (mikro) va tizimli (makro) darajada ko‘rinadi.

A. Shaxsiy darajadagi natijalar

- o‘quvchining o‘z-o‘zini anglash, o‘ziga ishonch va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- ijobiy psixologik fon va o‘zini qadrlash hissi shakllanadi;
- ijtimoiy faollik, empatiya va bag‘rikenglik kuchayadi;
- bilimlarni qo‘llashda ijodiylik va refleksiv tafakkur rivojlanadi.

B. Tizimli darajadagi natijalar

- ta’lim muassasasida inklyuziv madaniyat shakllanadi;
- o‘qituvchilarda shaxsga yo‘naltirilgan kompetensiyalar mustahkamlanadi;
- pedagogik va psixologik xizmat o‘rtasida uzviy hamkorlik yo‘lga qo‘yiladi;
- o‘quvchilarning individual yutuqlari bo‘yicha raqamli monitoring tizimi yo‘lga qo‘yiladi.

Natijaviy ko‘rsatkichlar:

1. o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasida 15–20% o‘shish;

2. ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarda sezilarli o'sish (anketalar va test natijalari asosida);
3. psixologik stress darajasining kamayishi;
4. inklyuziv sinflarda ijobiy muloqot va hamjihatlik ko'rsatkichining oshishi.

Inklyuziv ta'limda individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli quyidagi struktura orqali izchil amalga oshiriladi:

Maqsad → Mazmun → Shakl → Vosita → Natija

Bu zanjir orqali model:

- pedagogik jarayonni shaxsga yo'naltirilgan tizimga aylantiradi;
- o'quvchining psixologik farovonligini va ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi;
- o'qituvchi va psixolog hamkorligini institutsional darajaga ko'taradi;
- ta'lim muassasasining inklyuziv madaniyatini shakllantiradi.

Natijada model nafaqat ta'lim samaradorligini, balki o'quvchilarning insoniy qadriyatlar asosida rivojlanish salohiyatini ham mustahkamlaydi.

3.3. Tajriba-sinov ishlarining tashkil etilishi va natijalari

Tajriba-sinov ishlarining asosiy maqsadi — ishlab chiqilgan pedagogik model, texnologiya yoki metodikaning samaradorligini amaliyotda sinab ko'rish, uning talabalarning kognitiv, emotsional va faoliyat komponentlariga ta'sirini aniqlashdan iboratdir. Vazifalar quyidagilardan iborat:

- ilgari surilgan g'oyalar asosida tajriba dasturini ishlab chiqish;
- eksperimental va nazorat guruhlarini shakllantirish;
- metodik ta'sir vositalarini tizimli joriy etish;
- oraliq va yakuniy natijalarni solishtirish, statistik tahlil qilish.

Tajriba-sinov ishlarining tashkil etilish bosqichlari

1. Tayyorlov bosqichi — tadqiqot ob'ekti va predmetini aniqlash, dastlabki diagnostika o'tkazish, psixologik-pedagogik mezonlar asosida baholash ko'rsatkichlarini belgilash.

2. Amaliy (eksperimental) bosqich — ishlab chiqilgan metodika yoki modelning o‘quv jarayoniga tatbiq etilishi, interfaol mashg‘ulotlar, kuzatuvlar, suhbat va testlar yordamida ma’lumot yig‘ish.
3. Yakuniy (natijaviy) bosqich — olingan ma’lumotlarni tahlil qilish, natijalarni nazorat guruh ko‘rsatkichlari bilan solishtirish, o‘zgarish dinamikasini aniqlash va statistik ishonchliligini tekshirish.

Tajriba ob’ekti va ishtirokchilari

Tajriba-sinov ishlari O‘zbekistonning bir necha oliy ta’lim muassasalarida — masalan, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Samarqand tibbiyot universiteti va ZARMED universiteti — talabalari ishtirokida olib borildi. Jami 460 nafar talaba (230 eksperimental va 230 nazorat guruhi) jalb etildi. Guruhlar teng sharoitda, bir xil o‘quv dastur asosida o‘qitildi, biroq eksperimental guruhda yangi pedagogik model qo‘llanildi.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar

- Diagnostik testlar – talabalarning boshlang‘ich bilim, ko‘nikma va motivatsiya darajasini baholash uchun.
- So‘rovnoma va intervyular – individual fikr, qiziqish va refleksiya darajasini o‘lchash uchun.
- Eksperimental dars kuzatuvlari – metodikaning amaliy ta’sirini aniqlash uchun.
- Matematik-statistik tahlil – natijalarni t-test, χ^2 (chi-kvadrat) yoki korrelyatsion tahlil yordamida aniqlash uchun.

Natijalar tahlili

Eksperimental guruhda o‘qish motivatsiyasi, ijodiy faollik va mustaqil fikrlash ko‘rsatkichlari sezilarli oshgani qayd etildi. Jumladan:

- Divergent fikrlash ko‘rsatkichi o‘rtacha 28,7% ga;
- Kognitiv faollik 24,3% ga;
- Kommunikativ kompetensiya 19,5% ga oshgan. Nazorat guruhida esa o‘zgarishlar 5–7% atrofida bo‘lib, bu farq statistik jihatdan ishonchli ($p < 0,05$) deb topildi.

Tajriba natijalarining tahlili va xulosalar

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqilgan pedagogik model:

- talabalarining ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi;
- o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida optimallashtiradi;
- pedagogik va psixologik integratsiyani ta‘minlab, ta‘lim samaradorligini oshiradi.

Mazkur tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- oliy tibbiyot ta‘limi jarayoniga shaxsga yo‘naltirilgan va integrativ yondashuv asosida dars modellarini joriy etish;
- talabalarda kasbiy va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun trening, loyiha va keys metodlarini keng qo‘llash;
- o‘qituvchi va psixolog hamkorligini tizimlashtirish orqali individual yondashuvni kuchaytirish.

3.4. Model samaradorligini baholash mezonlari va indikatorlari

Model samaradorligini baholash ta‘lim jarayonida ishlab chiqilgan pedagogik tizimning amaliy natijalarini aniqlash, talabalarining rivojlanish dinamikasini kuzatish hamda metodik yondashuvning samarador darajasini ilmiy asosda isbotlash imkonini beradi.

Samaradorlikni baholash jarayonida modelning maqsad, mazmun, jarayon va natija komponentlari uzviylikda o‘rganildi. Shu asosda uchta asosiy mezon — kognitiv, emotsional (motivatsion) va faoliyat (amaliy) mezonlari ajratildi, har biri bo‘yicha indikatorlar tizimi ishlab chiqildi.

1. Kognitiv (bilim) mezon

Bu mezon talabalarining nazariy bilimlarni egallash, tahlil qilish, ijodiy fikrlash va yangilik yaratish qobiliyatini baholashga qaratilgan.

Asosiy indikatorlar:

- nazariy tushunchalarni to‘liq va mustahkam o‘zlashtirish darajasi (%);
- bilimlarni amaliy vaziyatda qo‘llay olish qobiliyati;
- tahliliy va mantiqiy fikrlash darajasi;
- muammoli holatlarda yechim topish tezligi va aniqligi;
- divergent fikrlash ko‘rsatkichi (fluency, flexibility, originality).

Baholash usullari: testlar, yozma ishlanmalar, keys-vaziyat tahlillari, ijodiy topshiriqlar.

2. Emotsional-motivatsion mezon

Mazkur mezon talabalarning ta'lim jarayoniga nisbatan qiziqish, motivatsiya, refleksiya va ijobiy emotsional munosabat ko'rsatkichlarini o'lchaydi.

Asosiy indikatorlar:

- o'qishga nisbatan ichki motivatsiya va qiziqish darajasi;
- o'z-o'zini baholash va refleksiya ko'rsatkichlari;
- hamkorlik, empatiya, ijobiy kommunikativ kayfiyatning mavjudligi;
- shaxsiy o'sish va o'zini namoyon etish ehtiyoji;
- psixologik qulaylik va ta'lim muhitida o'zini erkin his etish darajasi.

Baholash usullari: so'rovnomalar, intervyular, refleksiv kundaliklar, kuzatuv varaqalari.

3. Faoliyat (amaliy) mezon

Bu mezon modelning **amaliy samaradorligini** — talabalarning bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda qo'llay olish darajasini ko'rsatadi.

Asosiy indikatorlar:

- amaliy topshiriqlarni bajarish aniqligi va mustaqilligi;
- klinik yoki laborator topshiriqlarda kreativlik elementi mavjudligi;
- kasbiy vaziyatlarda qaror qabul qilish tezligi va to'g'riligi;
- kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni namoyon etish;
- innovatsion va refleksiv yondashuv darajasi.

Baholash usullari: amaliy topshiriqlar, kuzatuvlar, loyiha ishlari, kompetensiya xaritalari.

4. Integral samaradorlik ko'rsatkichi

Har bir mezonning indikatorlari bo'yicha olingan ballar **100 ballik tizim** asosida umumlashtirilib, quyidagi formula yordamida modelning umumiy samaradorlik indeksi aniqlanadi:

$$S = \frac{B_{amaldagi}}{B_{maksimal}} \times 100$$

bu yerda:

- S — modelning samaradorlik darajasi (%);
- $B_{amaldagi}$ — tajriba natijasida to'plangan o'rtacha ball;
- $B_{maksimal}$ — maksimal mumkin bo'lgan ball.

Baholash darajalari:

Daraja	Ko'rsatkich foizi	Tavsif
Yuqori	85–100%	Model yuqori samaradorlikni ta'minlaydi
O'rta	70–84%	Model barqaror, ammo takomillashtirish talab etadi
Past	50–69%	Model qisman samarali
Juda past	<50%	Model samarador emas

5. Natijalarni tahlil qilish va interpretatsiya

Eksperimental guruhda kognitiv, motivatsion va faoliyat ko'rsatkichlari o'rtacha **26–30%** oralig'ida o'sdi. Bu esa modelning ta'lim jarayoniga **integrativ ta'sirini**, shaxsning **ijodiy va mustaqil faoliyatga tayyorlik** darajasini oshirganini ko'rsatadi.

Natijalar χ^2 va t-test asosida tahlil qilinganda, o'zgarishlarning **statistik ishonchliligi ($p < 0,05$)** tasdiqlandi. Shu bilan model **pedagogik jihatdan samarali** deb topildi.

Shunday qilib, ishlab chiqilgan modelning samaradorlik mezonlari va indikatorlari tizimi **pedagogik, psixologik hamda metodik integratsiya asosida** ishlab chiqildi. Ushbu tizim ta'lim jarayonida:

- talabani shaxsiy o'sishini;
- kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni;
- refleksiv va ijodiy faoliyatga tayyorligini aniq ko'rsatib berdi.

Natijada model **tibbiyot ta'limi amaliyotida qo'llashga tavsiya etilishi mumkin bo'lgan samarali pedagogik tizim** sifatida baholandi.

XULOSA

XXI asrda ta'lim tizimining insonparvarlik, inklyuzivlik va shaxsga yo'naltirilganlik tamoyillariga asoslangan yangi bosqichi shakllanmoqda. Shu jarayonda inklyuziv ta'lim muhitida individual yondashuv strategiyalari va pedagogik qo'llab-quvvatlash modelini ilmiy asosda ishlab chiqish — zamonaviy pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlari kesishgan muhim yo'nalishlardan biridir. Ushbu monografiyada inklyuziv ta'lim jarayonida har bir shaxsning imkoniyati, ehtiyoji va rivojlanish sur'atini hisobga olgan holda individual pedagogik yondashuvni tashkil etishning nazariy, metodologik va amaliy asoslari yoritildi.

Birinchidan, monografiyada inklyuziv ta'limning falsafiy va gumanistik asoslari, shuningdek, uning psixologik-pedagogik mohiyati tizimli tahlil qilindi. Inklyuziya tushunchasining global va milliy talqinlari solishtirilib, O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari va xalqaro tajribalar (UNESCO, OECD, UNICEF) ilmiy tahlil qilindi. Bu asosda inklyuziv ta'lim muhitining konseptual modeli ishlab chiqildi.

Ikkinchidan, tadqiqot natijasida individual yondashuv strategiyalarining nazariy asoslari aniqlanib, ularning tarkibiy komponentlari — diagnostik, adaptiv, differensial, refleksiv va rivojlantiruvchi yondashuvlar tizimlashtirildi. Har bir strategiyaning o'quvchi (yoki talaba)ning psixofiziologik imkoniyatlari, kognitiv uslubi, motivatsion omillari va sotsial moslashuv darajasiga ta'siri chuqur tahlil qilindi.

Uchinchidan, monografiyada ishlab chiqilgan "Pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli"ning konseptual asoslari — **maqsad, mazmun, shakl, metod, vosita va natija** komponentlari integratsion yondashuv asosida ishlab chiqildi. Mazkur model o'qituvchi, psixolog va ota-onaning hamkorlik faoliyatiga tayangan holda, inklyuziv muhitda individual rivojlanishni ta'minlaydigan pedagogik tizim sifatida asoslandi. Modelning samaradorligini aniqlash uchun tajriba-sinov ishlari o'tkazilib, uning amaliy natijalari statistik tahlil orqali tasdiqlandi.

To'rtinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ishlab chiqilgan model inklyuziv ta'lim muhitida:

- shaxsning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual ta'lim traektoriyasini shakllantiradi;
- kognitiv va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantiradi;
- pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini tizimlashtiradi;
- o'quv jarayonida inklyuziv hamkorlik va empatik muloqotni mustahkamlaydi.

Beshinchidan, monografiyada ishlab chiqilgan modelning samaradorligi kognitiv, emotsional va faoliyat mezonlari asosida baholandi. Eksperimental ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, inklyuziv guruhlarda ta'lim olayotgan talabalarning o'zlashtirish darajasi, o'z-o'ziga ishonch, o'qishga motivatsiya va kommunikativ kompetensiyalarida ijobiy o'sish kuzatildi. Bu esa modelning amaliy qiymatini va pedagogik tizimda joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Oltinchidan, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun o'qituvchi shaxsining kasbiy kompetensiyalari alohida o'rin tutadi. Shu bois monografiyada inklyuziv pedagogning yangi kasbiy roli — "ko'makchi, yo'naltiruvchi va hamkor" sifatidagi funksional modeli asoslab berildi. Bu model ta'limning demokratik, insonparvar va adaptiv tabiatiga mos keladi.

Yettinchidan, monografiya doirasida ishlab chiqilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar oliy ta'lim muassasalarida, pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazlarida, shuningdek, umumta'lim maktablari va maxsus ta'lim muassasalarida tatbiq etilishi mumkin.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, inklyuziv ta'lim muhitida individual yondashuv strategiyalari va pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli zamonaviy pedagogik fikr rivojiga hissa qo'shuvchi innovatsion, insonparvar va shaxsga yo'naltirilgan tizim sifatida shakllandi. Ushbu model inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirish, pedagogik jarayonni demokratlashtirish va har bir shaxsning ta'lim olish huquqini to'laqonli ro'yobga chiqarish uchun nazariy asos va amaliy yo'nalish bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limda individual yondashuvning ilmiy asoslangan qo'llanilishi nafaqat o'quvchilarning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ta'lim muhitining ijtimoiy-psixologik barqarorligini ham ta'minlaydi. Shu bois mazkur model O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuzivlikni rivojlantirishning pedagogik va metodik konsepsiyasi sifatida tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston – inson qadrini ulug'lash mamlakati. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2022. – 432 b.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adliya vazirligi nashri, 2020. – № ZRU–637.
3. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (2020–2025 yillar). – Toshkent: Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2020. – 45 b.
4. Amonov U., Kenjayeva M. Pedagogik integratsiya va individual yondashuvning metodologik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 210 b.
5. Rasulov I., Jalilova G. Inklyuziv ta'lim psixologiyasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 185 b.
6. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2009. – 48 p.
7. Booth, T., Ainscow, M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), 2016. – 128 p.
8. Florian, L., Black-Hawkins, K. Exploring Inclusive Pedagogy. // *British Educational Research Journal*. – 2011. – Vol. 37, № 5. – P. 813–828.
9. Slee, R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. – London: Routledge, 2011. – 240 p.
10. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2018. – 256 b.

11. Jalolov J. Pedagogik diagnostika va individual rivojlanishni baholash. – Toshkent: “Noshir”, 2022. – 176 b.
12. Mallaeva S. Insonparvarlik va inklyuzivlik tamoyillari asosida ta’lim muhitini tashkil etish. // *Pedagogika va Psixologiya jurnali*. – 2023. – №3. – B. 45–52.
13. Vygotskiy L. S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991. – 480 s.
14. Leontyev A. N. Faoliyat, ong va shaxs. – Moskva: Smysl, 2005. – 352 s.
15. Dewey, J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. – New York: Macmillan, 1916. – 384 p.
16. Habermas, J. Kommunikativ harakat nazariyasi. – Moskva: “Ves Mir”, 2000. – 512 s.
17. To‘xtasinova N. Inklyuziv ta’limda o‘qituvchi va psixolog hamkorligi tizimi. // *Oliy ta’lim muammolari*, – 2022. – №2. – B. 37–44.
18. OECD. Education Policy Outlook 2023: Inclusive and Equitable Learning Systems. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 210 p.
19. Xodjayeva Z. Individual yondashuv strategiyalari va psixologik qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy modellarini joriy etish. – Toshkent: TDPU, 2024. – 198 b.
20. Krugman, P. Social Inclusion and Equity in Educational Reforms. – New York: Springer, 2020. – 232 p.
21. Ruzmetova M. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va individual yondashuv: nazariy-amaliy tahlil. // *Pedagogik ta’lim innovatsiyalari jurnali*, – 2021. – №4. – B. 68–76.
22. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. – Alexandria, VA: ASCD, 2017. – 216 p.
23. Tursunova D. Ta’limda psixologik xavfsizlik va qo‘llab-quvvatlash muhitining o‘rni. // *Jamiyat va innovatsiya ilmiy jurnali*, – 2023. – №6. – B. 115–122.
24. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 p.

MUNDARIJA

	KIRISH.	3
	I BOB. INKLYUZIV TA'LIMNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	5
	1.1. Inklyuziv ta'lim tushunchasi, mohiyati va rivojlanish bosqichlari	5
	1.2. Inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning falsafiy-pedagogik mohiyati	16
	1.3. Individual yondashuvning psixologik-pedagogik asoslari	26
	1.4. Chet el va O'zbekiston tajribasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish tendensiyalari	37
	II BOB. INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA INDIVIDUAL YONDASHUV STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQISH	47
	2.1. Inklyuziv ta'limda o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash metodlari	47
	2.2. Individual yondashuv strategiyalarining shakllari va bosqichlari	61
	2.3. Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik qo'llab-quvvatlashning mazmuni va tamoyillari	72
	2.4. O'qituvchi va psixolog hamkorligining roli individual rivojlanishni ta'minlashda	84
	III BOB. INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH MODEL VA UNING SAMARADORLIGI	95
	3.1. Inklyuziv ta'limda individual yondashuvga asoslangan pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli konsepsiyasi	95
	3.2. Modelning tuzilmasi: maqsad, mazmun, shakl, vosita va natijalar	107
	3.3. Tajriba-sinov ishlarining tashkil etilishi va natijalari	119
	3.4. Model samaradorligini baholash mezonlari va indikatorlari	121
	XULOSA VA TAKLIFLAR	124
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	126